

**ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ЛЕВЧАНОВСЬКИЙ ДМИТРО ЕДУАРДОВИЧ

УДК 343.8:343.27(043.3)

**ДИСЕРТАЦІЯ
МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗАСУДЖЕНИХ,
ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
НА ПЕВНИЙ СТРОК**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Д. Е. Левчановський**

Науковий керівник: **Олефір Людмила Іванівна,**

кандидат юридичних наук, доцент.

Чернігів 2025

АНОТАЦІЯ

Левчановський Д. Е. Матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Пенітенціарна академія України, Чернігів, 2025.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням, що вивчає процес впливу забезпечення матеріальної відповідальності на правосвідомість засуджених до позбавлення волі на певний строк, застосування норми матеріальної відповідальності засуджених з метою ефективного відшкодування завданих ними збитків, що були завдані під час порушення порядку і умов відбування покарання, а також її вплив на виправлення і ресоціалізацію засуджених. За результатами дослідження розроблено обґрунтовані пропозиції та методичні рекомендації щодо вдосконалення норм права, що регулюють матеріальну відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Констатується недостатній рівень всебічного виховного впливу на засуджених до позбавлення волі, неповноцінне функціонування норм КВК України, які впливають на виправлення і ресоціалізацію осіб, ізольованих від суспільства, що дозволило надалі сформулювати пропозиції щодо змін у КВК України.

У дисертації вирішується важливе наукове завдання з поглибленням теоретико-методологічних засад виховного впливу, запропоновано вдосконалення виховних підходів і розроблення методичних рекомендацій із забезпечення відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк у процесі відбування ними покарання. Досліджена проблематика низького рівня забезпечення процесу стягнення матеріальних збитків із засуджених у процесі виконання покарання персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України (далі –

ДКВС України). Аргументовано необхідність приділити достатньо уваги юридично значущим положенням, що потребують удосконалення, а зокрема, матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк як одного з елементів впливу, що має тісний зв'язок з процесом виправлення та ресоціалізації особистості засудженого, також засуджених повнолітніх та неповнолітніх, які позбавлені волі на певний строк, що вступили в конфлікт із законом. Проаналізовано вплив на правосвідомість засуджених під різним кутом можливих кримінально-виконавчих правовідносин, що стали можливі при порушенні порядку та умов відбування покарання, які завдали матеріальних збитків УВП під час пошкодження майна, пов'язані з припиненням втечі, заподіяння собі тілесних ушкоджень, лікуванням і не відшкодуванні витрат за утримання. Досліджено процеси свідомого і підсвідомого впливу на особу засудженого в місцях позбавлення волі завдяки забезпеченню притягнення до матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк, що може суттєво впливати на ступінь оцінки їх виправлення, запропоновано внести зміни до оцінки ступеня виправлення та процесу правового механізму притягнення до матеріальної відповідальності.

Проведений історико-правовий аналіз допоміг розкрити розуміння походження юридичної і майнової відповідальності та її види на прикладі римського права, за рахунок чого допомогло нам у формуванні підґрунтя для праворозуміння матеріальної відповідальності, розвиток правових норм, що вплинули на розвиток права багатьох європейських країн. Виділено основні положення походження матеріальної відповідальності та природу розуміння з погляду філософії.

Сформовано теоретико-правове обґрунтування відсутності дієвості наявного механізму щодо стягнення матеріальних збитків порушенням порядку та умов відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк. Складовою якого стало анкетування вихованців виховної колонії у кількості 85 осіб та повнолітніх засуджених у кількості 150 осіб, а

саме: 100 осіб чоловічої статі та 50 осіб жіночої статі, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Нами також додатково проведено анкетування серед керівників установ виконання покарань (далі – УВП) та слідчого ізолятора (далі – СІЗО) в кількості 20 осіб.

Проаналізовано судову практику щодо стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк перед звільненням від відбування покарання та в процесі його відбуття. Обґрунтували необхідність удосконалення правозастосовчих елементів впливу на правослухняну поведінку, що передбачені ст.136 та 137 КВК України, для реалізації належним чином персоналом ДКВС України покарання засуджених, не співрозмірне застосування до вчиненого проступку чи правопорушення засобів дисциплінарного стягнення.

Обґрунтовано недопущення взаємозаміни покарання за правопорушення матеріального характеру не співрозмірним засобом кари, що має вплив на процес виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк. Що в результаті вплив на підсвідомість засуджених відбувається неналежним чином, тому рівень правосвідомості для підготовки їх до правослухняного життя в суспільстві забезпечено не в повному обсязі. Наведено важливість забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк за порушенням порядку і умов відбування покарання, які завдали матеріальних збитків та додаткових витрат УВП до закінчення ними строку покарання, що позитивно вплине на рівень всебічного впливу на особистість засудженого під час виправлення і ресоціалізації їх, а також усвідомлення ними розуміння правослухняності, забезпечення превентивних заходів боротьби зі злочинністю в місцях позбавлення волі.

Проаналізовано ефективність практичного використання персоналом установ виконання покарань положень статей 136 та 137 КВК України в роботі із засудженими до позбавлення волі на певний строк, встановлено, що суттєве зменшення застосування цієї норми розпочалось з моменту внесення

змін до ст. 118 КВК України і зміни норми «зобов'язані працювати» на «мають право працювати». Своєю чергою, досліджувана норма статті 137 КВК України не передбачає примусового стягнення завданих збитків порушенням засудженими до позбавлення волі на певний строк порядку і умов відбування покарання за постановою начальника установи, що ускладнює зобов'язання залучення засуджених до суспільно корисної оплачуваної праці для відшкодування завданих збитків державі в строки, визначені позбавленням волі засуджених на певний строк, а не після закінчення строку покарання. Досліджуючи наявні механізми забезпечення реалізації досліджуваної норми, персонал не виявляє бажання займатися передбаченим, на їхню думку, бюрократичним процесом, що передбачає стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк за положеннями, передбаченими кримінально-виконавчим чи цивільним правом.

Встановили негативний вплив на правосвідомість і підсвідомість засуджених до позбавлення волі на певний строк при не співрозмірному покаранні за завдані ними матеріальні збитки порушенням порядку і умов відбування покарання. Адже в засуджених формується хибне уявлення про наслідки вчинення правопорушення, створюється внутрішнє невдоволення і негативна форма поведінки стосовно співробітників ДКВС України, виправлення засудженого відбувається не всебічно. Варто зазначити, що механізм відшкодування збитків засудженими в контексті співрозмірності застосування покарання більш дієвий, ніж заміна на стягнення дисциплінарного характеру. Дисциплінарне стягнення має не тривалий ефект і не тотожний ефект впливу на правосвідомість засуджених до позбавлення волі на певний строк на відміну від процесу відшкодування завданих матеріальних збитків установам у передбаченому законом порядку.

Досліджено особу правопорушника, яка порушує порядок і умови відбування покарання, завдавши матеріальні збитки матеріально-технічній базі установ ДКВС України, вплив і зв'язок утворених правовідносин на інші

групи та категорії засуджених до позбавлення волі на певний строк. Також проаналізовано порушені правовідносини за кримінальним і цивільним правом, у процесі якого ми виділяємо основні критерії їх настання, застосування та реалізації в роботі персоналом УВП. Це дозволяє зрозуміти мотиви правопорушника, що порушує порядок і умови відбування покарання, методи профілактики і недопущення подібних правопорушень під час відбування покарання. Вплив на повторність допущення подібних правопорушень – це відсутність достатньої профілактики та відповідних правових наслідків у процесі реалізації норм в утворених правовідносинах. З приводу чого було проведено анкетування керівників УВП і СІЗО, засуджених неповнолітніх та повнолітніх, що дозволило нам сформувати юридично значущі структурні елементи, що необхідні для успішної імплементації досліджуваної норми під час виконання покарання.

Запропоновано авторське визначення «співрозмірності покарання» та доповнення новим принципом КВК України, визначення «виховний вплив» і «матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк» та закріпити їх у КВК України, а також методичні рекомендації, що сприятимуть персоналу ДКВС України в реалізації стягнення матеріальних збитків із засуджених, що порушили порядок і умови відбування покарання.

Висвітлено вплив відшкодування матеріальних збитків, завданих під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, на різні категорії засуджених. Проаналізовано дисциплінарну практику застосування до них засобів дисциплінарного впливу, замінюючи стягнення матеріальних збитків за визначеними положеннями КВК України. Описано вплив досліджуваної відповідальності на різні категорії засуджених до позбавлення волі на певний строк, які утримуються в різних рівнях безпеки. При забезпеченні матеріальної відповідальності і відшкодуванні завданих збитків, у процесі відбування покарання засудженими до позбавлення волі на певний строк уперше, відбувається своєчасна позитивна динаміка у їх виправленні на відміну від засуджених до позбавлення волі на певний строк чоловіків

повторно, до яких потрібний систематичний підхід у профілактиці правопорушень. Початковий виховний вплив на подальшу динаміку виправлення і ресоціалізацію в УВП може забезпечуватися в період ув'язнення, фундаментальне розуміння своїх прав і обов'язків формується саме на початку ув'язнення.

Проведено аналіз кримінально-виконавчого права зарубіжних країн, в порівнянні із забезпеченням ДКВС України стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк, що порушили порядок і умови відбування покарання. Це дозволило нам зрозуміти зарубіжне бачення та визначити нормативний підхід у формуванні і реалізації норм права під час виховного впливу реалізації виправлення і ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі на певний строк. У розглянутих західних країнах створені умови для стимулювання засуджених до праці або взагалі обов'язковість праці, в результаті чого відсутня проблематика забезпечення стягнення матеріальних збитків установою за передбаченими механізмами їх реалізації, але в європейських країнах, таких як Федеративна Республіка Німеччина, за певних обставин – передбачають стягнення виключно судами на загальних підставах, а працю засуджених розглядають як трудову терапію, яка має позитивний вплив на процес виправлення засуджених та надходження коштів на їх особові рахунки, що розглядають як підготовку до звільнення; у Французькій Республіці робота засуджених до позбавлення волі на певний строк у тюрмах є не обов'язковою, але праця засудженого в установах відіграє вагомий роль в оцінці ступеня їх виправлення. В окремих країнах пострадянського простору, зокрема в Республіці Казахстан, норма стягнення матеріальних збитків із засуджених установою практично незмінна, але також і залишилося зобов'язання засуджених працювати. В інших більш наближених до європейського економічного простору, приміром у Республіці Молдова, досліджувана норма залишилась незмінною, а праця засуджених має характер добровільності. Що дозволило нам дійти висновків, як наявні

механізми реалізуються в утворених правовідносинах між засудженими і персоналом, позитивно впливає на їх імплементацію.

Встановлено, що забезпечення процесу відшкодування матеріальних збитків, завданих у процесі позбавлення волі засуджених до позбавлення волі на певний строк, розкрито належність і важливість досліджуваної норми до одного з елементів виховного впливу на засуджених, оскільки вона має безпосередній зв'язок з виправленням та ресоціалізацією засуджених і сприяє виконанню мети і завдання КВК України. Такий ефект досягається завдяки перебуванню осіб в ізоляції і забезпеченні правової відповідальності їх за порушення кримінально-виконавчих правовідносин при порушенні порядку і умов відбування покарання та забезпечення належної міри відповідальності. Розкрито недостатній рівень реалізації досліджуваної норми персоналом за матеріальні збитки, завдані діями засуджених до позбавлення волі на певний строк, у невеликих розмірах та запропоновано механізми вирішення проявленням нігілізму серед персоналу.

Окрім того, отримані в результаті дослідження теоретичні та практичні висновки вказують на те, що деякі положення КВК України потребують змін у частині вдосконалення процесу стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк, що порушили порядок і умови відбування покарання. Персонал органів і установ виконання покарань потребує практичних методичних рекомендацій з реалізації механізму стягнення таких матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк, що порушили порядок і умови відбування покарання. Досліджено значущість забезпечення правомірної матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі, що виділяється в процесі виправлення засуджених як один з елементів ефективного впливу на їхню правосвідомість. Розкрито відсутність комплексного підходу до реалізації елементів впливу на рефлексивну поведінку осіб, що перебувають в УВП.

Удосконалено низку нормативно-правових актів, на практиці це забезпечить матеріальну відповідальність засуджених до позбавлення волі на

певний строк, що вплине на збереження матеріально-технічної бази УВП, виконання принципів КВК України, забезпечить всебічне виправлення і ресоціалізацію засуджених та дотримання прав засуджених до позбавлення волі на певний строк, вплине на стан правопорядку в установах і наблизить процес виконання покарання до європейських норм.

Ключові слова: виправлення, виховний вплив, відшкодування матеріальних збитків, Державна кримінально-виконавча служба України, засуджені, зобов'язання, кримінально-виконавчі правовідносини, матеріальна відповідальність, позбавлення волі на певний строк, покарання, правосвідомість, примус, ресоціалізація, співрозмірність, установа виконання покарань.

SUMMARY

Levchanovskyi D. E. Financial liability of convicts serving sentence in the form of imprisonment for a certain term. – Qualifying scientific paper on the rights of a manuscript.

Thesis on obtaining a scientific degree of Ph.D. in the specialty 081 Law. –Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, 2025.

The thesis is a comprehensive scientific study that examines the process of influence of ensuring financial responsibility on the legal consciousness of convicts sentenced to imprisonment for a certain term, the application of the rule of financial liability of convicts in order to effectively compensate for the damage caused by them during violation of the order and conditions of serving their sentence, as well as its impact on convicts' correction and resocialisation. Based on the results of the study, the author develops substantiated proposals and methodological recommendations for improving the legal provisions governing the financial liability of convicts serving a sentence of imprisonment for a certain term. The author notes that there is an insufficient level of comprehensive educational influence on persons sentenced to imprisonment, and that the provisions of the CEC of Ukraine affecting the correction and resocialisation of persons isolated from society are not functioning properly, which allowed the author to formulate proposals for amendments to the CEC of Ukraine.

The thesis solves an important scientific task of deepening the theoretical and methodological foundations of educational influence, proposes to improve educational approaches and develop methodological recommendations for ensuring compensation for material damage by convicts sentenced to imprisonment for a certain period of time while serving their sentence. The author investigates the problem of the low level of ensuring the process of recovery of material damages from convicts in the course of serving their sentences by the staff of the State Criminal and Executive Service of Ukraine (hereinafter – SCES of Ukraine). The author argues that it is necessary to pay sufficient attention to legally significant

provisions which need to be improved, in particular, to the material liability of convicts sentenced to imprisonment for a fixed term as one of the elements of influence which is closely related to the process of correction and resocialization of a convicted personality, as well as to convicted adults and minors imprisoned for a fixed term who have come into conflict with the law. The author analyses the impact on the legal consciousness of convicts from different angles of possible criminal-executive legal relations that became possible in case of violation of the order and conditions of serving a sentence, which caused material damage to the penal institutions during damage to property related to the termination of escape, self-inflicted bodily harm, treatment and non-compensation of maintenance costs. The author examines the processes of conscious and subconscious influence on the personality of a convict in places of imprisonment by ensuring that convicts sentenced to imprisonment for a certain term are held liable for financial damages, which can significantly affect the degree of their correction, and proposes to amend the assessment of the degree of correction and the process of the legal mechanism of holding liable for financial damages.

The historical and legal analysis carried out helped to reveal the understanding of the origin of legal and property liability and its types on the example of Roman law, and thus helped us to form the basis for the legal understanding of liability, and to develop legal provisions which influenced the development of law in many European countries. The author highlights the main provisions of the origin of liability and the nature of its understanding from the point of view of Philosophy.

The author provides a theoretical and legal justification for the lack of effectiveness of the existing mechanism for recovery of material damages caused by violations of the procedure and conditions of serving a sentence of convicts sentenced to imprisonment for a certain term. The study included a survey of 85 inmates of the educational colony and 150 adult convicts, namely: 100 men and 50 women who were serving a sentence of imprisonment for a fixed term. We also additionally conducted a survey among the heads of penal institutions (hereinafter -

PIs) and pre-trial detention centres (hereinafter - PTDC) in the amount of 20 people.

The author analyses the case law on recovery of material damages from convicts sentenced to imprisonment for a certain period of time before release from serving their sentence and during its serving. The author substantiates the need to improve the law enforcement elements of influence on law-abiding behaviour provided for in Articles 136 and 137 of the CEC of Ukraine, so that the SCES personnel can properly enforce the punishment of convicts, and not disproportionately apply disciplinary sanctions to the offence or offence committed.

The author substantiates the inadmissibility of substitution of punishment for material offences with a disproportionate punishment, which has an impact on the process of correction and resocialization of convicts sentenced to imprisonment for a certain term. As a result, the impact on the subconscious of convicts is inadequate, and the level of legal awareness to prepare them for a law-abiding life in society is not fully ensured. The author shows the importance of ensuring financial liability of convicts sentenced to imprisonment for a certain term for violation of the procedure and conditions of serving their sentence which caused material damage and additional costs to the PI before the expiry of their sentence, which will have a positive impact on the level of comprehensive impact on the personality of a prisoner during their correction and resocialization, as well as on their awareness of law-abidingness and ensuring preventive measures to combat crime in prisons.

The author analyses the effectiveness of practical application of Articles 136 and 137 of the CEC of Ukraine by the staff of PI in their work with convicts sentenced to imprisonment for a certain term, and establishes that a significant decrease in the application of this provision began with the amendments to Article 118 of the CEC of Ukraine and the change of the norm “obliged to work” to “have a right to work”. In its turn, the studied provision of Article 137 of the CEC of Ukraine does not provide for compulsory recovery of damages caused by violation

of the procedure and conditions of serving a sentence by convicts sentenced to imprisonment for a certain term by the resolution of the head of the institution, which complicates the obligation to engage convicts in socially useful paid work to compensate for the damages caused to the state within the time limits determined by the imprisonment of convicts for a certain term, and not after the expiry of their sentence. When examining the existing mechanisms for ensuring the implementation of the rule under study, the staff does not want to engage in what they consider to be a bureaucratic process involving the recovery of material damage from convicts sentenced to a fixed term of imprisonment under the provisions of criminal-executive or civil law.

The authors established a negative impact on the legal consciousness and subconsciousness of convicts sentenced to imprisonment for a certain term if the punishment for material damage caused by violations of the procedure and conditions of serving their sentence is not proportionate to the punishment. As a result, convicts develop a false idea of the consequences of committing an offence, internal dissatisfaction and negative behaviour towards SCES officers is created, and the convict's correction is not comprehensive. It is worth noting that the mechanism of compensation for damages by convicts in the context of proportionality of punishment is more effective than replacement with disciplinary sanctions. Disciplinary sanctions do not have a long-lasting effect and do not have the same effect on the legal consciousness of convicts sentenced to imprisonment for a certain term, unlike the process of compensation for material damage to institutions in accordance with the procedure provided for by law.

The author examines the personality of an offender who violates the procedure and conditions of serving a sentence by causing material damage to the material and technical base of the institutions of the SCES of Ukraine, and the impact and connection of the legal relations formed with other groups and categories of convicts sentenced to imprisonment for a certain term. The article also analyses the violated legal relations under criminal and civil law, in the course of which we identify the main criteria for their occurrence, application and

implementation in the work of the PI staff. This allows us to understand the motives of the offender who violates the procedure and conditions of serving a sentence, methods of prevention and prevention of similar offences while serving a sentence. The impact on the recurrence of similar offences is the lack of sufficient prevention and appropriate legal consequences in the process of implementing the rules in the established legal relations. For this purpose, the author conducted a survey of heads of PIs and PTDCs, juvenile and adult convicts, which allowed us to formulate the legally significant structural elements necessary for the successful implementation of the studied norm during the execution of sentence.

The author proposes the author's definition of “proportionality of punishment” and its addition to the new principle of the CEC of Ukraine, the definitions of “educational influence”, “material liability of convicts sentenced to imprisonment for a certain term” and their consolidation in the CEC of Ukraine, as well as methodological recommendations which will assist the staff of the SCES of Ukraine in the implementation of recovery of material damages from convicts who have violated the procedure and conditions of serving their sentences.

The author highlights the impact of compensation for material damage caused while serving a sentence of imprisonment for a certain term on different categories of convicts. The author analyses the disciplinary practice of applying disciplinary measures to them instead of recovering material damages under certain provisions of the CEC of Ukraine. The author describes the impact of the liability under study on different categories of convicts sentenced to imprisonment for a certain term who are held in different security levels. Ensuring material liability and compensation for damages caused, in the process of serving a sentence by first-time offenders, results in timely positive dynamics in their correction, unlike men sentenced to a fixed-term imprisonment for the second time, who require a systematic approach to preventing offences. Initial educational influence on the further dynamics of correction and resocialization in PIs can be provided during the period of imprisonment, and a fundamental understanding of their rights and responsibilities is formed at the beginning of imprisonment.

An analysis of the criminal-executive law of foreign countries was conducted, in comparison with the provision of the SCES of Ukraine for the recovery of material damages from those sentenced to imprisonment for a certain term of time who violated the procedure and conditions of serving their sentence. This allowed us to understand the foreign vision and determine the normative approach in the formation and implementation of legal norms during the educational impact of implementing correction and resocialization of convicts sentenced to imprisonment for a certain term. In the Western countries under consideration, conditions have been created to encourage convicts to work or to make work compulsory in general, as a result of which there is no problem of ensuring the recovery of material damages by the institution according to the provided mechanisms for their implementation, but in European countries, such as the Federal Republic of Germany, under certain circumstances, they provide for recovery exclusively by courts on general grounds, and the work of convicts is considered as occupational therapy, which has a positive impact on the process of convicts' correction and the receipt of funds into their personal accounts, which is considered as preparation for release; in the French Republic, work in prisons for convicts sentenced to a certain term of imprisonment is not mandatory, but the work of a convict in institutions plays a significant role in assessing the degree of their correction. In some post-Soviet countries, in particular in the Republic of Kazakhstan, the rate of recovery of material damages from convicts by the institution remains practically unchanged, but the obligation of convicts to work also remains. In other countries closer to the European economic space, for example, in the Republic of Moldova, the studied norm remained unchanged, and the work of convicts is voluntary. This allowed us to draw conclusions about how the existing mechanisms are implemented in the established legal relations between convicts and staff, which positively affects their implementation.

It was established that ensuring the process of compensation for material damages caused in the process of deprivation of liberty of convicts sentenced to imprisonment for a certain term, the belonging and importance of the studied norm

to one of the elements of educational influence on convicts was revealed, since it has a direct connection with convicts' correction and resocialization and contributes to the fulfillment of the goal and task of the CEC of Ukraine. This effect is achieved by keeping individuals in isolation and ensuring their legal liability for violations of criminal-executive legal relations in violation of the procedure and conditions of serving a sentence and ensuring an appropriate measure of responsibility. The insufficient level of implementation of the studied norm by the staff for material damages caused by the actions of convicts sentenced to imprisonment for a certain period of time, in small amounts, is revealed and mechanisms for resolving manifestations of nihilism among the staff are proposed.

In addition, the theoretical and practical conclusions obtained as a result of the study indicate that some provisions of the CEC of Ukraine require changes in terms of improving the process of recovering material damages from convicts sentenced to imprisonment for a certain term who violated the procedure and conditions of serving their sentences. The staff of penal institutions and bodies needs practical methodological recommendations on implementing the mechanism for recovering such material damages from convicts sentenced to imprisonment for a certain term who violated the procedure and conditions of serving their sentences. The importance of ensuring the legal material liability of convicts sentenced to imprisonment, which stands out in the process of correction of prisoners as one of the elements of effective influence on their legal awareness, is investigated. The lack of a comprehensive approach to the implementation of elements of influence on the reflective behavior of persons in PI is revealed.

A number of regulatory legal acts have been improved, in practice this will ensure the material liability of convicts sentenced to imprisonment for a certain term, which will affect the preservation of the material and technical base of the prisons, the implementation of the principles of the CEC of Ukraine, will ensure comprehensive convicts' correction and resocialization and observance of the rights of convicts sentenced to imprisonment for a certain term, will influence the

state of law and order in institutions and will bring the process of execution of sentences closer to European standards.

Key words: correction, educational impact, compensation for material damages, State Criminal and Executive Service of Ukraine, convicts, obligations, criminal-executive legal relations, material liability, imprisonment for a certain term, punishment, legal consciousness, coercion, resocialization, proportionality, penal institution.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Левчановський Д. Е., Царюк С. В. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі: реалії та перспективи удосконалення її застосування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 153–156.

2. Левчановський Д. Е. Причини незабезпечення відшкодування матеріальних збитків, завданих державі під час відбування покарання засудженими до позбавлення волі на певний строк. *Право і суспільство: науковий журнал*. 2021. № 6. С. 222–227.

3. Левчановський Д. Е. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк, дієвий важіль виховного впливу в умовах ізоляції, ціль, суть та умови. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 362–364.

4. Левчановський Д. Е. Окремі аспекти настання матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. Вип. (14). URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-14-01-05>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Левчановський Д. Е. Матеріальна відповідальність засуджених як один з чинників виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Virtus*. Монреаль, Канада, 2020. Вип. № 73. С. 272–275.

2. Левчановський Д. Е. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк як елемент виховного впливу. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави : матеріали IV заоч. наук.-практ. конф.* (м. Чернігів,

25 квіт. 2019 р.). Чернігів : Академія Державної пенітенціарної служби, 2019. С. 61–63.

3. Левчановський Д. Е. Проблема застосування норм кримінально-виконавчого законодавства щодо відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених* (м. Суми, 17 трав. 2019 р.). Суми : Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2019. С. 156–157.

4. Левчановський Д. Е. Забезпечення стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк під час відбування покарання як один із важливих чинників виховного впливу. *Щорічні читання наукової школи «Інтелект» : матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Чернігів, 25 трав. 2020 р.). Чернігів : Університет державної фіскальної служби України. 2020. С. 64–68.

5. Левчановський Д. Е. Правовий інфантилізм у реалізації норм права при стягненні матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк. *Наукові тренди постіндустріального суспільства : матеріали IV Міжнародної наукової конференції* (м. Суми, 31 берез. 2023 р.). Вінниця : Європейська наукова платформа. С. 86–87.

6. Левчановський Д. Е. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі, визначення, мета та завдання. *«Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави» : матеріали XIV Всеукраїнська заоч. наук.-практ. конф.* (м. Чернігів, 13 груд. 2024 р.). Чернігів : Пенітенціарна академія України. С. 103–106.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	22
ВСТУП.....	23
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК ТА МЕТОДОЛОГІЯ	35
1.1. Стан наукового дослідження матеріальної відповідальності засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, та методологія	35
1.2. Поняття та зміст матеріальної відповідальності засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк.....	71
1.3. Міжнародний досвід притягнення до матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі та його впровадження в законодавство України	107
Висновки до розділу 1.....	86
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК, ЯКІ ПРИТЯГУЮТЬСЯ ДО МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	130
2.1. Характеристики засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, які притягуються до стягнення матеріальних збитків.....	130
2.2. Вплив матеріальної відповідальності на виправлення і ресоціалізацію засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк.....	144
Висновки до розділу 2.....	167
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК	170

3.1. Порівняльно-правовий аналіз матеріальної відповідальності засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк шляхом кримінально-виконавчих та цивільно-правових правовідносин	170
3.2. Шляхи підвищення ефективності забезпечення матеріальної відповідальності засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк.....	194
Висновки до розділу 3.....	212
ВИСНОВКИ.....	216
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	225
ДОДАТКИ.....	247

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДІЗО	Дисциплінарний ізолятор
ДКВС України	Державна кримінально-виконавча служба України
ЄС	Європейський Союз
Кабінет Міністрів України	Кабмін України
КВК України	Кримінально-виконавчий кодекс України
КВС України	Кримінально-виконавча служба України
КЗпП України	Кодекс законів про працю України
КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінально-процесуальний кодекс України
Мін'юст України	Міністерство юстиції України
НПА	Нормативно-правові акти
ООН	Організація Об'єднаних Націй
СІЗО	Слідчий ізолятор
УВП	Установа виконання покарань
УДЗ	Умовно-дострокове звільнення
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина
ЦК України	Цивільний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Дослідження матеріальної відповідальності засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк полягає в бережному ставленні до речей та предметів у процесі їх взаємодії під час відбування покарання згідно зі ст. 107 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), а також передбачаються підстави настання матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі за ст. 136 КВК України. Персонал ДКВС України зобов'язаний забезпечити виконання вимоги норми статей 136 та 137 КВК України, але в процесі дослідження ми виявили низький рівень її реалізації у випадку пошкодження чи знищення майна засудженими в процесі відбування ними покарання, а також небажання засуджених відшкодовувати витрати на їх утримання в УВП.

Значний вплив на недостатній рівень реалізації (застосування) до засуджених досліджуваної норми кримінально-виконавчого права України відображається в таких факторах: 1) застосування персоналом ДКВС України до засуджених заходів дисциплінарного стягнення за завдані ними матеріальні збитки УВП та СІЗО; 2) правовий нігілізм серед персоналу стосовно норми матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі виражається в небажанні організації механізму стягнення матеріальних збитків у невеликих розмірах із засуджених у судовому порядку на загальних підставах; 3) відсутність у досліджуваної норми ознак обов'язковості (примусу) засудженими до позбавлення волі відшкодовувати завдані ними матеріальні збитки УВП (СІЗО); 4) недостатній рівень професійної підготовки персоналу ДКВС України щодо всіх наявних засобів виховного впливу на особу засуджених у процесі їх ізоляції та забезпечення стягнення матеріальних збитків з них під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк.

Серед актуальних проблем матеріальної відповідальності засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк нами виокремлено такі: недопущення взаємозаміни покарання за правопорушення матеріального характеру не співрозмірним засобом кари, що має вплив на процес виправлення і ресоціалізації засуджених; відсутність законодавчого визначення поняття матеріальної відповідальності засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк; реалізація матеріальної відповідальності засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк шляхом кримінально-виконавчих та цивільно-правових правовідносин; визначення процедури стягнення матеріальних збитків із засудженого до покарання у виді позбавлення волі персоналом виправних та виховних колоній ДКВС України тощо.

Оскільки перераховані проблеми залишаються не до кінця розв'язаними, в дослідженні поставлена мета – їх дослідити та запропонувати практичні шляхи їх розв'язання. При цьому ідентифікація наявних у сфері виконання покарань України проблем, що пов'язані з матеріальною відповідальністю засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, у дисертації ґрунтується на сучасних наукових доробках, а також доктринальних положеннях, законодавчих нормативно-правових актах та стратегії реформування пенітенціарної системи України до 2026 року.

Отже, відповідно до поставлених завдань розкриємо основні напрями важливості забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк, позитивного впливу на підсвідомість засуджених, її зв'язок з основними принципами ДКВС України, результативність її забезпечення в комплексному підході до виправлення і ресоціалізації засуджених загалом, аби повернути їх у суспільство після ізоляції як рівноправного громадянина із сформованою правосвідомістю і особистісною позитивною правовою позицією.

Виправлення і ресоціалізація засуджених до позбавлення волі на певний строк є фундаментальними завданнями персоналу ДКВС України. Не

в повному обсязі виконання співробітниками положень кримінально-виконавчого законодавства щодо забезпечення матеріальної відповідальності засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, які заподіяли матеріальні збитки державі, порушивши порядок і умови відбування покарання. Варто зазначити, що матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, не розглядається персоналом як один з елементів впливу на процес виправлення засуджених. Не достатньою мірою дотримується співвідношення покарання до вчиненого правопорушення, що негативно впливає на рефлекторні процеси правосвідомості засуджених. У результаті чого прослідковується застосування до засуджених засобів дисциплінарного впливу за завдані матеріальні збитки установам ДКВС України під час пошкодження майна, пов'язані з припиненням втечі, заподіяння собі тілесних ушкоджень, лікуванням та не відшкодуванні витрат за утримання. Не врахований у роботі персоналу ДКВС України один із елементів виховного впливу, як матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, якому потрібно виділити значуще місце в процесі виправлення і ресоціалізації засуджених, передбаченими принципами КВК України та забезпечення контролю щодо реалізації її в роботі із засудженими.

Без сумнівів, передбачений механізм щодо стягнення матеріальних збитків (ст. 136, 137 КВК України) має на меті забезпечення виховного впливу на засуджених до позбавлення волі на певний строк під час ізоляції від суспільства. У процесі проведення реформування ДКВС України нормативно-правова база потребує міжгалузевго узгодження з кримінально-виконавчими, цивільно-правовими, адміністративними і кримінальними нормами, оскільки місце вчинення та спеціальний статус правопорушника потребує дотримання кримінально-виконавчого законодавства. Організація, забезпечення і виконання завдань, передбачених КВК України, покладається на персонал, який повинен бути забезпечений

усіма можливими засобами і методами для здійснення ефективного процесу виконання покарання. Пенітенціарний досвід країн Європейського Союзу (далі – ЄС) та інших зарубіжних країн має значення для вдосконалення системи виконання кримінальних покарань України, дотримання стандартів поведінки із засудженими та забезпечення їх виправлення і ресоціалізації.

Таким чином, не своєчасне забезпечення відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк може призвести до злочинної самовпевненості та укорінення безвідповідальності за протиправні дії матеріального характеру. Відсутність стягнення матеріальних збитків мінімізує результативність виправлення як кінцевої мети відбування покарання. Заміна стягнення матеріальних збитків одним із видів дисциплінарних стягнень негативно впливає на правосвідомість засуджених, що не виконує завдання КВК України та не дозволяє досягти основної його мети.

Проте вітчизняні та зарубіжні вчені не приділяли належної уваги проблематиці матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк, але достатньою мірою підготовлено праць, що охоплюють окремі аспекти цього питання в контексті примусу, впливу, дисциплінарної відповідальності та ін., а саме: К. А. Автухова [2; 3; 4], В. А. Бадири [7], І. Г. Богатирьова [19; 20; 22; 23; 24; 25], І. В. Боднар [28], А. О. Галай [40], О. В. Гальцова [40; 40], С. В. Зливка [64; 64], В. В. Кареліна [70; 71; 72; 73], М. С. Пузирьова [151; 151], М. В. Романова [151; 151], А. Х. Степанюка [175; 175; 177; 178], М. М. Сикала [151], Л. П. Шумної [205], І. С. Яковець [209; 178] та ін.

Існують неоднозначні тлумачення й науково-практичне розуміння застосування норм про притягнення до матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк. Потрібно враховувати всі кримінологічні, психологічні та соціально-правові фактори впливу на особу засудженого, які можуть сприяти навмисному пошкодженню або знищенню державного майна. Вплив у місцях позбавлення волі має узагальнене

значення для всього процесу виправлення засуджених та формування в них належного правосвідомого сприйняття правовідносин, в яких вони перебувають. Тим паче вказуємо на важливість забезпечення функціонування норми, її вплив у процесі відбування покарання та наслідки співрозмірності покарання за правопорушення матеріального характеру для дотримання норм і принципів кримінально-виконавчого законодавства України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації ґрунтується на Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційному плані її реалізації у 2022–2024 роках (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р), Пріоритетних напрямках фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, закріплених у Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки (затверджено Постановою загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12–21) та відповідає вимогам п. 2.8 Примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень у межах спеціальності 081 Право (затверджено наказом Міністерства освіти та науки України від 28 грудня 2018 р. № 1477). Дисертація виконана в рамках тематик науково-дослідницької роботи кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права Навчально-наукового інституту права, правоохоронної діяльності та психології Пенітенціарної академії України: «Права і свободи людини і громадянина та їх захист кримінально-правовими, кримінально-виконавчими засобами й системою заходів запобігання злочинам» (реєстраційний номер № 117u007206), «Проблеми запровадження та застосування кримінально-правових засобів реагування в умовах реформування законодавства України про публічно-правову відповідальність» (реєстраційний номер № 0122U002480) та виконана в рамках науково-дослідної роботи кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України

2024–2028 роки на тему «Дотримання прав людини в пенітенціарній системі України» (державний реєстраційний номер 0123U104847). Тема дисертації уточнена вченою радою Пенітенціарної академії України (протокол № 13 від 28.11.2024).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є теоретичне узагальнення й нове виконання наукового завдання, що полягає у виробленні на основі отриманих результатів науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення механізму стягнення матеріальних збитків із засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Для досягнення поставленої мети були визначені і виконані такі *завдання*:

- сформувати теоретико-правове обґрунтування матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк;

- провести порівняльний аналіз матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк через призму кримінально-виконавчих та цивільно-правових правовідносин;

- дослідити матеріальну відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, як елемент виховного впливу на особу засудженого;

- визначити кримінально-виконавчі аспекти впливу на особу засудженого до позбавлення волі на певний строк, що сприяють порушенню порядку і умов відбування покарання, що супроводжується знищенням, пошкодженням державного майна, додатковими витратами УВП;

- з'ясувати значущість матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк різних категорій для процесу їх виправлення і ресоціалізації;

- проаналізувати зарубіжний досвід щодо ефективного забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк;

– запропонувати вдосконалення механізму стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк персоналом установ виконання покарань та розробити науково обґрунтовані методичні рекомендації.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв’язку із притягненням засуджених до матеріальної відповідальності у процесі відбування ними кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Предметом дослідження є матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить герменевтичне дослідження поняття, змісту матеріальної відповідальності засуджених під час відбування покарання на певний строк та її виховний вплив на особу засудженого. Статистичний та інформаційний методи допомогли узагальнити отримані дані та виявити ефективність застосування цієї норми права адміністрацією УВП. Для одержання достовірних наукових результатів у дисертації використано сукупність загальних та спеціально-наукових методів пізнання. Отже, за допомогою формально-юридичного методу визначено дієвість установ виконання покарань під час виконання покарання на певний строк та забезпечення стягнення матеріальних збитків із засуджених у разі пошкодження чи знищення ними державного майна згідно з Кримінально-виконавчим кодексом України та цивільно-правовими нормами (підрозділ 1.2, 2.1). *Історико-правовий метод* сприяв нам у з’ясуванні основних положень походження матеріальної відповідальності та природу розуміння з погляду філософії (підрозділ 1.1). *Системно-структурний метод* використано при з’ясуванні зв’язку матеріальної відповідальності засуджених з іншими галузями права (підрозділ 1.2, 2.2). *Порівняльно-правовий метод* застосовано для дослідження зарубіжного досвіду забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк (підрозділ

2.3, 3.1). *Статистичний метод* використаний під час аналізу та узагальнення отриманої емпіричної бази даних (розділи 1–3). *Експертне опитування* – для підтвердження наукових висновків результатами анкетування та інтерв'ювання практичних працівників та засуджених до позбавлення волі на певний строк (розділи 1–3). Метод *правового моделювання* – запропоновано механізми та нові положення, що вплинуть на реалізацію забезпечення належної матеріальної відповідальності засуджених, позбавлених волі на певний строк (підрозділ 3.2).

Емпіричну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України та інших країн, які визначають матеріальну відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, дані офіційної статистики, правозастосовна практика, результати експертного опитування шляхом анкетування персоналу установ виконання покарань (20 осіб, дод. А), засуджених до позбавлення волі на певний строк неповнолітніх (85 осіб, дод. Б) та засуджених до позбавлення волі на певний строк повнолітніх (150 осіб, дод. Б), інформація, наведена в монографічних дослідженнях, наукових публікаціях вітчизняних та зарубіжних авторів, а також результати багаторічного досвіду проходження служби в Державній кримінально-виконавчій службі України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк у кримінально-виконавчому праві України. Розглянуті питання в сукупності дають уявлення щодо розуміння правової природи понять, ознак, видів матеріальної відповідальності та шляхів удосконалення її забезпечення в процесі виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк. За результатами наукового дослідження було сформульовано та обґрунтовано концептуальні положення, що характеризуються науковою новизною, а зокрема:

вперше:

– запропоновано авторське визначення поняття «матеріальної відповідальності засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк» – це один із елементів ресоціалізації на засуджених, які перебувають в умовах ізоляції, відповідальність настає з моменту пошкодження або знищення державного майна та не відшкодування вартості утримання в УВП, виражається в обов’язковості забезпечення відшкодування завданих матеріальних збитків засудженими до закінчення строку відбування покарання і провадиться згідно з КВК України або на загальних підставах;

– розроблено методичні рекомендації для забезпечення механізму стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк;

– запропоновано необхідність проведення аналізу Департаментом з питань виконання кримінальних покарань щодо реалізації стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк за постановою начальника УВП згідно зі статтею 137 КВК України;

– розроблено пропозиції щодо вдосконалення Кримінально-виконавчого кодексу України у частині забезпечення стягнення завданих матеріальних збитків засудженими під час відбування покарання на певний строк до статей 136 та 137 Кримінально-виконавчого кодексу України;

удосконалено:

– правові підходи до матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк як важливий елемент виховного впливу під час їх ізоляції, з акцентом на забезпечення принципу співрозмірності покарання за правопорушення матеріального характеру; також запропоновано введення визначення «виховний вплив» на засуджених у положеннях Кримінально-виконавчого кодексу України;

– процес притягнення засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, до матеріальної відповідальності за порушення порядку і умов відбування покарання, що спричинили пошкодження державного майна або додаткові витрати УВП під час

відбування покарання засудженими, які позбавлені волі на певний строк, що своєю чергою впливає на процес виправлення особи засудженого загалом;

- механізм стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк персоналом УВП згідно з кримінально-виконавчим та цивільним законодавством для забезпечення економічної доцільності їх реалізації;

- вплив на процес оцінки ступеня виправлення засуджених до позбавлення волі на певний строк забезпеченням співрозмірності, доцільності та об'єктивності застосування засобів стягнення і покарання до них;

отримали подальшого розвитку:

- вивчення особи правопорушника, що порушує порядок і умови відбування покарання, що спричинило пошкодження державного майна або додаткові витрати УВП з подальшим його вивченням через призму кримінально-виконавчої характеристики;

- наукове пізнання щодо фундаментального значення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк для процесу їх виправлення відповідно до завдань КВК України та застосування досвіду зарубіжних країн з різними підходами до виконання покарання і стягнення матеріальних збитків порівняно з вітчизняним кримінально-виконавчим законодавством;

- умови та підстави стягнення матеріальних збитків із засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк;

- профілактика пенітенціарної злочинності під час порушення порядку і умов відбування покарання, що стали причиною пошкодження державного майна або додаткові витрати УВП засудженими під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі на певний строк;

- положення щодо безпосереднього залучення науковців та законодавчого апарату до розв'язання питання цивільно-правового характеру в судовому порядку для забезпечення стягнення матеріальних збитків із

засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в роботі висновки та пропозиції впроваджено і можуть бути використані в:

– *науково-дослідній сфері та освітньому процесі* – є підґрунтям для наступних наукових досліджень питань, які пов’язані з матеріальною відповідальністю засуджених до позбавлення волі на певний строк і забезпеченням відшкодування завданих матеріальних збитків установам ДКВС України у процесі відбування покарання для досліджень у кримінально-виконавчому праві України;

– *правотворчій діяльності* – у процесі підготовки пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства України;

– *в науковій діяльності* – використовуються працівниками кафедр Пенітенціарної академії України для підготовки монографій, навчальних посібників, наукових статей (акт про впровадження Пенітенціарної академії України від 02.04.2025 р. № 16-78/б);

– *освітньому процесі* – під час викладання в закладах вищої освіти навчальних дисциплін: «Організація судових та правоохоронних органів», «Цивільне право», «Цивільне процесуальне право» (акти впровадження в навчальний процес Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського від 11.01.2023 №71-10/33);

– *правозастосовчій діяльності* – для вдосконалення механізму правової відповідальності засуджених за правопорушення, вчинені в умовах ізоляції; досягнення всебічного і ефективного процесу виправлення засуджених, передбаченого КВК України, та недопущенні застосування засобів дисциплінарного стягнення за правопорушення, що спричинило матеріальні збитки установам ДКВС України.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати досліджено та обговорено на таких наукових заходах: «Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави (м. Чернігів, 25

квітня 2019 року), «Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі (м. Суми, 17 травня 2019 року), «Щорічні читання наукової школи «Інтелект»» (м. Чернігів, 25 травня 2020 року), «Наукові тренди постіндустріального суспільства» (м. Суми, 31 березня 2023 року), «Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави» (м. Чернігів, 13 грудня 2024 року).

Публікації. Висновки та пропозиції, сформульовані за результатами дисертаційної роботи, викладено в десятих наукових працях, серед яких: п'ять наукові статті (чотири у фаховому виданні категорії «Б» у вітчизняних виданнях і одна в періодичному виданні іншої держави) та п'ять тез доповідей на наукових, науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації: Праця складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (209 найменувань) та трьох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 262 сторінок, з них основний текст – 222 сторінки, список використаних джерел 21 сторінка, додатки – 15 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК ТА МЕТОДОЛОГІЯ

1.1 Стан наукового дослідження матеріальної відповідальності засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, та методологія

У сучасній Україні кожний громадянин має взаємодію з матеріальними речами різноманітного походження та їх властивостями, які перебувають у власності юридичних чи фізичних осіб. Процеси взаємодії та утворених правовідносин урегульовані на законодавчому рівні для того, щоб усі резиденти і нерезиденти держави мали рівні права та можливості для реалізації власних намірів і дій у матеріальному просторі. Кожна особа несе відповідальність за власні дії чи бездіяльність, передбачені законодавством України. Вчені визначають відповідальність – філософсько-соціологічне поняття, яке характеризує міру відповідальності поведінки особи, чинним суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам [191, с. 87]. Відповідальність є невід’ємною частиною суспільних правовідносин, які повинні регулюватися законом. Аналізуючи статтю 24 Конституції України «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» [85], усі громадяни рівні перед законом без винятку. Але законодавчо передбачено нормативно-правові акти, якими регулюються права та обов’язки для осіб із правовим статусом «засуджений», які мають специфічний характер і тісно пов’язані із процесом відбування покарання засудженими до позбавлення волі на певний строк. В юридичній літературі правовий статус засудженого визначають як наявність у нього сукупності визначених та гарантованих у законі його прав, законних інтересів, свобод та

обов'язків, які розкривають реальне становище засудженого у змісті кримінально-виконавчих правовідносин [64, с. 7]. У процесі перебування засуджених в УВП (ізоляція) найвагомим у покаранні для особи вважається позбавлення волі, від вільного пересування і взяття участі у суспільних процесах повною мірою, тому притаманні правові обмеження, які перелічені в Кримінально-виконавчому кодексі України та інших нормативно-правових актах (далі – НПА), що регламентують цей процес. Проте зміст відбування покарання, який виражається в елементах кари, відображається в таких основних ознаках: а) примусова фізична ізоляція засудженого від суспільства; б) ізоляція на певний строк, призначений вироком суду; в) переміщення засуджених з метою ізоляції у відповідні виправні установи для дорослих або неповнолітніх злочинців з різними режимами утримання; г) сукупність правообмежень, що підтримують законність і правопорядок у виправних установах [101]. Однак сутність ізоляції особи від суспільства як елемент кари за вчинений злочин є не єдиним важелем впливу на особу злочинця, тому що у процесі відбування покарання на засуджених здійснюється супутній вплив, який повинен забезпечити процес позитивних змін у їх правосвідомості для майбутнього повернення в суспільство після відбуття строку покарання, яке пов'язане із позбавленням волі на певний строк, як особи, яка змінила ціннісні орієнтири, що сприяють правослухняній поведінці. І забезпечується процесом, який свідчить, що він протікає в певній послідовності й у часі, тобто має свій механізм [151, с. 190]. Слушно висловились вітчизняні вчені стосовно виховної функції, яка забезпечується шляхом кари, тобто практичної реалізації норм, які містять у собі каральні елементи, оскільки примус не тільки виховує людину, а й привчає її до дисципліни, правомірної поведінки в період відбування призначеного терміну покарання [1, с. 127].

Тим паче, у ч. 1 ст. 123 КВК України зазначено, що соціально-виховна робота – цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення

та ресоціалізації засуджених [89]. Перед персоналом ДКВС України у процесі виконання покарання стоїть завдання забезпечення застосування методів і засобів виправлення до засуджених, які полягають у досягненні законодавчо закріпленої мети КВК України за допомогою передбачених законом засобами і методами виконання покарання, а також щодо осіб, до яких вирок суду набрав законної сили, що бере свій початок з утримання під вартою як ув'язненими. В СІЗО у засуджених до позбавлення волі на певний строк, які очікують направлення для відбування покарання до УВП, може почати формуватися початковий фундамент відповідальності особи перед законом та проведення меж дозволеного законом в умовах ізоляції та утворених нових кримінально-виконавчих правовідносин, що є частиною отриманих нами емпіричних даних. Таким чином, на початку відбування покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк повинно бути забезпечено виконання всіх передбачених норм відповідальності перед законом як для засуджених осіб, які утримуються в СІЗО, повинно бути превентивно забезпечено заходи впливу, які сприятимуть виправленню і ресоціалізації. Забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк у СІЗО опосередковано може впливати на початок процесу виправлення засуджених, про що свідчать емпіричні дані з анкетування у 2021 році неповнолітніх засуджених з Державної установи «Ковельська виховна колонія» та Державної установи «Кременчуцька виховна колонія», які вказують про відсутність належної відповідальності за пошкодження чи знищення майна СІЗО чи виховної колонії у 76 % всіх проанкетованих засуджених, а у інших випадках 25 % відповідальність полягала в застосуванні дисциплінарних засобів стягнення, в 51 % випадків із засудженими просто провели бесіду виховного характеру, в 23 % випадків ніякої правової реакції на правопорушення не було (дод. Б).

Загальновідома теза, що всі громадяни рівні перед законом відповідно до законодавства України у разі пошкодження або знищення майна незалежно від форми власності, правопорушники підлягають адміністративній,

цивільній чи кримінальній відповідальності залежно від тяжкості і характеру скоєного правопорушення чи кримінального правопорушення. У результаті чого особи, які наділені владними повноваженнями, повинні скласти відповідні правові матеріали для початку процедури забезпечення відшкодування матеріальних збитків (за кримінально-виконавчим чи трудовим законодавством) або передавати матеріали до суду для розгляду справи за наявними доказами і супровідними матеріалами, щоб встановити подальше розв'язання питання про відшкодування завданих матеріальних збитків (у нашому випадку державі (УВП)). Співробітники ДКВС України повинні бути забезпечені доступними механізмами щодо об'єктивності застосування стягнень та покарань за порушення засудженими порядку та умов відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, однак у місцях позбавлення волі функція фіксації, припинення та забезпечення процесу відшкодування завданих матеріальних збитків засудженими покладається на співробітників ДКВС України. Кінцевою санкцією таких правочинів є передбачена норма КВК України статті 137 (накладення постанови про стягнення матеріальних збитків), а неправомірні дії правопорушника за порушення порядку і умов відбування покарання, що сприяли матеріальним збиткам УВП, підпадають під диспозицію статті 136 КВК України. Серед умов настання такої відповідальності є: пошкодження чи знищення майна установи, додаткові витрати, пов'язані з припиненням втечі, а також лікуванням засуджених, які заподіяли собі тілесні ушкодження. У інших випадках відповідальність настає на загальних підставах згідно з чинним законодавством України. Персонал повинен, не зачіпаючи норм законів, які не регулюють процес виконання покарання, спираючись на доступні їм механізми виявлення, дослідження доказів і винесення постанови начальником УВП, стягувати з матеріально відповідальної особи засудженого збитки, завдані ним у процесі відбування покарання, точніше проведення процедури відшкодування заподіяних матеріальних збитків УВП, що покладається на персонал, що відповідало б вимогам своєчасності та

об'єктивності настання відповідальності. З цього приводу влучно зазначив вітчизняний учений, що в сучасній теорії права виділяють систему юридичних засобів, форм і способів, завдяки яким нормативність права перетворюється в упорядкованість суспільних відносин, у ході яких задовольняються інтереси суб'єктів права та забезпечується правопорядок [151, с. 498].

Норма відшкодування матеріальних збитків опосередковано вказує на відшкодування завданих збитків під час відбування покарання. Здатність суб'єкта виконувати певні вимоги й реалізовувати завдання, що стоять перед ним, досягаючи спільно або особисто відчутного результату, або відповідальне ставлення особи до своїх обов'язків, відповідальність за правильне виконання особою покладених на неї законом обов'язків [79, с. 232]. Такий тип утворених кримінально-виконавчих правовідносин має схожість із правовідносинами між робітником та роботодавцем трудового права. Таким чином, розглянувши та проаналізувавши дотичні норми Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), а саме статтю 130 «Загальні підстави і умови матеріальної відповідальності працівників», працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків [81]. Своєю чергою акцентуємо на статтях 130 та 131 КЗпП України, виділимо такі характерні схожі ознаки з матеріальною відповідальністю КВК України: а) обмежується певною частиною заробітку працівника за винятком випадків, передбачених законодавством; б) добровільне покриття завданої шкоди працівником, заміщення рівноцінним, відновлення пошкодженого – за дозволом роботодавця; в) роботодавець повинен забезпечити належні умови для працівника; г) працівник зобов'язаний бережливо ставитись до майна; д) обов'язок доведення вини у вчиненні матеріальної шкоди покладається на роботодавця. Але настання матеріальної відповідальності засудженого за КЗпП України можливо лише за умови перебування у трудових відносинах засудженого з

УВП, що можливо лише при укладенні між учасниками трудових відносин трудового чи цивільно-правового договору.

Схожість матеріальної відповідальності працівників і засуджених в утворених правовідносинах вказує, що законодавчо визначено і передбачено швидке та добровільне вирішення відшкодування завданих збитків без звернення до суду. Але такий правовий механізм у правовідносинах КВК України та КЗпП України регламентує добровільність відшкодування матеріально відповідальними особами завданих матеріальних збитків в інших випадках на загальних підставах відповідно до цивільної чи кримінальної відповідальності. Тому в обох порівняних правовідносинах створюються належні умови для робітника чи засудженого та покладається відповідальність за користування і взаємодію з цими речами (предметами та ін.). Економічні основи вказують на функціонування системи підприємств, що система претензій і застосування економічних санкцій потребує злагодженої організації забезпечення. Це відноситься до термінів, сутності та порядку пред'явлення претензій, їх розгляду, реалізації і впливу на утворені чи чинні економічні інтереси [47, с. 171].

Міжгалузевий тісний зв'язок матеріальної відповідальності із працею в місцях позбавлення волі, як таких, що мають взаємозалежність одна від одної норми, які впливають на процес виправлення і ресоціалізацію засуджених загалом, вона пояснюється своєю залежністю від неї (праці) як одного з основних способів досягнення мети відшкодування завданих матеріальних збитків установам ДКВС України. Вчені, аналізуючи вплив праці в місцях позбавлення волі, вказують, що роль суспільно корисної праці для засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, є не лише засобом біологічного розвитку людини, а й інструментом для постійного розвитку, формування потреб особистості, сприяє зростанню її здібностей, навичок і вмінь їх використання [94, с. 324]. Праця засуджених в УВП регулюється КЗпП України, КВК України та НПА, що посідає своє місце серед основних засобів виправлення засуджених до позбавлення волі на

певний строк. Враховуючи відсутність обов'язковості праці згідно з КВК України, наявна суспільно корисна праця, яка передбачає тривалість у дві години на благоустрій установи, але суттєвого впливу на правосвідомість вона не має і визначається як обов'язок засуджених. Передбачена неоплачувана праця, що обмежена в часі її застосування, покликана забезпечити самообслуговування засуджених у побутовому плані, в той час, коли суспільно корисна оплачувана праця не лише впливає на ступінь виправлення засуджених, а й прямо пов'язана з підготовкою їх до звільнення з місць позбавлення волі (оволодіння навичками та професією, трудова адаптація). Враховуючи цю інформацію, доцільно було б на законодавчому рівні розглянути більш розширені умови для залучення засуджених до обов'язкової праці, що вплине на порядок й методику ступеня виправлення засуджених [141].

Суспільно корисну працю описують як потужний чинник, що впливає на формування особистості засудженого, зокрема, праця певною мірою сприяє психоемоційному розвантаженню й відвертає від нав'язливих думок, до того ж швидше минає час. Сумлінне ставлення до праці надає можливість здобути умовно-дострокове звільнення або отримати інші, передбачені законом, пільги, опанувати корисні навички тощо. Водночас цей засіб впливу має особливості, які визначаються правовим статусом засуджених, потребою залучення їх до оплачуваних робіт і виконання установами завдань, поставлених державою [94, с. 324]. Організація залучення до праці для самозадоволення власних потреб або рідних докорінно має вплив на сприйняття правового статусу в суспільстві після звільнення від відбування покарання. Вчені дотримуються думки, що праця в УВП має фактор впливу, який спроможний забезпечувати правослухняність. Деякі вчені вказують, що праця в місцях позбавлення волі має позитивний вплив на засуджених, стимулюючи в них позитивне ставлення до праці та як до важливої складової життя на волі. Схожі вимоги відображаються і в Європейських тюремних правилах, що в разі звільнення з УВП особа мала певні навички й уміння, які

дають їй змогу в законний спосіб знайти роботу і забезпечувати життя на волі, відсутність праці відіграє важливу роль на повторну злочинність [177, с. 222].

Праця осіб, що відбувають покарання, має свої особливості порівняно із працею звичайних громадян. Зазвичай виділяють три основні відмінності: 1) мета – залучення засуджених до праці спрямоване на їх виправлення та ресоціалізацію, натомість вільних громадян – на створення матеріальної бази для задоволення потреб і досягнення власних цілей; 2) кара – неминуче наявна за організації праці засуджених. Застосування засобів кари (позбавлення волі, матеріальних благ тощо) є необхідним для досягнення основної мети покарання – виправлення та ресоціалізації засуджених осіб; 3) продуктивність праці – багаторічною практикою установ виконання покарань підтверджено, що праця засуджених менш продуктивна, ніж праця вільних громадян [86, с. 132]. Однак деякі вчені вважають навпаки і розцінюють працю в місцях позбавлення волі як кару, яка неналежним чином впливає на засуджених, а винагорода повинна вимірятися більш гідною оплатою праці для стимулювання в них бажання працювати, тим паче примушування до якої в усіх її виявах у місцях позбавлення волі є не доцільною [205]. Аналіз теоретичного і практичного бачення праці засуджених у місцях позбавлення волі сходиться на тому, що праця, яка вказана як один з основних засобів виправлення – є суспільно корисною і не має на меті високої оплати праці, а може лише забезпечити максимальне самоутримання під час відбування покарання, навчання працювати і опановувати нові професії та навички, впливати на праворозуміння та планування майбутнього після звільнення з місць позбавлення волі. Тому праця під час ізоляції має більш позитивний, ніж негативний, вплив на засуджених до позбавлення волі на певний строк, таким чином було б більш доцільно забезпечити обов'язковість відшкодування завданих матеріальних збитків, створивши умови для обов'язковості відшкодування під час відбування покарання, тоді і праця в місцях позбавлення волі буде

альтернативою у випадку відсутності інших надходжень на особовий рахунок засуджених, така аналогія передбачена у ст. 130 КЗпП України. Але добровільність відшкодування матеріальних збитків у місцях позбавлення волі переважно стає неможливою у зв'язку з негативною спрямованістю та підтримкою тюремної субкультури засуджених. На це вказують консультації зі співробітниками та емпіричні матеріали дослідження в анкетуваннях керівників УВП та СІЗО, отже, 85 % керівників вказали, що процедура стягнення матеріальних збитків із засудженого потребує більше часу, ніж вагомість завданих збитків (дод. А). Це пов'язано з відсутністю бажання відшкодувати завдані матеріальні збитки самими засудженими. На нашу думку, відсутність дієвого механізму та обов'язковості відшкодування матеріальних збитків засудженими призводить до заміни на інше покарання (не об'єктивне), яке не відповідає доктрині права та сутності скоєного правопорушення. І. Борщевський зазначає, що будь-яка юридична діяльність потребує використання принципу доцільності, тому що це надана законом можливість вибору найбільш оптимальних із передбачених законом для цього конкретного випадку форм і способів вирішення спорів, наприклад на розсуд суду [33, с. 21].

Звертаючи увагу на розміщення досліджуваних норм статей у КВК України під главою 19 «Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі», ми виділили для себе характерну рису, яка притаманна тільки процесу виконання покарання, це те, що відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк має виражену ознаку виховного впливу на них, що вказує нам на тісну взаємодію із виправленням і ресоціалізацією. Зокрема, процес відбування покарання засудженими містить у собі не тільки ізоляцію від суспільства, як це прийнято вважати, а також забезпечення і створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених. Виховний вплив на засуджених забезпечується методами і засобами виправлення, це комплекс заходів, до яких входять режимні та виховні заходи відбування покарання. У тандемі вони дозволяють забезпечити всебічну

реалізацію цілей виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк. Усі обставини вказують нам, що до виховних засобів можна віднести матеріальну відповідальність засуджених завдяки її дієвості впливу на їх правосвідомість за порушення ними порядку й умов відбування покарання. З приводу встановленого режиму в УВП слушно зазначили вітчизняні вчені К. Автухов та І. Яковець, що режим у колоніях не тільки охоплює всі правила поведінки засуджених, а й відображає зміст покарання у виді позбавлення волі, оскільки саме в ньому відображається кара, тобто сукупність правообмежень, які застосовуються до засуджених. Водночас, оскільки режим встановлює й взаємовідносини адміністрації та засуджених, засуджених між собою, проведення виховної роботи, залучення до праці тощо, ним охоплюються також правила поведінки, що не виражають кару [1, с. 124].

Тим часом деякі вчені тлумачать «виховний вплив» як процес організації спільної активної діяльності засудженого і співробітника з метою зміни моральних, соціально-психологічних характеристик та перебудови поведінки об'єктів виховного впливу [129]. Тому забезпечення перебудови поведінки особистості засуджених особливо важливий аспект роботи з ними в УВП. Асоціальні зв'язки та поведінкові навички, які були набуті в засуджених до позбавлення волі, повинні коригуватися за допомогою виховного впливу в місцях позбавлення волі та превентивно впливати на забезпечення виховного впливу в період ув'язнення.

Не застосування персоналом норм статті 137 КВК України «Порядок стягнення матеріальних збитків, заподіяних засудженими до позбавлення волі» вказує, що положення та норми щодо притягнення до матеріальної відповідальності засуджених практично не використовуються персоналом УВП у роботі з ними. Перш за все низький рівень забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк впливає на подальшу складність доведення (до логічного завершення) відшкодування завданих матеріальних збитків засудженим та відсутністю розуміння

персоналом сутності позитивного виховного впливу норми на правослукхняну поведінку засудженого в умовах ізоляції. Зазвичай персонал застосовує не об'єктивну заміну стягненню матеріальних збитків із засуджених на стягнення дисциплінарного характеру, яке жодним чином не відповідає доктрині кримінально-виконавчого права, щодо відшкодування завданих матеріальних збитків, що негативно впливає на реалізацію достатнього процесу виправлення і ресоціалізації засуджених та може порушувати основні засади і принципи кримінально-виконавчого законодавства особливо раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослукхняної поведінки, що можна розцінювати як катування чи недостатність гуманізму стосовно особи засудженого. Про принципи кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та УВП влучно написав Я. Ліховицький, що під вище сказаним слід розуміти врегульовані нормами кримінально-виконавчого права вихідні засади роботи (служби) цих осіб у сфері виконання покарань, що безпосередньо належать до виконання визначених у законі кримінальних покарань [104, с. 258], вчені зазначають також, що аналізуючи роботу персоналу ДКВС України під час їх кримінально-виконавчої діяльності, прослідковується взаємне використання як галузевих, так і міжгалузевих, загальних і основоположних принципів права в роботі [84].

Не раціональна заміна відшкодування збитків на дисциплінарне стягнення має незадовільний вплив на відчуття «вини» правопорушника, це вагомий фактор, але дисциплінарним стягненням вона (вина) не може досягати усвідомлення вини в силу застосування нерівнозначності покарання, оскільки порушення умов відбування покарання, що сприяли настанню матеріальних збитків, є не тотожні із дисциплінарними стягненнями, що своєю чергою може сприяти виявам невдоволення і обурення засуджених, негативно впливає на процес психоаналізу, може провокувати асоціальну поведінку засуджених стосовно персоналу ДКВС України. Слово «вина» тлумачать як морально-правову ознаку людських вчинків, протилежну до

правоти. Тому вчені визначають людину винною тоді, коли її дії (а часом і наміри) суперечать належному, коли вона ухиляється від виконання своїх обов'язків [191, с. 81]. Вина правопорушника повинна підкріплюватися відповідними правовими наслідками, оскільки невиконання подібних правових обов'язків може повторитися, однак і визнання вчинення протиправної дії буде на належному рівні. Успішна ресоціалізація неможлива без усвідомлення засудженим себе, своєї провини, тобто без рефлексивної поведінки [52, с. 530]. На нашу думку, недосягнення усвідомлення вини правопорушників, засуджених за завдані матеріальні збитки порушенням порядку і умов відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, негативно діє на формування їх особистісних позитивних якостей, що суттєво впливає на повторюваність подібних правопорушень та об'єктивність оцінки ступеня виправлення особи засудженого. Щодо викликаної провини в неповнолітніх засуджених за пошкоджене майно в СІЗО чи виховної колонії анкетування неповнолітніх та повнолітніх засуджених показує, що 76 % було притягнуто до відповідальності при виявленні вчинення ними шкоди майну, і лише 1 % було притягнуто до матеріальної відповідальності (дод. Б), така статистика очевидно вказує на низький рівень збалансованості застосування засобів дисциплінарного характеру і реального відшкодування завданої матеріальної шкоди матеріальній базі ДКВС України загалом. В опитуванні взяли участь засуджені респонденти, які мають частини відбутого покарання, пов'язаного з позбавленням волі, а саме: 24 засуджених до 1 р.; 39 засуджених від 1 до 2-х р.; 13 засуджених від 2 до 3-х р.; 9 засуджених від 3 до 6 р.; в анкетуванні повнолітні засуджені не зазначали частини відбутого покарання.

Протиправні дії повинні завжди мати співрозмірні наслідки (покарання) для осіб, які їх вчинили, для того, щоб не допустити їх повторність або створенні відчуття безвідповідальності в засуджених за завдані ними матеріальні збитки. Своєю чергою поняття покарання та його мета трактуються в статті 50 КК України, відповідно законодавець формує

чітке уявлення щодо завдань для осіб, які користуються правом їх реалізації в роботі, на меті покарання не тільки кара, а й виправлення та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень засудженими без завдання їм фізичних страждань. У процесі виправлення засуджених страждання допустимі, коли вони викликані процесом ізоляції злочинця, всі інші переживання допустимі як своєчасний результат протидії негативній поведінці та виконанню своїх обов'язків, що повинно виступати наслідком завдання матеріальних збитків УВП. У такому випадку буде з'являтися позитивна динаміка усвідомлення вини правопорушника.

Вітчизняні вчені акцентують, що асоціальна і антисоціальна протиправна поведінка пов'язана з такими упущеннями у соціалізації: 1) упущення в організації виховання, що призводять до розвитку асоціальної мотивації та антисуспільної орієнтації; 2) упущення в розумінні і виконанні соціальних ролей, що призводять або до невизнання ролі, нерозуміння її соціальної значущості, або до недостатнього виконання своєї ролі; 3) упущення в системі спілкування (звуження кола спілкування у групі зі злочинною поведінкою, неможливість і депривація задоволення потреб в емоційному контакті, самоствердження тощо); 4) упущення індивідуального соціального досвіду, що залежить від помилок у вихованні, специфіки спілкування (наприклад, у родині), засвоєння норм асоціальної поведінки як негативних моделей для ототожнення; 5) упущення соціального контролю, що залежать від недостатньо ефективної діяльності родини, навчально-виховних і виробничих організацій, правоохоронних органів [120; 151; 151]. Метою і завданням ДКВС України є не укорінення негативно сформованої асоціально та антисоціально протиправної поведінки, а профілактика і недопущення негативних виявів у засуджених. Одним з основних етапів виправлення вважаємо усвідомлення і визнання вини у протиправній поведінці до позбавлення волі, а також у діях, що спричинили матеріальні збитки УВП під час відбування покарання. На цьому етапі виховний вплив відіграє один з основних важелів впливу на правосвідомість

засуджених, усвідомлення ними протиправних дій та визнання вини. П. Рабінович наводить визначення правосвідомості і визначає її як систему поглядів та понять, що формують уявлення та почуття стосовно чинних норм або бажаного юридичного права, а також діяльності, пов'язаної з ним [151, с. 91].

Значний вплив неусвідомлюваних процесів і явищ відображаються та впливають на правову поведінку особи, це пов'язано з недостатнім володінням інформації. Багато дій відображаються і у юридичному значенні, здійснюються людьми в автоматичному режимі свідомості на прикладі звичок, стереотипів поведінки та ін. Позитивні дії в правовому полі засуджених потрібно створювати постійно і систематично, особливо під час відбування покарання на певний строк засудженими (в умовах ізоляції). Завдяки активності несвідомого, як структури суб'єктивної реальності людини, сама людина здатна швидко забувати те, що не вважає за потрібне пам'ятати, а також витіснити зі сфери свідомості мотивації, що втратило актуальність, і автоматизувати раніше свідомі дії до стану неусвідомлюваних, формуючи навички [175, с. 25]. На цьому етапі аналізу стає помітний зв'язок із феноменологічною ознакою сприйняття і розуміння матеріального світу. Ця категорія філософії вказує нам на безпрецедентний зв'язок між процесами взаємодії людини і речей. Феноменологія досліджує те, як у досвіді речей постають сутності. Саме тому досвід стає одним із центральних понять трансцендентальної феноменології, але не досвід у розумінні емпіричної філософії, а досвід як посвідчування самих речей або сутностей: «Досвід передусім означає «подію», в якій виявляються «самі речі», про які відповідно йдеться [74, с. 43]. Насамперед непомітний вплив на підсвідомі процеси через засоби виховного впливу як матеріальна відповідальність формують підсвідоме відчуття і усвідомлення вини у протиправних діях на всіх формах правовідносин, з якими взаємодіють засуджені.

Досвід поводження з речами відіграє трансцендентальну роль у майбутньому розумінні поводження з ними. До цього також належить те, що

ми навчаємося через страждання та розчарування. «Набувати досвіду» означає зазнавати, а не продукувати щось. Проте ця концепція досвіду спрямована не лише проти емпіризму, який спирається на знайдені або продюзовані факти, але також проти раціоналізму, який виходить із накреслених наперед схем мислення та категорій. На відміну від цього досвід означає процес, у якому утворюється й артикулюється смисл і в якому речі набувають структури та образу [74, с. 43]. Тому феноменологічна складова досвіду взаємодії з речами відображає подію, яка відбулася в процесі взаємодії з ними, та досвід, який був у результаті чого отриманий. Філософ В. Кебуладзе вказує нам, що дія – це базовий елемент феноменологічного аналізу соціальної реальності. Соціальна дія на відміну від поведінки завжди має смисл, розуміння якого і є головним завданням соціологічного дослідження [74, с. 115]. Дію ми розглянемо як окремий фактор впливу настання матеріальних збитків у дослідженні. Феномен – це те, що нам дано у відчуття, а реальність кожного окремо відображається крізь призму суб'єктивного розуміння [74]. Таким чином, достатній рівень систематичного забезпечення матеріальної відповідальності засуджених буде формувати в них необхідну форму правосвідомості, що своєю чергою буде виражатися у правослухняності дій. Отже, за допомогою досягнення усвідомлення вини засуджених за завдані матеріальні збитки УВП буде діяти на внутрішні підсвідомі процеси сприйняття і розвитку особи засудженого, що впливає на об'єктивність виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі.

Основне завдання УВП – це ізоляція правопорушника від суспільства, в процесі якого вона реалізує механізми виправлення і ресоціалізації. В процесі виконання покарання персонал ДКВС України повинен сформувати в засуджених до позбавлення волі на певний строк по закінченню строку відбування покарання готовність до правослухняної поведінки та готовність до самостійного загальноприйнятого соціально-нормального життя в суспільстві. Ці завдання будуть досяжні в тому випадку, коли буде забезпечено функціонування основних засобів виправлення і ресоціалізації,

передбачені законодавцем, вони такі: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [14].

Назва глави 19 КВК України, яка говорить сама за себе «Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі», в педагогічній літературі «виховний вплив» тлумачать – як процес організації сумісної активності вихователя й вихованців і здійснення їхніх цілеспрямованих дій, які мають на меті зміну психологічних характеристик об'єктів (засуджених) виховного впливу (їхньої мотивації, потреб і установок, цінностей та рис характеру), а також перебудову поведінки останніх з огляду на характерні для певного суспільства уявлення про соціально зрілу, пристосовану до реальних суспільних умов особистість [14]. Своєю чергою стягнення матеріальних збитків із засуджених у місцях позбавлення волі має свій рівень впливу, який повинен позитивно впливати на особистість, під час якого створюється поле для зміни ціннісних орієнтирів особи, яка порушила порядок та умови відбування покарання в УВП. Підстави матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк без залучення інших галузей права є вичерпними, такі обставини настання відповідальності характерні тільки для ДКВС України завдяки не тільки умовам реалізації визначених норм, а й обставинам, за яких стало можливим допущення матеріальних збитків. Визначена матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі передбачена в статті 136 КВК України за заподіяні під час відбування покарання матеріальні збитки державі згідно із законодавством. Виділимо вичерпний перелік настання випадків для відшкодування засудженими матеріальних збитків, а саме: 1) збитки, заподіяні колонії, і додаткові витрати, пов'язані з припиненням втечі; 2) лікування засудженого, який навмисно заподіяв собі тілесні ушкодження; 3) збитки, заподіяні у процесі виконання трудових обов'язків, засуджені несуть матеріальну відповідальність у розмірі і на підставах, встановлених законодавством про працю; в інших випадках

відшкодування матеріальних збитків проводиться відповідно до цивільного законодавства; 4) у разі заподіяння матеріальних збитків кримінальним правопорушенням, вчиненим засудженим під час відбування покарання, стягнення збитків проводиться на загальних підставах [129]. Згідно з цим положенням персонал УВП зобов'язаний забезпечувати неупереджене виконання передбачених норм КВК України, у разі виявлення факту заподіяння матеріальних збитків, вчинених засудженими до позбавлення волі на певний строк, слідом персонал повинен активізувати процедуру стягнення матеріальних збитків за передбаченою постановою статті 137 КВК України з обов'язковим ознайомленням з нею правопорушника.

На нашу думку, норма ст. 137 КВК втрачає свою правову ефективність, якщо засуджені до позбавлення волі на певний строк не мають коштів на особових рахунках та не виявляють бажання працювати на роботах в установі чи підприємстві ДКВС України. Пояснюється це тим, що норма статті 137 КВК України не має ознак примусу та зобов'язання засуджених до позбавлення волі на певний строк відшкодовувати завдані матеріальні збитки УВП, тому персонал неохоче користується вищевикладеними нормами права. У результаті чого персонал УВП, який зобов'язаний своєчасно реагувати на порушення порядку і умов відбування покарання суб'єктом кримінально-виконавчих правовідносин, використовує інші методи виховного впливу, ними є дисциплінарні стягнення або ж бесіди виховного характеру. Обраний вид покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк є не співрозмірним, а фактом заміщення покарання за порушення умов відбування покарання, що потягли за собою матеріальні збитки, є отримані результати проведеного нами анкетування повнолітніх та неповнолітніх засуджених, яке ми здійснили в рамках наукового дослідження.

Вважаємо, що заміщення передбаченої відповідальності є однією з причин неодноразового порушення порядку та умов відбування покарання засудженими до позбавлення волі на певний строк, яке спричинило пошкодження, знищення майна чи понесення додаткових витрат УВП, що

становить 28 % від загальної кількості респондентів, до яких було не співрозмірно застосовано покарання за завдані матеріальні збитки (дод. Б), зі слів деяких засуджених наголошувалось, що стягнення матеріальних збитків застосовувалось, але яким способом і в який порядок їм не відомо [100, с. 273], це свідчить про низький рівень професійної підготовки співробітників ДКВС України щодо дієвості виховного впливу в забезпеченні відшкодування матеріальних збитків засудженими у встановлений законом порядок.

Розглянемо з точки зору філософської інтерпретації концепції розуміння права. В цьому нам допоможе герменевтика. Термін «герменевтика» походить від бога Гермеса, який був покровителем красномовства, магії, глашатаїв і вісником богів. Вважалося, що він не тільки дослівно оголошував людям послання богів, а й тлумачив їх, щоб зробити зрозумілими. Термін «герменевтика» використовується і сьогодні. І більше, деякі вчені пропонують виокремити юридичну герменевтику як особливу частину теорії держави і права [206, с. 411].

Праворозуміння щодо реалізації норми права впливає на сприйняття отримання бажаного результату її реалізації, розуміння її юридичної сили та законності. За дефініцією І. Шутака, І. Онищука, юридична герменевтика – визначення змісту при встановленні та реалізації норми права, засноване на знанні онтологічної технології, таких понять, як зміст, двозначність або багатозначність, символ, знак тощо. Герменевтичне тлумачення – це тлумачення у вузькому розумінні, що означає інтерпретацію глибинної семантики, тобто символізму, на рівні ідеї, тексту, промови:

1) символізм на рівні ідеї характерний для герменевтики законотворчості – розуміння ідеї закону та її втілення в законі;

2) символізм на рівні тексту та мови характерний для герменевтики правозастосовної діяльності:

а) розуміння тексту закону, тому що правова ідея, реалізована в процесі правотворчості у формі того чи іншого закону, фіксується за

допомогою тексту, у вигляді тексту закону доводиться до застосовувача права, який повинен дешифрувати знаковий ряд (текст);

б) розуміння промови адвоката, судді та інших учасників процесу в суді, де промова виступає носієм правової інформації (наведення аргументів, тлумачення доказів опонента тощо). У судовому процесі, наприклад, спостерігається конфлікт різноманітних інтерпретацій того самого положення закону, оцінки тих самих доказів, кваліфікацій тієї самої події, тобто відбувається вкладання множини змістів у той самий зміст [206, с. 433].

Юридична герменевтика допомагає нам зрозуміти початкову точку відліку законодавця у процесі законотворення пенітенціарних норм. Герменевтико-юридична діяльність передбачає два етапи: з'ясування та роз'яснення. На етапі з'ясування особисто герменевт (тлумач та інтерпретатор) досягає розуміння, а етап роз'яснення постає як герменевтико-комунікативна процедура, в якій розуміння виникає в комунікативному полі. «Передати своє розуміння іншому» означає створити належну герменевтико-комунікативну ситуацію [208, с. 38]. Норми права повинні трактуватися і писатися з урахуванням усіх людських факторів, адже норми права повинні не тільки контролювати поведінку людини в суспільстві, а і тримати її в допустимому векторі шляхом повторення одних і тих же дій, на прикладі афірмацій.

Скрізь призму герменевтичного синтезу проаналізуємо норми матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк в основних трьох векторах, як вказував Х. Гадамер, через 1-й розуміння – письмово виражена взаємодія з матеріальними речами осіб, яких це стосується, відповідають за цілісність і задовільність їх стану при закінченні взаємодії з ними. Норма закону вказує персоналу, що він наділений повноваженнями фіксування матеріальних збитків та забезпечення організації їх відшкодування в юридично дозволеному полі. Через 2-й тлумачення – кожна дія чи бездіяльність, яка спричинила негативні наслідки або видозмінила стан тих речей, з якими взаємодіяла безпосередньо чи

опосередковано, несе юридичну відповідальність перед законом і повинна в повному обсязі відшкодувати її вартість. Через 3-й застосування – полягає в отриманні достовірних даних, пояснень і доказів для застосування норми до правопорушника, що порушив порядок та умови відбування покарання засудженими до позбавлення волі на певний строк, для забезпечення відшкодування завданих матеріальних збитків. Утім сенс закону конкретизується лише завдяки всім випадкам його застосування. Досліджуючи право, не можна задовольнятися початковим застосуванням норми для визначення її сенсу. Насамперед врахувати історичні зміни, через які пройшов закон. Дослідник повинен опосередкувати первісне застосування закону його сучасним застосуванням. Дослідження самої смислової форми норм, які існували, є недостатнім. Однак не можна сформулювати завдання судді як узгодження закону з життєвою актуальністю сучасності. Тому тлумачення приводить до збільшення можливих варіантів розуміння норми права. Різноманіття варіантів надає широкі можливості не тільки для абстрактного з'ясування сенсу законодавчого правила, а й для виявлення інтересів, що стоять за нормою, та цілей законодавця [151].

Одержання розумних відповідей на конкретну юридичну проблему є основоположним завданням правозастосування. Кожна з таких проблем володіє своїм особливим індивідуальним характером. Тому, вирішуючи її, необхідно встановити всі чинники, що впливають на таке рішення [151, с. 34].

Деякі питання походження і становлення норми матеріальної відповідальності людини нам можуть пояснити історичні факти, а мислителі всіх часів були одними із спонукачів розвитку світового права. Філософія права вказує нам, що одне з найважливіших надбань держави в галузі права сучасності є позитивне право, яке за великий період часу активно забезпечувало в суспільстві виконання правових норм шляхом зобов'язання і примусу, що дало змогу уникнути хаосу в людській поведінці та контролювати їх поведінку. Вчені виділяють основні ознаки позитивного

(суб'єктивного) права, як: нормативність; системність; формальна визначеність норм; загальнообов'язковість; загальність; державний примус.

Тим паче, головною перевагою позитивного права вважається від похідного природного те, що воно актуальне в умовах цивілізації і забезпечує регулювання поведінки та взаємин між людьми в суспільстві за допомогою нормативно визначених норм. Виникнення позитивного права було невідворотним у зв'язку зі зростанням правосвідомості людей, які проживали на певній території, і закріпленістю державних управлінських органів, які були створені як регулятор суспільних відносин, об'єднавши людей територією та інтересами [14, с. 112]. Неодмінно збільшення матеріальних благ у власності людей потребувало врегулювання права на них та контроль за посягання на них.

Для більш глибокого аналізу природи походження та сутності матеріальної відповідальності необхідно проаналізувати першоджерела походження цих правовідносин, які утворилися в результаті контакту людини з матеріальними благами іншої людини (власника), розглянувши римське право, запозичення постулатів якого не пройшли марно для законодавчої бази України та Європи. Достеменно відомо, що в Римі слово «право» пішло від слова «справедливість», яке має вагоме значення в контексті правосуддя. І римське правосуддя є апогеєм становлення сучасної правової бази багатьох країн світу. Влучне визначення Цельса щодо права, яке слід розглядати як мистецтво доброго і справедливого. Загальним принципом римського приватного права є принцип справедливості (*aequitas*), тобто здійснення своїх прав і виконання обов'язків на законних та чесних підставах [31, с. 9].

Існує необхідність при ухваленні будь-яких рішень, пов'язаних із правопорушенням, які стали можливі при порушенні порядку і умов відбування покарання засудженими до позбавлення волі на певний строк, державні органи і установи повинні керуватися принципом справедливості. Правопорушення – порушення норм поведінки, встановлених законами чи іншими нормативними актами [174, с. 508]. Покарання повинно бути

співрозмірним із правопорушенням, цей фактор може вплинути на весь хід розвитку особистісних поглядів особи та правову ідеологію її власного розуміння. У римському приватному праві метою покарання насамперед було залякування. Суворість і публічність їх виконання з острахом сприймалися суспільством і впливали на підвищення правової правосвідомості [106, с. 32].

Фактами публічного покарання римське право проявляло впевненість у справедливості вироку та демонструвало факт злочину та покарання, чим значно підвищували рівень правосвідомості в суспільстві. До наших часів збереглися поняття делікт, яке характеризується протиправною поведінкою правопорушника, проступок, злочин, дії всупереч закону, які завдають шкоди суспільству, державі або особі. З'ясування того, що є правопорушенням, а також визначення покарання за нього було компетенцією магістратів [178, с. 360; 106, с. 32]. Речі в римському праві осмислювались як певні предмети матеріального світу, «доступні пануванню людини». У філософському розумінні все, що існує матеріально та піддається пізнанню, визнавалося речами [31, с. 75].

Покарання за всі періоди існування Риму характеризувалися відносною жорстокістю і публічністю, але не завжди справедливістю, оскільки сформована ієрархія в суспільстві мала вплив на міру покарання. Тим паче у випадку майнових злочинів покарання мало на меті забезпечити відшкодування завданих збитків. Століттями вдосконалювалась правова система, а з нею і система покарань до сьогодення. Сьогодні ж рушієм правотворчості є гуманізм та права людини, які фундаментально рухають правову систему держав у цьому векторі, але в більшості європейських країн злочин проти економіки держави (ухиляння від сплати податків) вважається більш тяжким злочином, ніж злочин проти людини [31]. Більшість учасників реформування системи кримінального правосуддя в Україні сходяться на думці, що основною умовою гуманізації та подальшого розвитку заходів для зниження рівня злочинності в країні і поліпшення умов тримання в УВП є реалізація заходів, за яких минулі та майбутні досягнення пенітенціарної

реформи матимуть можливість покластись на національне законодавство, регулювання і практику, засновані на міжнародних та національних стандартах у сфері прав людини і професійному досвіді [30, с. 42].

Метою законодавця римського права було підвищення культурності та правосвідомості громадян. Законодавець римських часів вважав публічність та жорсткість покарання хорошим стимулом для суспільства в недопущенні подібних порушень іншими громадянами. У Стародавньому Римі катування вважалося невід'ємною частиною отримання свідчень від порушника, оскільки свідчення після катування вважалися правдивими. Такий вектор розвитку римського права був приречений на вдосконалення у зв'язку з підвищенням культурної свідомості та ментальності людей у суспільстві. Однак присутність позитивних аспектів римського права як прототип сучасного права дав йому початок завдяки досвіду. Наприклад, для того, щоб визнати особу винною, не обов'язково було усвідомлення нею протиправності своїх дій, оскільки діяв принцип «Незнання закону не є виправданням» (*ignorantia legis neminem excusat*) [172].

Разом з тим у ранньому римському праві покарання за кримінальні злочини виносилось від імені народу, наділеними на це владою магістрати. Поступово із процесом розвитку карного права почали формуватися критерії визначення покарання відповідно до принципів публічного правопорядку і мети, до них належали такі критерії: покарання має превентивне значення, покарання має виправляти людей і не залишати злочинця безкарним для того, щоб інший не думав учиняти подібне. Покарання іноді застосовувалось без вини, але ніколи без причини; покарання є конкретним у юридичному значенні, оскільки пов'язане з оцінкою саме поточного злочину. Недопустимим було широке тлумачення злочину і покарання; покарання накладалося лише за законом, бо воно передбачене правовою нормою, яка являла собою оцінку громади дій злочинця; покарання за кожен злочин має бути рівнозначним [135, с. 244]. Такі принципи були за основу і в інших постулатах римського права, однак вони сформували основу сучасного права.

Присутність майнового відшкодування в VIII таблиці вказувало на початок готовності суспільства до ментального розвитку. «Зламає, нехай відшкодує», така фраза в таблиці відштовхує будь-які нівелювання в тлумаченні права і вказує на зобов'язальні норми.

Недостатній рівень професіоналізму призводить до нехтування деякими елементами впливу на правосвідомість засуджених у процесі виконання покарання. Термін «професіонал» (від лат. *professio* – спеціальність) позначає особу, що займається чимось професійно (на відміну від любителя); людину, що володіє ремеслом чи професією; особу, що зробила певний вид діяльності своєю постійною професією. «Кваліфікація» (від лат. *qualitas* – якість, *facio* – роблю) розуміється як ступінь та вид навченості того чи іншого суб'єкта, наявність у нього знань, умінь та навичок, необхідних для здійснення певної роботи [172]. У цьому визначенні своє місце знаходить і причина виникнення юридичної помилки, яка може бути обумовлена різними причинами та суперечностями в суспільних правовідносинах, недотримання юридичних норм або юридичної техніки правозастосовувачем чи неповне, неточне, нечітке знання про предмет, форми та методи правового регулювання, недостатнім рівнем підготовки фахівців у цій галузі. Можна вважати такі суперечливі дії за юридичну помилку, що в результаті нехтування передбачених юридичних норм впливає на розвиток наступних юридичних подій та розвитку подальших юридичних відносин між суб'єктами, що неодмінно впливає на досягнення поставлених цілей фундаментальними нормами. Юридична помилка як об'єктивно протиправне діяння (безвинне діяння, що унеможливорює умисел як форму вини) є правореалізаційною помилкою, яка звертає увагу на необхідність розрізнення «добросовісної помилки» і «навмисної помилки» (має ознаки «обману», «фальсифікації») як протилежних явищ [203, с. 51].

Помилковість правових дій правозастосовувача призводить до зміни правових наслідків у майбутніх правовідносинах. Однак нами прослідковується на практиці навмисне допущення юридичної помилки для

досягнення візуально вираженої форми виправлення без урахування правового та феноменологічного фактору розвитку подальших подій. Велика кількість помилок і неправильних професійних дій відбувається через те, що співробітник виправної колонії залишає поза увагою або не приділяє належної уваги якимось обставинам, тому накопичення досвіду професійної діяльності сприяє виникненню автоматизму, який, з одного боку, полегшує спостереження і розуміння всього, що відбувається в процесі службової діяльності, однак з другої – може призвести до помилок [4, с. 68; 16, с. 88].

Таким чином, ми розглянули через призму філософії сформовані правовідносини, які не мають логічного правового закінчення. Зазначимо, що законодавець, вбачаючи в законотворенні регулювальний інструмент, мимоволі недооцінює незначні елементи механізму імплементації права у сфері діяльності, адже з незначних елементів правових норм і складається вся правова система. Як зазначав Г. Гроцій, «слова були створені не для того, щоб приховувати, а для того, щоб виражати волю» [56, с. 170], отже, норми права повинні трактуватися зрозумілою юридичною мовою і не мати двозначного значення чи колізії в момент їх реалізації, має значення доведення до інших засуджених чи ув'язнених установи, в якій відбулося правопорушення, обставини і міра покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк. Неодмінно варто припустити і те, що розуміння права детерміновано активністю повсякденної свідомості і впливом на неї, який на психологію надає несвідомі структури суб'єктивної реальності особистості – правовий менталітет. У філософському розумінні ментальність виражається як спосіб мислення, складу душі або ж тлумачення чи сприйняття світу в духовному сенсі. У такий спосіб Г. Клімова розкриває правову ментальність як позначення загального розумового і психічного стану людей, що належать до однієї культури, тим самим надає їм можливість по-своєму сприймати навколишній світ і самих себе. Вона дозволяє висловлювати стійкі психічні риси щодо права і державної влади, які склалися в конкретній правовій культурі. Це, по суті справи, історично сформована матриця типізацій

юридично значущої поведінки і правових оцінок, схема смислопобудов, що визначає правове мислення, залишаючись повністю невлвовимою в рефлексії [78, с. 73]. Таким чином, важливим постає той факт, що підвищення рівня правової ментальності може розкриватися як у позитивному, так і в негативному досвіді при його формуванні. Тому необхідність цілеспрямованого, об'єктивного і правового покарання є і буде актуальним повсякчас. Це пов'язано з вимогою суспільства до підвищення рівня правосвідомості засуджених, що можливо при забезпеченні підвищення рівня правової ментальності під час відбування покарання в умовах ізоляції, що дозволяє цілеспрямовано і систематично стимулювати підвищення рівня правосвідомості.

Однак критичне мислення та бажання модернізувати і покращити досліджувану норму права, ніби мимоволі потребує охопити філософсько-правову методологію постмодернізму. Вона змушує дослідника віднайти шляхи вирішення і вдосконалення норми права, яка не визнається та зневажається. З точки зору постмодернізму уявлення про право як регульовальника суспільних відносин та дій різних категорій осіб вважається міфом. Постмодерністський підхід у праві породжує, зокрема, правовий нігілізм, основу якого становить «негативне ставлення до права, зневіра в його можливості вирішувати нагальні проблеми так, як того вимагає соціальна справедливість» [94]. При цьому виявляється правовий нігілізм переважно у викривленні уявлень про цінність права, ігноруванні вимог закону та зневажливому ставленні до правових принципів і традицій. Власне це і відповідає самому поняттю «нігілізм», яке походить від латинського «*nihil*», що в перекладі означає «ніщо», «нічого» [174]. Правовий нігілізм певною мірою панує і у сфері виконання покарань, що виражається в низькій правовій і професійній культурі; відсутність стабільної системи підвищення рівня знань та кваліфікації; слабкості механізму приведення в дію прийнятих законів тощо. На жаль, зневажливе ставлення до правової культури починалося з часів радянської України, де закон переважно був у

владних інтересах, так воно укорінилося і до наших часів. Зневіра в закони закарбувалась у суспільному ставленні до права, певні негативні відбитки порушення прав суспільних інтересів прослідковуються і до цього дня. В. Карелін з цього приводу в своєму дослідженні наголошував, що сьогоденнішнє покарання, виступаючи як один з методів виховання в своїй основі, базується на застарілому радянському законодавстві, отже, необхідно взяти курс на вдосконалення чинного нормативно-правового забезпечення пенітенціарної системи України, в результаті чого приведення його у відповідність до вимог міжнародних стандартів [72, с. 144]. Подолати правовий нігілізм держава може завдяки підвищенню рівня правової культури громадян. Отже, постмодернізм у праві, який відобразився, зокрема, у формуванні такого феномена, як правовий нігілізм, є негативним явищем, наслідки якого мають негайно долатися, зокрема шляхом формування нового наукового уявлення більш високого рівня про сутність людини та її цінність як сутність і цінність самого права [94, с. 27]. Тим паче, дослідження постмодерністської парадигми має такі особливості: 1) створення власної моделі бачення реальності з елементом її наявної хаотичності; 2) формування специфічних принципів та норм для: 2.1 – описання і пояснення світу, рефлексивно осмислені в постмодерністській наратології як принциповий і програмний плюралізм; 2.2 – організація знань, виражених програмним когнітивним релятивізмом на основі концепції «занепаду метанаративів» (Ж. Ліотар) [151, с. 3]. Сформована реальність бачення юридичних догм впливу на процес функціонування їх у притаманному середовищі має наслідки, що впливають на ланцюжок наступних юридичних догм впливу на суб'єктивну реальність осіб, щодо яких вони застосовуються. Але обмежена реальність (ізоляція) має вплив на когнітивне сприйняття всіх форм впливу на суб'єктивне бачення і розуміння процесів взаємодії з іншими формами стимулювання забезпечення певної міри правосвідомості. Крім того, бачення власної моделі реальності сутнісної дії норм права має двозначність, причини таких наслідків криються в неготовності ментального світогляду

застосовувачів норм права до видозміненого вектора спрямованості законодавця до більш сучасної та західної форми пенітенціарного укладу. Виходить так, що часто практична частина імплементації норм права відстає від законодавчої у поглядах і готовності до видозмін форми існування та взаємодії між суб'єктами нових правовідносин. Г. Радов писав, що «Ідея побудови нової тюрми зародилась здавна, – першими авторами пенітенціарної системи є християни, перший собор розглядав цю ідею та вважав, що тільки через покаяння можна повернути людину до добра, тому від нас вимагається побудувати вітчизняну пенітенціарну систему таким чином, щоб кожна соціальна інституція знайшла своє місце в цьому процесі» [151, с. 52].

У процесі роботи (взаємодії) із засудженими важливим елементом вважається злагодженість співпраці служб соціально-виховної роботи з іншими службами, що являє собою системно-скореговані дії персоналу в процесі виконання покарання, це напряму впливає на результат виправлення засуджених. Адже вплив на свідомі і підсвідомі підвалини засуджених дасть «свої плоди під час урожаю» (з початку перебування в соціумі). Персонал, який безпосередньо впливає на підсвідомо рефлексорний досвід засуджених, не виконує поставлені завдання КВК України, є потреба у принциповому підході до виконання норм права, які регламентують процес виконання покарання. Ефективність права являє собою його результативність, яка виражається в тому впливі, який право здійснює на суспільство. В такому випадку ефективність права вимірюється ставленням мети і результату, до якого ще додають витрачені на досягнення результати та засоби. Сучасна ефективність права в місцях позбавлення волі знаходиться на недостатньому рівні для виконання поставлених завдань та мети КВК України. Під час сучасного реформування ДКВС України недостатньо враховуються всі фактори впливу: 1) на психологічну складову підсвідомості засуджених, оскільки вони постійно потребують контролю та корекцію в місцях несвободи; 2) вмотивованість та професіоналізм персоналу до методики

виконання покарання, який є основним регулятором коректності впливу на виправлення засуджених. Важливим є й підтримування в тонусі свідомість засуджених під час усього строку позбавлення волі, але в порядку, що передбачений законами. Досягти такої мети можливо за допомогою чітко налагодженої системи застосування правових норм та коректності і своєчасності їх імплементації. Наприклад, якщо в засуджених до позбавлення волі сформовані негативні підсвідомі установки (досвід), який був закріплений під час відбування покарання, вони виявлять себе в процесі перебування в соціумі. Тому за кожне правопорушення завжди повинно наставати передбачене відповідне покарання. У слові «відповідне» покарання за правопорушення закладено основну точку початку настання відповідальності, співрозмірне зі ступенем суспільної небезпеки дій, які спричинили такі наслідки. Тому наслідком для правопорушення є покарання, необхідність цієї ознаки є кінцевий результат, сенс формулювання правопорушень полягає в застосуванні санкцій до осіб, що їх вчинили. Тим самим суспільство за допомогою діяльності правоохоронних органів захищає себе, забезпечуючи нормальне відтворення правопорядку.

Норма матеріальної відповідальності раніше не досліджувана у вузькому аспекті забезпечення її суб'єктом кримінально-виконавчих правовідносин, але норма має досить високий потенціал впливу на їх правосвідомість, впливає на закріплення в них морально-вольових ознак, що сприяє зменшенню порушень порядку і умов відбування покарання, сприяє зменшенню повторного скоєння кримінальних правопорушень після звільнення з місць позбавлення волі. Велика частина правопорушень у місцях позбавлення волі базується на матеріальному підґрунті в процесі порушення порядку і умов відбування покарання, це обумовлено дослідженими нами факторами, які цьому сприяють [101]. В УВП усі матеріальні блага, що допомагають забезпечувати процес перебування та відбування покарання, є надбанням і власністю держави. Бажання законодавця досягти ідеалу функціонування нормативно-правової бази виконання покарання при

законотворенні спонукає виконавця юридичних норм формувати відповідну модель поведінки в межах своїх можливостей, але часто немає змоги врахувати складність утворених нових бюрократичних механізмів, які заважають провадити позитивну юридичну практику в процесі реалізації норм права, не винятком є забезпечення матеріальної відповідальності засуджених у місцях позбавлення волі. С. Зливко констатував, якщо звернутися до положень Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», законодавець передбачив для служби тільки дві функції, це правозастосовну та правоохоронну [64, с. 174]. На думку А. Шульги, правозастосування – це владна діяльність уповноважених на те державних органів і осіб щодо забезпечення реалізації норм права їх адресатами [203, с. 91]. Але, аналізуючи першоджерела походження, буття та трансформації права, яким користуються правові держави, це кропітка робота законодавців упродовж століть. За буквами якого прихований величезний потенціал для врегулювання різноманітних суспільних відносин, щоб забезпечити правопорядок і баланс у всіх сферах співіснування громадян. Кримінально-виконавчі норми повинні сприяти забезпеченню досягнення мети і завдання виконання покарання в процесі виправлення і ресоціалізації засуджених, але змінені законодавчі норми не завжди цьому сприяють, тому вирішення такої проблеми потребує комплексного законодавчого підходу у розв’язанні утвореної дилеми стосовно достатнього рівня забезпечення матеріальної відповідальності засуджених у виді позбавлення волі на певний строк. На жаль, не завжди це вдається, не винятком є і норми КВК України, що ми досліджуємо. Причини їх низького рівня реалізації в УВП України розкривають нам більш суб’єктивні і об’єктивні фактори, що порушують утворені кримінально-виконавчі правовідносини, ми виділяємо такі: недосконалість норм права, які впливають на забезпечення процесу виконання покарання; недостатня увага деяким нормам утворених правовідносин у процесі реформування ДКВС України; неготовність ментального розуміння сутності норм права (правовий

нігілізм) персоналом ДКВС України; недостатня злагодженість служб та підрозділів установ щодо забезпечення імплементації норми права і застосування їх стосовно засуджених та ув'язнених (стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк незалежно від суми завданих збитків); відсутність зобов'язально-примусових ознак у досліджуваних нормах кримінально-виконавчого права; відсутність системного підходу до реалізації норм права в процесі виправлення засуджених; відсутність методичних рекомендацій механізму стягнення матеріальних збитків із засуджених за постановою начальника установи (та за комунально-побутові послуги); недостатній рівень професійної (юридичної) підготовки персоналу.

Невід'ємною частиною дослідження є методологія системності підходу до реалізації норм права, що є невіддільною частиною закріплення трансформації сприйняття тих норм права, які були порушені. Дослідження методологічного вивчення пізнання права передбачає розуміння таких понять, як елемент, склад, структура, система, функція. Пізнання права дозволяє оволодіти основними методами юридичних прийомів. Деякі науковці вважають, що підхід є узагальненою характеристикою методу [202, с. 24], правове явище чи процес розглядається як сукупність взаємопов'язаних у єдину систему елементів, що забезпечує комплексність дослідження [40, с. 4], таким чином орієнтує його на розкриття структурних складових та пошук зв'язку об'єкта з іншими в єдиній системі. Вчені визначають структуру як категорію, що характеризує внутрішню форму предмета чи явища, а також розрізняють внутрішню і зовнішню структуру правових явищ. Під внутрішньою структурою розуміється певний зв'язок частин цілісного правового утворення, а під зовнішньою – певний зв'язок цілісного правового утворення з іншими правовими явищами [191, с. 105]. Кожна складова системи має свої функції, призначення, роль, що виявляється в її функціонуванні [110, с. 13–14]. Системно-структурний підхід у наукових дослідженнях забезпечує виявлення структурних зв'язків між правовими

явищами окремих компонентів, зв'язки між компонентами сукупності правових явищ. Системний підхід дослідження структури, яка містить у собі сукупність правових явищ, виділяє неоднорідні взаємопов'язані правові процеси, що впливають на взаємний результат досягнення їх цільового призначення. Дослідивши неоднорідність системного підходу до застосування не пов'язаних між собою правових явищ, відбувається вплив на всі правові процеси майбутнього системного підходу в розв'язанні правового конфузу. Таким чином, поєднання неоднорідних правових явищ між собою має вплив на загальний фон правового регулювання і подальшого дотримання правових принципів, але не відбувається вирішення порушеного правового правила. Результативність досягається в поєднанні неоднорідних правових явищ між собою, тим паче відсутність, на перший погляд, правових наслідків, які випливають з порушення основних догм правозастосування та остаточно закарбовуються у правосприйнятті особами, до яких було застосовано правові прийоми. Влучно зазначав О. Михайленко принцип права як «своєрідний скелет», «арматуру» права, довкола яких розташовані правові норми, групи законів, які надають правильний орієнтир у правозастосуванні та можуть деякою мірою заповнювати прогалини в праві при вирішенні певних життєвих ситуацій, що матимуть юридичне значення [114, с. 103]. Однак спроможність вибору правомірних засобів та цілей, які будуть забезпечувати правосвідомість незалежно від ситуації, що характеризується істинною загальною уявою відносно до правомірного і протиправного, слідуванням вимогам і заборонам права, свідомому переконанню в необхідності їх дотримання та виконання [121, с. 282].

У дослідженні не обійшлося й без формально-правового методу, який виокремлює формальний зміст юридичних норм чи явищ в їх сталому стані, забезпечує визначення загальних рис досліджуваного об'єкта, його особливостей, структури, проведення класифікації [110, с. 15]. Формально-юридичний метод відіграє фундаментальну роль у визначенні понять, аналізу, уточненні та роз'ясненні. У юридичній літературі

зазначається, що у формально-юридичному методі, який допомагає описати, класифікувати й систематизувати державно-правові феномени, досліджуються їх зовнішні і внутрішні форми, так у ньому використовуються такі прийоми, як аналіз, дослідження, методи систематизації [178, с. 39]. Зовнішні і внутрішні феноменологічні події за допомогою формально-юридичного методу вказують нам, що матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, являє собою природну за походженням норму класичної відповідальності за протиправні дії, що впливають на цілісність і функціональність майна. Законодавчі норми вказують на класифікацію відповідальності залежно від розміру завданої шкоди не тільки за силою настання наслідків, а і за юридичною галуззю виконання поставленого завдання. Залежно від тяжкості скоєного кримінального правопорушення юридична галузь впливу вказує, що в процесі вирішення порушеної норми права в оцінці ступеня протиправних дій та настання відповідальності винної особи відбувається вплив на внутрішньому феноменологічному фоні цілісності сприйняття картини права як тих, хто спонукав до її застосування, так і тих, до кого вона була застосована.

Ефективність дослідження правових явищ та процесів за допомогою формально-догматичного (юридично-технічного) методу вчений припускає, що вивчення правових об'єктів поза зв'язком з економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами, наприклад, так вивчається статус «суб'єкта права», визначається поняття «санкції» тощо [151, с. 14].

Прогностичний метод, який дає змогу скласти науково обґрунтовані прогнози стосовно майбутніх правових явищ. Його використання відкриває шлях взаємодії юридичної науки та практики і дає змогу не лише реалізовувати теоретичні положення у формі рекомендацій, а й обґрунтовувати їх надійність на перспективу з урахуванням наступних соціальних явищ [151, с. 15]. Таким чином, на основі отриманих результатів взаємодії суб'єктів, їх закономірності співіснування та взаємодії ми

розробили методичні рекомендації для персоналу ДКВС України. Цей метод дозволяє спрогнозувати, узагальнити і змодельовати загальноюридичний підхід способу виконання поставлених філософсько-практичних завдань.

Підсумуємо, методи юридичної науки мають поступову зміну та розвиток поряд з наукою. Існує необхідність у динаміці вирішення і дослідження проблематики настання матеріальної відповідальності засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, у сукупності з розвитком технологічної культури. Методологічно ми зазираємо в глибину утвореного правового явища на основі норм права, що видозмінюються залежно від направлення вектора досягнення певної поставленої політично обгрунтованої та соціально обумовленої мети, результатом чого повинно бути забезпечення відшкодування завданих матеріальних збитків засудженими і прищеплення позитивного правового досвіду засудженим, тим самим опосередковано впливати на профілактику асоціальної поведінки.

Крім того, розглянутий методологічний інструментарій вітчизняних учених, що сприяв нам у дослідженні, на нашу думку, вузький спектр досліджених правовідносин, що утворилися на підґрунті завданих матеріальних збитків засудженими, – виникла потреба в розробленні власного методологічного інструментарію, який дозволить фундаментально розкрити причинно-наслідковий зв'язок та низький рівень процесів реалізації досліджуваної норми права. До власного методологічного інструментарію можна віднести деякі з комбінованих методів, а зокрема: 1) логічно-догматичний; 2) аналітично-статистичний; 3) формально-системний. На думку С. Лучко, методологія дослідження пенітенціарної системи України є ученням про світогляд і систему наукових підходів, принципів, методів, прийомів та способів пізнання й об'єктивної оцінки ідеології функціонування органів і установ виконання покарань, чинного кримінально-виконавчого законодавства та правових механізмів діяльності Державної пенітенціарної служби України й інших соціальних інституцій щодо досягнення мети

виправлення і ресоціалізації засуджених [107, с. 152]. Логічно-догматичний метод дозволив нам виявити, проаналізувати і описати очевидно недосконалі правові процеси під час реалізації кримінально-виконавчих норм, описати і проаналізувати неочевидні правові явища, що утворилися або можуть бути утворені. За допомогою аналітично-статистичного методу проаналізовано отримані дані з офіційних і формально визначених джерел інформації, що дозволило об'єктивно провести оцінку низького рівня реалізації досліджуваної норми, а також вплив її на реалізацію основних принципів права. Формально-системний метод надав можливість дослідити структурно-системні проблеми, які мають загальний характер походження та утворення, та розкрити утворені правові явища, що мають місце виключно в пенітенціарній системі України. Таким чином, наше дослідження будується на основі не тільки загальновизначених методів наукового пізнання, а й власного інструментарію, що неодмінно не може заважати об'єктивності та повноті дослідження. Як наголошував А. Савченко, що вибір конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх змісту, сутності і призначення визначає цінність та унікальність кожної наукової розробки [151, с. 19]. Своєю чергою І. Богатирьов зазначає, що методологічний інструментарій вивчення пенітенціарної системи України розглядається нами як пізнавальна основа предмета дослідження, а тому методологію показуємо як систему, котра об'єднує в собі: теоретичні засади, загальнонаукові та приватно-наукові методи пізнання, поєднуючи у собі діалектику, гносеологію і логіку. Отже, методологія дослідження пенітенціарної системи України – це сучасна парадигма у пенітенціарній науці, яка здатна за рахунок методів наукового пізнання суттєво гуманізувати порядок і умови виконання / відбування покарання на всіх стадіях пенітенціарного процесу [21, с. 13, 17].

Ресоціалізація є невід'ємною складовою у процесі виправлення засуджених, яку відмічають як більш широким поняттям, що характеризує всю сукупність змін у людини, що відбуваються під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників, у результаті яких особа стає соціалізованим членом

суспільства, процес ресоціалізації має тривалі тимчасові рамки, тоді як виправлення є одним з етапів цього процесу. На думка В. Трубнікова, який пропонує для забезпечення всебічної ресоціалізації засуджених створити належні умови для становлення особистості на всіх рівнях взаємовідносин, що будуть траплятися в суспільстві після відбуття строку покарання [178, с. 106]. Ресоціалізація містить у собі необхідні умови до виправлення засуджених, це виконання засобів виправлення і ресоціалізації персоналом, поєднання яких має позитивний вплив на правосвідомість засуджених, вважаємо, що суспільно корисна оплачувана праця в місцях позбавлення волі є невід'ємною складовою позитивного впливу на правосвідомість засуджених, особливо якщо буде поєднання з досліджуваною нормою у частині забезпечення відшкодування завданих матеріальних збитків, що матиме своє відображення у всебічності ресоціалізації особи засудженого.

Отже, фундаментальне розуміння впливу на праворозуміння особи засудженого спонукає сучасних дослідників до досягнення нових поставлених цілей, що повинно мати своє відображення в забезпеченні основоположних прав людини при застосуванні норм права та створенні нових сприятливих умов для розв'язання дилем в умовах реформування кримінально-виконавчого права України.

Для досягнення поставлених цілей необхідне критичне розуміння догм правового устрою та механізмів їх реалізації для здобуття позитивного впливу права на осіб, відносно яких спрямовано застосування норм права.

ДКВС України потребує нового підходу щодо досягнення поставлених цілей і виконання завдань, передбачених КВК України, для забезпечення принципів гуманізму, верховенства права. Є потреба у вдосконаленні механізму стягнення матеріальних збитків за допомогою законодавчо передбачених інструментів, що своєю чергою матиме позитивний вплив на всебічність і повноту процесу виправлення та ресоціалізації особи засудженого під час відбування ним покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

1.2. Поняття та зміст матеріальної відповідальності засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк

Виховний вплив на особу в місцях позбавлення волі має специфічні ознаки, що виявляються в процесі його застосування до засуджених, які позбавлені волі на певний строк. Невідворотність особи засудженого від процесу відбування покарання може впливати на позитивне чи негативне формування психологічного типу особистості залежно від тих обставин, що цьому сприяли.

Будь-який цілеспрямований вплив передбачає своїм результатом управління діяльністю, поведінкою чи окремими діями. У професійній діяльності функціями впливу є управління людьми при організації спільної діяльності для досягнення будь-якої мети, їх виховання, навчання, формування відповідних умінь і навичок, маніпуляція, переконання, навіювання, примушування, комунікація, контроль, укріплення мотивації професійної діяльності, стимуляція, корекція, психотерапія [199, с. 132]. При цьому вплив персоналу на засуджених, які позбавлені волі на певний строк, з метою недопущення порушень умов та порядку відбування покарання здійснюється в межах виконання професійних завдань. Невід'ємною складовою зміни особистості засудженого виділяємо психологічний вплив, що діє на зміну стану людини, її психологічні процеси та на властивості особистості загалом. Неодмінно будь-який вплив на особистість у межах загальноновизначених правових норм законодавством має міжгалузевий зв'язок правових і гуманітарних інституцій, вони співпрацюють пліч-о-пліч для отримання загальноновизнаного правового результату виправлення та ресоціалізація особи засудженого. Психолого-педагогічний вплив є невід'ємною складовою процесу виправлення засуджених, оскільки ці галузі

мають тісний зв'язок при реалізації персоналом визначених догм кримінально-виконавчого права.

Філософи приділяють увагу впливу феноменологічної складової формування особистісних якостей людини в процесі її існування та взаємодії. Звертають увагу на феномен впливу з онтологічної точки зору, що визначає сутність людської форми існування як спосіб суб'єктно-вчинкового діяння на інше, як особлива дія, що породжує подію буття. Вплив має безповоротний характер на формування буттєво-особистісних орієнтирів за допомогою подій, які були сформовані стосовно особи. За результатами аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури, М. Поліщук зазначає, що психологічний вплив спричиняє конкретні зміни у психологічній структурі особистості, а також свідомості груп людей і суспільній свідомості загалом [199, с. 134]. На нашу думку, будь-який вплив має на меті досягнення поставлених цілей у певній сфері діяльності, врахування психологічного фактора впливу на особистість формує картину розуміння процесів сприйняття засудженими засобів і методів корекції правосвідомості для досягнення результату всебічного виправлення.

В умовах ізоляції особи від суспільства одним із інструментів виховного впливу вважається суспільно корисна праця, яка є обов'язком у випадку наявності в засуджених заборгованості за виконавчими документами, відповідно до цієї умови за ст. 118 КВК України зобов'язані працювати, що є прямим впливом на процес примусу забезпечити таке відшкодування. Наявний ланцюжок виховного впливу в УВП має таку послідовність: норма матеріальної відповідальності в місцях позбавлення волі вказує на необхідність засудженими відшкодовувати завдані ними матеріальні збитки в передбачених випадках згідно з КВК України за порушення умов та порядку відбування покарання у виді позбавлення волі шляхом добровільного їх відшкодування з коштів, які знаходяться на їх особових рахунках. У разі відмови добровільного відшкодування персонал УВП забезпечує настання відповідальності за завдані матеріальні збитки засудженими на загальних

підставах. Виділимо, що забезпечення матеріальної відповідальності є важливою умовою для процесу виховного впливу. Механізми забезпечення правопорядку в УВП тісно межують з виховним впливом, саме тому для ефективної реалізації засобів впливу на правосвідомість засуджених є залучення їх до суспільно корисної оплачуваної праці, що сприяє відшкодуванню матеріальних збитків до закінчення строку покарання. Працю в УВП можна вважати складовою забезпечення відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк та врахування її впливу на правосвідомість суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин як одного з дієвих основних засобів виправлення засуджених.

Досліджуваний нами правовий інструмент, яким користується персонал ДКВС України, спрямований на винесення постанови начальником УВП про стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк, але вона не має тотожної юридичної сили порівняно із виконавчим документом на відшкодування завданих збитків. Правовий інструмент, передбачений ст. 137 КВК України, потребує уваги у процесі реформування кримінально-виконавчого права України, це пов'язано із зв'язком та впливом на процес виправлення і ресоціалізації засуджених загалом. Вважаємо, що ізоляція засудженого від суспільства базується на недопущенні повторного вчинення ними кримінального правопорушення, у гарантуванні безпеки суспільства та ізоляції як складової покарання. Зосереджуючи асоціальних осіб в одному місці, важко вимагати від них правослухняності, якщо до моменту позбавлення волі вони сприймали правові норми як негативну систему впливу на їхню свободу існування, то в силу світоглядних поглядів процес їхнього переконання у зворотному потребує певного проміжку часу та системності. Ізоляція фактично є безпосереднім впливом на осіб засуджених, яка сприяє іншим засобам виправлення комплексно впливати на процес виправлення особистості засудженого. До процесу виправлення опосередковано належить матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк, яка не стоїть на одному щаблі з

елементами виховного впливу на засуджених. Вплив виховних засобів посилюється й конкретизується під час реалізації права, де органи й установи виконання покарань повинні реагувати вчасно і цілеспрямовано, коли цього потребує поведінка засуджених, повинні переконати його в необхідності виконувати вимоги кримінально-виконавчого права. Для переконання характерна відсутність закріплення в кримінально-виконавчому законі правових форм [116, с. 156]. Різноманітність форм впливу забезпечує належне та об'єктивне правове виховання особи злочинця. Об'єктивно визначаємо, що норми відповідальності без ізоляції мають менш дієвий виховний ефект, ніж під час ізоляції, це пов'язано із забезпеченням настання відповідальності, невідворотності та в поєднанні з основним фактором впливу у виді позбавлення волі.

Якщо ж розглядати забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк як елемент примусу в тому випадку, що добровільного волевиявлення відшкодування не відбулося, то виховний вплив буде виражатися в таких елементах примусу, які за своєю самостійністю і специфікою притаманні лише ДКВС України, до них відносимо: 1) цільову спрямованість примусового заходу; 2) підстави застосування таких заходів; 3) спосіб реалізації заходу. Примус у місцях позбавлення волі є невід'ємною частиною для досягнення завдань і мети КВК України, що гарантує позитивний вплив на особу злочинця під час покарання та забезпечить належне, своєчасне і цільове наближення умов відбування покарання до соціально-правових норм. Без наявності примусу в нормах виховного впливу специфіки кримінально-виконавчого права та його вузькоспрямованості, що без примусу кримінальне правосуддя не мало б своєї сили, а отже, примус є ефективним способом боротьби не тільки з правопорушеннями, а й злочинністю засуджених у процесі утворених кримінально-виконавчих правовідносин. У своїй монографії вчена І. Михалко зазначає, що розглядаючи окремо примус і стимулювання як дві сторони цього галузевого принципу, як два різновиди правових засобів впливу, треба

відзначити, що за своїм змістом, цілями, що перед ними стоять, вони мають абсолютно самостійний характер. Але ж вони не є взаємовиключними правовими засобами. Підпорядковані загальній меті якісного виконання і відбування покарань, досягнення мети покарання (кари, виправлення, запобігання вчиненню нових злочинів), у рамках принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених каральні та заохочувальні заходи знаходяться в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності [115, с. 37]. Слушна позиція у А. Степанюка та К. Автухова з приводу того, що після набрання законної сили вироком суду для його втілення необхідна спеціальна, врегульована нормами кримінально-виконавчого права кримінально-виконавча діяльність адміністрації органів та установ виконання покарань, підпорядкована меті кари, що приводить за допомогою матеріально-предметних та правових засобів, методів і прийомів до конкретного результату у вигляді здійснення державного примусу [178, с. 791].

Для формування всебічного правового світогляду і сприйняття правового суспільства доцільно забезпечити застосування норми щодо стягнення матеріальних збитків із засуджених, які позбавлені волі на певний строк кожного разу при пошкодженні або знищенні ними речей і предметів із врахуванням їх малоцінності, що стало можливим при порушенні ними порядку і умов відбування покарання. Виникає дилема, що витрачені зусилля персоналу ДКВС України економічно перевищують значущість завданих матеріальних збитків засудженими. Наприклад, за пошкодження чи знищення матеріальних благ органів і установ виконання покарань засуджені до позбавлення волі на певний строк зазвичай караються заходами дисциплінарного стягнення, що, на нашу думку, не є гуманним підходом під час здійснення процесу виховного впливу на засуджених, тому що розмір кари до правопорушення не співрозмірний. Незважаючи на те, що доцільність тісно пов'язана з принципом справедливості, вона є самостійною правовою вимогою, що висувається до актів застосування норм права і

виявляється лише в рамках закону. Тільки справедливе рішення може бути доцільним, а не навпаки [31, с. 19].

Вчені у своїх працях виділяють, що виправлення як мета кримінальної відповідальності полягає в реальній зміні особистості, тоді як виправлення як мета конкретного покарання – це лише зміна поведінки особи, можливо, навіть і без суттєвих змін особистості, бо з точки зору розуміння виправлення, визначеного у КК України, загалом неважливо, чому особа не вчиняє більше злочинів – чи то є страх перед покаранням, чи це викликане зміною свідомості або іншими факторами [82, с. 129]. Також науковці вказують, що КК України визначає мету як юридичне виправлення, хоча це не зовсім так, тоді як КВК України розкриває її значно глибше. Тобто мету процесу реалізації такого правового інституту, як покарання, намагаються на рівні закону зробити глибшою та ширшою, ніж мета цього інституту загалом. У цьому й полягає одна з основних проблем для ефективного виконання покарання [82, с. 129]. Однак юридичне виправлення злочинця пропонують розуміти як «навіювання суб'єктові шляхом застосування до нього покарання свідомості неминучого зв'язку свідомої його діяльності із застосованим невідгідним наслідком» [178, с. 214]. Тому поєднання покарання із виправленням є нерозривним зв'язком, що потребує зваженості та об'єктивності їх поєднання. Застосування юридично недоцільних норм права не буде сприяти бажаному результату виправлення особи засудженого.

Однак недостатньо уваги приділяється до оцінки ступеня виправлення засуджених до позбавлення волі на певний строк, критерії якого потребують розширення і мають шаблонний характер, що сформований термінологією кримінально-виконавчого права. У юридичній літературі, а також у джерелах із психології, педагогіки висловлюються сумніви щодо об'єктивності критеріїв виправлення, посилаючись на те, що вони не можуть з необхідною точністю встановити як факт виправлення, так і факт становлення засудженого на шлях виправлення [82, с. 132]. Тільки після глибинного вивчення особистості засудженого може бути зроблений висновок про його

виправлення загалом. До ступеня виправлення особи засудженого повинні бути враховані комплексні показники його оцінки ставлення до процесу виправлення в рамках виховного впливу за допомогою окремих методів та способів аналізу не тільки поведінкових факторів, а і стану правовідношення особи загалом.

Закріплені основні принципи діяльності ДКВС України мають свій опосередкований вплив на процес виконання покарання персоналом у своїй професійній діяльності [142], серед яких не знайшов свого місця запропонований нами принцип «співрозмірності», вони повинні бути злагожені з принципами, закріпленими в КВК України. Розглянемо суміжні питання, які розкриваються в кримінально-виконавчому праві, проблематика досягнення принципу «справедливості», який повинен би базуватися на співвідношенні покарання та правопорушення, будує підсвідому безкарність (безвідповідальність) за правопорушення, яке вчиняється засудженими, або може викликати в них відчуття несправедливості. У праві виділяють принципи юридичної відповідальності, до якої належать: 1) принцип справедливості – полягає у формальній рівності, повазі та захисті прав і свобод людини, відповідності інституту юридичної відповідальності моральним нормам і цінностям, категоріям розумності та добропорядності, врахуванні ієрархії особистих, громадських і державних інтересів; 2) принцип гуманізму – виражається в людяному, милосердному ставленні до суб'єктів юридичної відповідальності під час її встановлення та реалізації; 3) принцип законності – зводиться до точного та неухильного дотримання норм права під час реалізації юридичної відповідальності; 4) принцип невідворотності – полягає в обов'язковому встановленні юридичної відповідальності за суспільно небезпечні діяння, неухильному дотриманні норм права і неодмінній реакції уповноважених державою органів на правопорушення у вигляді осуду та застосування справедливих, гуманних, індивідуалізованих заходів юридичної відповідальності за відсутності законних підстав звільнення від відповідальності; 5) принцип винуватості

діяння – виражається у встановленні та застосуванні юридичної відповідальності тільки стосовно тих суб'єктів відповідальності, в діяннях яких є вина; б) принцип індивідуалізації – виражається в диференційованому закріпленні обов'язків з урахуванням правового статусу суб'єкта відповідальності, диференціації правопорушень і санкцій залежно від типової суспільної небезпеки правопорушення та особистості правопорушника, встановленні міри і обсягу відповідальності з урахуванням суспільної небезпеки правопорушення [140]. Вони мають фундаментальне значення для досліджуваного процесу, формування та процесу перебігу утворених правовідносин у результаті правопорушення, вчиненого засудженими, які вже відбувають покарання за суспільно небезпечне кримінальне правопорушення. Такий процес повинен взаємодіяти з фундаментальними принципами юридичного права в процесі впливу на їх правосвідомість. Сама по собі об'єктивність впливу на сприйняття повинна мати межі дозволеного. Наявність принципу гуманізму у виконанні покарання на перший погляд повністю не сумісний з ізоляцією засуджених – суперечливий характер виражається в тому, що людяне ставлення до особи злочинця складно поєднувати із відокремленням його від суспільства, таке відокремлення має тягнути за собою страждання засуджених, а страждання своєю чергою не тільки не входить до вихідних положень гуманізму, але і суперечить їм [151, с. 143]. Принцип гуманізму є одним з основних принципів у процесі роботи із засудженими, персонал повинен виявляти неупередженість та справедливість застосування покарання стосовно правопорушника, засудженого за правопорушення, вчинені в місцях позбавлення волі. Ретроспективно розглянувши гуманізм у системі виконання кримінальних покарань, можна сказати, що його виконання повинно бути врахованим у застосуванні заходів стягнення до правопорушників. Дотримання суб'єктивності та індивідуалізації застосування норм права до засуджених і диференційований виховний вплив, що передбачений КВК України, повинні прослідковуватися та відображатись у статистичних даних про застосовані примусові чи

обмежувальні заходи стосовно засуджених. Засуджені, які вже відбувають покарання за вчинені кримінальні правопорушення, заслуговують на гуманне ставлення, це виражається не тільки в ратифікованих документах правил поводження із засудженим, а і у мірах, засобах і способах застосування правових норм впливу на них, передбачених кримінально-виконавчим законодавством України.

Проаналізоване нами наявне явище нерівнозначності покарання за вчинене правопорушення засудженими та використання засобів і методів виховного впливу не за призначенням може сприяти недостатньому рівню ефективності виховного процесу в місцях позбавлення волі. Такий спосіб нерівнозначності впливу на особистість є відхиленням від гуманності, тому правники подібні дії можуть розцінювати як вияв тортур і нелюдського поводження із засудженими. Моральне ставлення персоналу до процесу виконання покарання індивідуалізується через наявні норми, права та обов'язки персоналу ДКВС України, фактор морально-вольового впливу персоналу на процес впливу є частково суб'єктивним. Вплив індивідуальності є невід'ємною частиною будь-якого процесу застосування примусових чи зобов'язальних норм, тим паче законом зазвичай передбачаються принциповість підходу до застосування норм або ж ступінь тяжкості їх застосування до правопорушника. М. Романов про дисциплінарні засоби стягнення в місцях позбавлення волі писав, що «вона як одна із найбільш легких видів відповідальності», тому вона і простіша у застосуванні персоналом. У результаті чого законодавець передбачає настання негативних наслідків для засудженого у разі порушення ним умов і порядку відбування покарання, такі наслідки повинні відображатися у позитивних змінах правосвідомості особи, до якої спрямований такий вплив [151, с. 185]. Зручність механізму застосування дисциплінарного стягнення не має виступати як панацея від будь-якого вчиненого правопорушення засудженими в місцях позбавлення волі. О. Колб зазначає, що дуже багато правових прогалин, що стосуються процесу виконання і відбування покарань,

та, зокрема, питань застосування заходів вгамівного характеру в місцях позбавлення волі [83, с. 59].

Слід звернути увагу на те, що основною причиною притягнення до дисциплінарної відповідальності необхідно визнати вчинення засудженим дисциплінарного проступку. Останній, згідно з доктриною вітчизняного права, повинен мати всі властивості проступку. Це й протиправність, і винність, і караність. Але, крім цього, проступок повинен мати склад, ступінь небезпечності і завдавати шкоди певним правовідносинам. І відповідно до цих ознак і властивостей для засудженого можуть наставати негативні наслідки [151, с. 185]. Матеріальна відповідальність є більш складною відповідальністю, а отже, і результат її залежно від ступеня завданої шкоди правовідносинам повинен бути пропорційним покаранню (відшкодуванню). Як відомо, що розвиток і формування людини відбувається під впливом зовнішніх та внутрішніх, керованих і некерованих чинників, яким людина піддається протягом усього життя. Керування процесом виховного впливу є невід'ємною складовою у формуванні праворозуміння. Персоналом УВП відмічається дієвість дисциплінарного стягнення в повторній профілактиці правопорушень, оскільки бюрократична робота щодо стягнення матеріальних збитків не може забезпечити оперативність настання відповідальності правопорушника, відповідно асоціальна поведінка піддається впливу відповідальності не своєчасно. Вплив кримінальних заборон на свідомість громадян здійснюється на інформаційно-психологічному рівні й реалізується в повсякденній законослухняній поведінці [194, с. 130].

Відсутність попиту на реалізацію норми за правопорушення засудженими до позбавлення волі на певний строк розглядаємо в юридичному плані як одним із факторів бюрократизму, що відображається у зневірі можливостей управління правовими методами, підміна закону інструкціями та інших підзаконних актів, що здійснюються під виглядом конкретизації закону, а на ділі – спотворює його; фактичне переважання адміністративного апарату над представницькими і судовими органами [69,

с. 16]. Фактор бюрократії відіграє елемент впливу на небажанні персоналу реалізовувати в роботі досліджувану норму, бюрократія виражається в таких факторах, як: а) настання негативних наслідків для персоналу у випадку фіксації матеріальних збитків засудженими та не доведення до логічного завершення стягнення завданих збитків ними; б) необхідність повторної організації збору доказів і проведення доказування в судовому провадженні; в) малоцінність матеріальних збитків для організації механізму їх стягнення, що виражається у застосуванні більш простішого механізму – дисциплінарне стягнення.

Державна служба, перебуваючи у стані реформування, потребує модернізації та підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України. Тому відбувається боротьба з правовим нігілізмом серед співробітників ДКВС України, який має стійке укорінення і потребує виявлення його у правозастосуванні. Відсутність аналізу сутнісного складу правопорушення, за яке було застосовано стягнення дисциплінарного стягнення, впливає на догми процесу виховного впливу на засуджених. У разі наділення примусом норми щодо стягнення матеріальних збитків із засуджених, які позбавлені волі на певний строк, то персонал буде опосередковано забезпечувати стягнення матеріальних збитків із засуджених у законному порядку. Це допоможе забезпечити всебічний виховний вплив на засуджених і підготувати їх до самокерованого і правослухняного життя в суспільстві. Диспозиція примусу в нормах права відіграє роль позитивного впливу на правосвідомість особи. Примус застосовується до осіб, як правило, які можуть себе поводити правослухняно, але не бажають цього завдяки своїй негативній спрямованості або закріпленої негативної рефлексивної поведінки [130, с. 52]. За умови відсутності чітких меж поведіння виникає бажання у правопорушника і надалі порушувати закон. Покарання злочинця за кримінальні правопорушення полягає в ізоляції, в нашому досліджуваному випадку це УВП, якій притаманно високий рівень забезпечення захисту суспільства від небезпечного впливу злочинців, а також забезпечення їх

виправлення і ресоціалізацію. Тим паче покладені права і обов'язки за невиконання або порушення яких засуджені до позбавлення волі на певний строк можуть бути притягнуті до відповідальності за кримінально-виконавчим законодавством або на загальних підставах як звичайний громадянин без спеціального статусу. Саме тому пенітенціарна система покликана не тільки ізолювати злочинців, а також забезпечити їх виправлення. У такому разі ізоляція вже є вимушеною мірою правосуддя, тому дії персоналу будуть розцінюватись як примус до виконання певних прав та обов'язків засудженими для забезпечення виконання вимог правосуддя, суспільства і держави.

Варто зазначити, що під час анкетування керівників УВП та СІЗО ми вказуємо на той факт, що у випадку, якщо матеріальні збитки, завдані засудженими до позбавлення волі на певний строк, були незначні, засуджені до відшкодування таких матеріальних збитків не притягувались, а застосовувалось до них, як правило, у 80 % випадків засоби стягнення дисциплінарного характеру, які передбачені ст. 132 КВК України. Схожа проблема відшкодування завданих матеріальних збитків прослідковується у відсутності сплати витрат за утримання засудженими, згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань» від 14 лютого 2017 р. № 80, в якій вказано про житлово-комунальні послуги, які забезпечують умови їх утримання, диспозиція норми не вказує на те, що засуджені «зобов'язані відшкодовувати», а вказує вона на те, що засуджені «відшкодовують», тобто мають сплачувати кошти за комунальні послуги та інші витрати, пов'язані з їх утриманням, але вони можуть не сприяти відрахуванням, якщо не мають надходжень коштів на особовий рахунок. У п. 7 постанови № 80 Кабміну України зазначається, що «вартість витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань, яка відшкодовується з нарахованого їм заробітку, пенсій та іншого доходу, розраховується за видами наданих послуг, які безпосередньо пов'язані із забезпеченням

створення належних матеріально-побутових умов під час відбування покарання» [145]. Якщо порівняти із загальними умовами користування комунальними послугами для суспільства, підставою чого є укладений договір між споживачем і постачальником (надавач) таких послуг, засуджені в місцях позбавлення волі не укладають подібних договорів з УВП, а відбування покарання засуджених реалізується за державні кошти. У зв'язку з чим створюється привід до судового провадження, в УВП є необхідність відшкодування коштів за утримання засуджених до позбавлення волі на певний строк у розумні строки. Тим паче, законодавець не передбачає строки погашення засудженими утвореної заборгованості та дії персоналу для забезпечення відшкодування завданих збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк. Загалом це відображало б наближення умов відбування покарання до суспільно визначених норм співіснування в суспільстві. Нормативно відсутні зобов'язальні норми втрачають своєчасний виховний вплив на засуджених та адаптацію їх до суспільно визначених норм.

Практика направлення позову до суду органами і установами ДКВС України не завжди забезпечує відшкодування завданих їй матеріальних збитків засудженими, це частково пов'язано із позовною діяльністю після відбуття ними строку покарання, проаналізувавши Єдиний державний реєстр судових рішень, а зокрема, деякі зі справ: № 308/6048/15-ц від 21.07.2015 р. – залишення заяви УВП без руху та № 2-1285-09 від 14.04.2009 р. – залишення заяви УВП без руху; № 346/1609/14-ц від 10.04.2014 р. – суд задовольнив позов УВП; № 521/19679/13-ц від 26.02.2014 р. – суд задовольнив позов УВП та 368/1543/15-ц від 24.04.2017 р. – апеляційну скаргу УВП 12.03.2019 року задоволено не було; № 22-ц/4815/623/21 від 08.06.2021 р. – апеляційну скаргу УВП 11.02.2021 р. не було задоволено; № 460/51998/22 від 27.12.2022 р. – касаційну скаргу УВП 28.02.2023 р. не було задоволено [62], зокрема зазначимо, що останні перелічені справи розглядалися тривалий проміжок часу. Під час пошуку судових рішень у реєстрі ми не побачили системності в

підході стягнення матеріальних збитків із засуджених. У результаті чого на засуджених до позбавлення волі на певний строк не було здійснено достатній і своєчасний виховний вплив, тим паче в поодиноких випадках у кінці строку відбування покарання винесена ухвала суду на стягнення матеріальних збитків, інших – після закінчення строку позбавлення волі, а в деяких випадках незадоволення навіть позову УВП. Прослідковується відсутність системності підходу співробітників УВП до стягнення матеріальних збитків із засуджених, тому результативність передбачених норм у НПА не має відображення у процесі виконання покарання, відсутність чітко визначеного механізму та строків можна розцінювати як недосконалість нормативної бази, що впливає на забезпечення виправлення і ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі на певний строк.

У випадку ненастання належної або співрозмірної відповідальності (покарання) засуджених до позбавлення волі на певний строк за пошкоджене чи знищене майно держави в результаті порушення ними порядку і умов відбування покарання, чи можливо вважати результати виправлення і ресоціалізації засуджених на належному рівні? Що дозволило засудженим повернення в соціум з неповноцінно закріпленим поняттям загальноприйнятого соціально-нормативного і правового життя в суспільстві? На нашу думку, в процесі відбування покарання засуджений повинен бути завантажений усіма можливими умовами нормативного загальновизначеного правового співіснування для навчання їх соціально-прийнятним нормам поведінки, що сприятиме відповідним способом забезпечувати свої потреби існування і буде нівелювати недопущення повернення до протиправної діяльності.

Вважаємо, що важливим питанням для реалізації процесу виправлення засуджених є забезпечення настання правової відповідальності за правопорушення для осіб, які вже відбувають покарання за кримінальне правопорушення в умовах ізоляції. У КВК України не передбачено строки забезпечення притягнення до матеріальної відповідальності за протиправні

дії, які стали можливі при порушенні порядку і умов відбування покарання, що в результаті потягли за собою додаткові витрати УВП, але за порушення, що відповідають критеріям дисциплінарної відповідальності, передбачається настання відповідальності засуджених не пізніше десяти діб з дня виявлення проступку. Тому матеріальна відповідальність засуджених, які позбавлені волі на певний строк, повинна забезпечуватись у розумні і передбачені строки її настання, хоча і передбачена умова в ст. 136 КВК України викладена таким чином – у випадку завдання збитків майну УВП у розмірах, що передбачено на загальних підставах норм цивільного чи кримінального законодавства України, не дозволяє забезпечити повноцінну імплементацію в процес виконання покарання. Ю. Бурбела, досліджуючи понятійний апарат КК України, зауважує, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди визначаються законодавцем з використанням термінів «відшкодування» та «усунення» [33, с. 218].

На нашу думку, опосередковано має свій вплив на динаміку порушення засудженими до позбавлення волі на певний строк порядку і умов відбування покарання, що потягли за собою додаткові матеріальні витрати УВП, це не забезпечення реалізації достатньою мірою персоналом ДКВС, притягнення до матеріальної відповідальності ув'язнених, які згодом за рішенням суду набувають статусу засуджених (до позбавлення волі на певний строк) за порушення умов і порядку перебування в СІЗО, що спричинило додаткові витрати установи. Ми проаналізувавши Закон України «Про попереднє ув'язнення», диспозицією статті 17 передбачається стягнення матеріальних збитків із ув'язнених на загальних підставах, але у разі застосування постанови начальника СІЗО завдані матеріальні збитки відшкодовуються засудженими, у випадку засудження до покарання у виді позбавлення волі відшкодування може стягуватися вже адміністрацією УВП [148]. За результатами емпіричного аналізу особових справ, анкетування персоналу ДКВС України та опитування засуджених до позбавлення волі на певний строк, ми дійшли висновку, що під час попереднього ув'язнення до

ув'язнених осіб мало місце застосування стягнення матеріальних збитків лише у випадках резонансності випадку скоєного кримінального правопорушення ув'язненим, у інших випадках було застосовано інший вид покарання, а саме дисциплінарне стягнення.

Проаналізувавши постанову Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань», акцентуємо, що засуджені відшкодовують із заробітку, пенсії або інших доходів, що їм надходять на особовий рахунок у звітному місяці [145]. Відсутність методичних рекомендацій для забезпечення правового механізму дій персоналу УВП за відсутності коштів у засуджених до позбавлення волі на певний строк для відшкодування витрат на їх утримання. У кращому випадку персонал наприкінці відбування покарання засудженими зазвичай направляє позов до суду на боржників засуджених для відшкодування завданих збитків, що понесла установа в процесі забезпечення умов утримання засуджених.

На ДКВС України покладено завдання виправлення особи засудженого, тому засуджені до позбавлення волі на певний строк підпадають під програми диференційованого виховного впливу, але вони не є відображенням повного процесу виправлення засуджених, як це може здаватися на перший погляд. Системний підхід, який повинен забезпечуватись комплексом заходів, спрямованих на забезпечення виконання покарання, може вплинути на суттєві зміни у правосвідомості засуджених. Можемо заглибитись і проаналізувати початки формування методів виховного впливу, які вплинули на розвиток педагогіки, є роботи педагога В. Сухомлинського, який писав, що виправлення – один з методів виховання свідомої дисципліни в поєднанні з методами переконання, виправлення у правильному вчинку справляє благотворний вплив на виховання звичок культурної поведінки [178, с. 16]. Відокремлювати і взаємозамінювати норми стягнення матеріальних збитків іншими нормами є не доцільно, вищезгадані методики впливу зводяться нанівець, тому є необхідність, навпаки, в застосуванні досліджуваної норми з

іншими методами і засобами виховного впливу, переліченими в главі 19 КВК України.

Розглянемо одну з найуразливіших категорій засуджених, які вважаються більш піддатливі впливу до виправлення, є неповнолітні засуджені до позбавлення волі на певний строк. Вони найменш морально і ментально захищені та являють собою соціально вразливу групу. Методи виховного впливу на неповнолітніх засуджених незмінні, їх описано в загальній теорії виховання, але вони застосовуються у специфічних умовах діяльності пенітенціарних установ. Специфіка полягає у їх змісті, формі вираження, варіантах поєднання [98, с. 181]. Вчений С. Кушнар'єв також дотримується думки, що практичним працівникам пенітенціарних установ відомі випадки, коли точне й неухильне дотримання засудженими законів, вимог режиму тримання, дотримання дисципліни та «правил внутрішнього розпорядку» свідчать зовсім не про виправлення засуджених, а про пристосування їх до умов місць позбавлення волі, отримання максимальної користі для себе, зокрема, одержання додаткових пільг від адміністрації колонії, реалізації певних, часто негативних мотивів, цілей та намірів. Але, яким би індивідуальним, неповторним не було конкретне ставлення до вимог правових норм, у ціннісній орієнтації злочинця завжди виявляються загальні риси [98, с. 181]. Проте велика кількість факторів негативного впливу до моменту позбавлення волі не зникає, процес ізоляції у виховних колоніях зводить до мінімуму спілкування з негативними соціальними зв'язками, але процес виправлення повинен забезпечити значний вплив на світогляд особистості для недопущення асоціальної поведінки після звільнення. КВК України передбачено залишення засуджених неповнолітніх при досягненні ними вісімнадцятирічного віку до двадцяти двох років в установі для закріплення результатів виправлення. Що суттєво впливає на основоположні принципи недопущення негативно можливого впливу різноманітних категорій засуджених. Хоча виховна колонія залишилась одна на території України, під назвою – Державна установа «Кременчуцька виховна колонія», її

роль недооцінена, оскільки пробація не вирішує всі сфери негативного впливу на неповнолітніх без ізоляції (позбавлення волі), спеціальна установа покликана виправляти (виховувати) неповнолітніх злочинців до гранично дозволеного віку перебування (22 роки) для закріплення результатів виправлення. Рівень правосвідомості суспільства не готовий до моделі виправлення неповнолітніх без позбавлення волі, оскільки в більшості випадків сім'я та оточення має вагомий вплив на злочинність неповнолітніх до позбавлення волі. На нашу думку, позбавлення волі неповнолітніх у реаліях рівня розвитку держави є актуальним, умови ізоляції від негативного впливу сприяють зміні ціннісних орієнтирів та переорієнтації цілей особистості. А також заходів запобігання рецидиву злочинності неповнолітніх має стати закріплення в їх особистості здатності й навичок протистояти процесу засвоєння попереднього досвіду кримінальної поведінки та в перспективі перешкодження можливості його подальшого розвитку [52, с. 69]. А. Кіраль у своєму дослідженні обґрунтував, що для підвищення здатності неповнолітніх протистояти кримінальному зараженню є: розвиток їх розсудливості, вміння організовувати активний простір, розумно розпоряджатися грошима; стимулювання комунікативних якостей; розвиток вмінь до творчого вирішення конфліктних ситуацій ... [75, с. 4]. Що доводить необхідність забезпечення коректності будь-якого впливу на неповнолітніх у період позбавлення волі. З цього приводу влучно зазначив М. Кутєпов стосовно самовиховання, яке в літературі розуміють як процес інтегрування зовнішніх впливів, які здійснюються на неповнолітнього, та прийняття і усвідомлення цих впливів останнім [94, с. 222]. Тому забезпечення дотримання умов та порядку відбування покарання засудженими неповнолітніми до позбавлення волі на певний строк є невід'ємною складовою адаптації їх до розуміння і осмислення матеріальної відповідальності, а саме відповідальності за дії, що сприяли настанню матеріальних збитків УВП. Вважаємо, що механізм обов'язковості стягнення матеріальних збитків із засуджених вплине на досягнення виховного впливу

на правосвідомість, зруйнує ілюзію безкарності за малозначні правопорушення. Таким чином, за результатами нашого аналізу анкетування неповнолітніх засуджених та дослідження кількості застосування до них постанови стягнення матеріальних збитків (ст. 137 КВК України) за пошкодження чи знищення майна така – притягнуто до відповідальності лише 26 % від основної частини скоєних правопорушень при пошкодженні чи знищенні державного майна установи (дод. Б). Не забезпечення належної матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк персоналом УВП може впливати на повторення подібних правопорушень у майбутньому. Отже, завдяки правовому нігілізму персоналу ДКВС України втрачаються важелі виховного впливу на правосвідомість неповнолітніх, що ускладнює процес адаптації неповнолітніх до порядку і умов відбування покарання у виховній колонії.

Виховний вплив на внутрішнє сприйняття законів позитивно впливає на небажання настання негативних результатів, які можуть призвести до повторення наслідків виховного характеру (стягнення матеріальних збитків). Про це свідчать відповіді на анкетування неповнолітніх засуджених, що після накладення на них заходів стягнення не завжди мало вплив на їх наміри повторно здійснити подібне правопорушення (дод. Б). Дисциплінарну практику в місцях позбавлення волі умовно можна віднести до каральної функції, водночас можна сказати, що виховний вплив не завжди супроводжується карою. Вплив – це дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета [173]. А виховний вплив належить до дії виховання. Виховний вплив у працях учених виступає як дія, яка спрямовується на зміну праворозуміння засуджених шляхом процесу виховання особи засудженого. Враховуючи специфіку мети і завдання виконання покарання, можна зробити висновок, що виховний вплив на засуджених до позбавлення волі – це сукупність неоднорідних заходів, які спрямовані на досягнення єдиної мети – виправлення та ресоціалізацію засуджених [151, с. 395]. Виховний вплив у місцях позбавлення волі повинен

бути всебічним і охоплювати всі сфери створених правовідносин із засудженими, тільки таким чином можливо досягти розуміння правової культури співіснування у правовому суспільстві.

Зазначимо, що системність дій повинна бути присутня на постійній основі в роботі із засудженими для досягнення поставленої мети і виконання завдань КВК України. Наш напрям дослідження межує із соціально-виховною роботою в УВП, яка за допомогою передбачених заходів, які спрямовані на пошук особистісних орієнтирів засуджених, налагодження соціальних зв'язків, вирішенню їх соціальних потреб, які дозволили б йому повноцінно існувати в установі виконання покарань та за її межами. Вона спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки ст. 123 КВК України [89]. Тим паче, матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк не спрямована на створення бар'єрів між персоналом та засудженими, не спрямована для збільшення можливих санкцій примусу до засуджених, а має дуже схожі ознаки направленості із соціально-виховною роботою, перерахованими вище. Праця теж відіграє важливу роль в обох випадках роботи із засудженими, чи то соціально-виховна робота, чи то відшкодування матеріальних збитків, оскільки праця має своє закріплення в основних засобах виправлення засуджених. А забезпечення відшкодування матеріальних збитків без інших видів надходжень коштів на рахунки не можливо без праці в УВП. Тому забезпечується постійне залучення засуджених до різноманітних програм диференційованого виховного впливу, що впливають на їх ступінь виправлення. Тому їх обов'язкам бажано приділити увагу на законодавчому рівні на прикладі обов'язковості праці до закінчення відшкодування завданих матеріальних збитків УВП.

ДКВС України потребує вдосконалення і змін, це має досягатися шляхом соціальної переорієнтації системи з урахуванням міжнародного

досвіду, принципів гуманізму, законності, демократизму, справедливості, диференційованого та індивідуального виховного впливу на засудженого і передбачає докорінні зміни, які розраховані на перспективу [30, с. 43]. На жаль, процес реформування служби охоплює не всі напрями забезпечення виховного впливу на правосвідомості засуджених. Поняття виховного впливу законодавчо не закріплено в кримінально-виконавчому законодавстві і не виділяється на відміну від соціально-виховної роботи, яка базується на роботі із засудженими і виражається в диференційованих виховних заходах, таких як: загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, заходи заохочення і стягнення, самодіяльні організації засуджених, громадські, благодійні та релігійні організації, а також залучення засуджених до самовиховання. Вони перелічені і в «Правилах внутрішнього розпорядку УВП та СІЗО» і назва розділу «виховні заходи» опосередковано вказує на призначення перелічених у ній норм. Аналізуючи передбачені КВК України виховні заходи, можна стверджувати, що вони є засобами впливу на засуджених за допомогою спрямованих на них заходів диференційованого виховного впливу. Заходи заохочення і стягнення відіграють велику роль у забезпеченні процесу правопорядку в УВП, однак більш вагомий позитивний вплив на правосвідомість мають заходи стягнення, щодо яких М. Романов писав, що дисциплінарна відповідальність засуджених – це один із найдієвіших інструментів впливу на їх поведінку, вона ефективно працює стосовно порушників режиму, але може стати й знаряддям зловживань з боку персоналу колонії, саме тому її врегулювання та вдосконалення є вкрай важливим і актуальним [151, с. 185]. Персонал завжди буде користуватися більш простим та легким способом покарання правопорушників на відміну від процесу стягнення матеріальних збитків за ст. 137 КВК України, який є більш складним та потребує об'ємні затрати робочого часу. Недосконалість практики застосування до засуджених заходів стягнення, низький рівень поєднання або взагалі відсутність їх поєднання з передбаченими формами і

методами соціально-виховної роботи із засудженими, що створює перешкоди для досягнення виправлення та подальшої їх ресоціалізації [71, с. 177].

Заходам стягнення притаманні риси примусу, але такі схожі риси були характерні й нормі стягнення матеріальних збитків до моменту внесення змін до ст. 118 КВК України, в якій «зобов'язання працювати» засуджених замінили на слова «мають право працювати». Законодавець вважав, що ця норма притаманна Виправно-трудоному кодексу, у зв'язку з чим вона мала свою наявну примусовість працювати і вважалась не гуманною, в результаті чого стягнення матеріальних збитків могло забезпечуватись на високому рівні. Після законодавчих змін у новому КВК України норми статей 136 та 137 щодо відшкодування матеріальних збитків засудженими залишили практично без змін, що з огляду в рамках досліджуваної норми негативно вплинуло на практику правового виховання і всебічного виховного впливу на засуджених. У зв'язку з чим з'явилась тенденція негативного явища по заміщенню нерівнозначним покаранням за правопорушення засуджених та незабезпеченню відшкодування матеріальної шкоди державі (установі). Це суттєво впливає на принцип справедливості і збереження матеріально-технічної бази УВП. Під справедливістю у наукових джерелах тлумачать – як правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-небудь або чого-небудь [38, с. 629]. У цих випадках перемагає дисциплінарна практика застосування стягнень завдяки недостатній законодавчій неурегульованості досліджуваної норми, за рахунок чого необ'єктивність застосування норм стягнення стала системним явищем. Недостатній рівень правового підходу в забезпеченні виховного впливу на засуджених негативно впливає на раніше сформовану їхню асоціальну поведінку, яка починає закріплюватися чи регресувати пропорційно із невдоволенням застосованого до них неправового (непропорційного) покарання. Розглядаючи механізм запобігання злочинності в місцях позбавлення волі, слід зазначити, що він здійснюється шляхом проведення загальних та індивідуальних заходів. Загальні заходи охоплюють коло

актуальних питань, пов'язаних з виявленням і усуненням причин та умов, що сприяють рецидиву злочинів і порушенню режиму в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, а також вчиненню злочинів з боку осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Заходи такого рівня є досить різноманітними та численними, мають специфічний характер, зумовлений контингентом засуджених, видом покарання, типом кримінально-виконавчої установи, місцем відбування чи виконання покарання. Органи й установи виконання покарань можуть застосовувати такі спеціальні заходи кримінологічної профілактики, як: відвернення і припинення злочинів; здійснення постійного оперативного контролю за засудженими, проведення комплексних профілактичних операцій у місцях позбавлення волі; протидія професіоналізації і консолідації злочинців у зоні; вдосконалення пенітенціарної практики, контролю; використання спеціальних заходів щодо переорієнтації антигромадської настанови особи; боротьба з виявами кримінальної субкультури в місцях позбавлення волі; відвернення і припинення рецидиву злочинів; допомога громадських, релігійних організацій у роботі із засудженими та ін. [75, с. 175–176].

Виховний вплив, який може досягатися завдяки забезпеченню настання матеріальної відповідальності засуджених, досить часто розцінюють як примус, тому деякі вчені в кримінально-виконавчому праві вказують, що він взаємодіє з переконанням. Переконання являє собою складову частину впливу кримінально-виконавчих норм на особу. Увесь прохідний процес впливу права на утворені правовідносини на будь-якому їх рівні передбачає переконання, яке є суспільним засобом впливу на осіб і не завжди може бути пов'язане з правовим механізмом. Учені вказують, що правовий примус виступає одним із засобів організації та виконання покарання. Своєю чергою, А. Степанюк акцентує, що завдяки каральній функції знаходять свій вияв призначення органів та установ виконання покарань і державний примус як спосіб організації та здійснення виконання покарання [175, с. 140]. Примусовість каральної діяльності означає обмеження, постійно потребує

внесення змін у права та обов'язки засуджених для забезпечення законних інтересів засуджених і суспільства. Особливістю примусу у кримінально-виконавчому праві є його взаємодія з відповідними заходами матеріально-правового примусу галузі кримінального права як певного джерела виникнення правовідносин виконання / відбування кримінальних покарань. Отже, ці види примусу, що є матеріальним та процесуальним за своєю природою, не можуть існувати без такого зв'язку. Але реалізація всього обсягу примусу у кримінально-виконавчому праві все ж таки не залежить безпосередньо від попередніх кримінально-правових відносин і характеризується лише опосередкованим зв'язком [116, с. 159]. Застосування примусу передуює об'єктивність та його співрозмірність у реалізації, таким чином за відсутності коректного застосування до засуджених можна завдати шкоду або страждання особам, які вчинили правопорушення без вияву ознак вини у свідомості засуджених. Важливо зазначити, що примус є важливим елементом забезпечення не тільки правопорядку в УВП, а і безпеки осіб, які спільно утримуються. Наявність кари за правопорушення сама по собі є стримувальним фактором у недопущенні повторюваності злочину. Примус є паралельною юридичною ознакою того самого зобов'язання відшкодування матеріальних збитків, які повинні відшкодовуватись, оскільки примус може відігравати роль залучення до праці для відшкодування таких збитків. Ми дослідили, що до такого перебігу подій нас може спонукати судове рішення за результатами цивільного позову. Тому зобов'язання засуджених до позбавлення волі на певний строк дотримуватись порядку і умов відбування покарання не тягне за собою примусову форму при їх порушенні.

Відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк тісно пов'язується із суспільно корисною оплачуваною працею в місцях позбавлення волі. У разі відсутності інших надходжень на особові рахунки засуджених для можливості відшкодувати матеріальну шкоду їм доводиться працевлаштовуватись до майстерень чи підприємств при УВП для забезпечення відшкодування ними завданих матеріальних збитків у

добровільному порядку в разі накладення на них постанови начальником установи про стягнення матеріальних збитків. Порівнюючи Виправно-трудоий кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки, який втратив свою чинність у 2004 році, за нормами якого засуджені були зобов'язані працювати (питання забезпечення доходів засуджених не ставиться), праця вважалась одним із засобів виправлення і перевиховання засуджених. Однак у сучасній редакції КВК України від 2004 року суспільно корисна праця є одним із засобів виправлення і ресоціалізації, праця є правом, а не обов'язком (питання залучення засуджених до праці та отримання ними доходів актуальне). Вирішення питання відшкодування матеріальної шкоди засудженими залишається доти, поки на їх особових рахунках не з'являться кошти для погашення заборгованості (відшкодування збитків). Суспільно корисна праця засуджених як засіб впливу на них був залишений, але підґрунтя її реалізації змінилося. Тим паче, кардинальних змін не одержали і диспозиції норм статей про стягнення матеріальних збитків із засуджених, що вплинуло на подальший перебіг її реалізації в роботі персоналом органів і установ виконання покарань. Вважаємо, що законодавець Виправно-трудоого кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки чітко усвідомлював, щоб гарантувати неухильне дотримання встановлених норм права, передбачених законодавством для виконання покарання, забезпечив вирішення внутрішніх питань щодо відшкодування матеріальних збитків засудженими, наділив повноваженнями стягувати такі збитки правами начальника установи, звернення до норм права інших галузей для забезпечення відповідальності засуджених на загальних підставах. Але в сучасній редакції примусової норми працювати не має, але вона застосовується лише до осіб, які мають заборгованості за виконавчими листами згідно зі ст. 118 КВК України для забезпечення виплати коштів потерпілим особам. Зокрема, праця під час відбування покарання певною мірою сприяє психоемоційному розвантаженню і відволікає від нав'язливих думок – позитивний вплив на психоемоційний стан. Сумлінне ставлення до

праці позитивно впливає на осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, оскільки надає можливість застосувати заохочення, яке має вагомий вплив на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, одержати інші передбачені кримінально-виконавчим законодавством пільги, а також отримати корисні навички та професію, які допоможуть після відбуття покарання приєднатися до суспільства повноправною та законослухняною особистістю [40, с. 105]. В Європейських пенітенціарних правилах рекомендація № R (2006) 2 стосовно праці в пункті 26.1 вказується наступне, що працю в місцях ув'язнення варто розглядати як позитивний елемент внутрішнього режиму та ніколи не застосовувати як покарання [61]. Варто зазначити, що праця є одним з елементів досягнення поставленої мети виправлення засуджених за допомогою одного із засобів його реалізації, забезпечення якого в місцях позбавлення волі зазвичай не можливо, засуджені часто маніпулюють дозволеними нормами і не намагаються покращити своє матеріальне становище, що впливає на їх підготовку до звільнення. Зазвичай засуджені мотивуються до праці в місцях позбавлення волі складним соціальним або матеріальним становищем рідних, в інших випадках часто персонал намагається спонукати засуджених у намірах працевлаштуватися і створюють їм мікроклімат для комфортної праці в місцях позбавлення волі. На сьогодні є декілька вагомих аргументів небажання засуджених працювати в місцях позбавлення волі, а зокрема: 1) низький рівень оплати праці (менший, ніж за аналогічну роботу за межами УВП); 2) небажання опановувати нові навички професій; 3) негативне ставлення до державних органів та установ (вплив субкультури); 4) можливість безтурботного життя.

Необхідним вважаємо доповнення диспозиції статті стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк за ст. 137 КВК України, що потребує ознаки примусу чи зобов'язання для забезпечення відшкодування матеріальних збитків, виражатися це буде в обов'язковості праці, що забезпечить надходження коштів на особові рахунки засуджених, на прикладі п. 2 статті 118 України КВК засуджені зобов'язані

працювати для відшкодування завданих матеріальних збитків за виконавчими листами. У такому разі попит на реалізацію цієї норми права збільшиться у зв'язку з її зобов'язальною дієвістю на правопорушника. Відпадає потреба в бюрократичних механізмах, оскільки буде забезпечено належний рівень настання відповідальності за правопорушення. До речі, проведене науковою школою «Інтелект» опитування персоналу місць несвободи виправних колоній мінімального і середнього рівнів безпеки, які проходять службу на різних посадах (начальник відділення соціально-психологічної служби, оперуповноважений, інспектор відділу охорони, інспектор відділу нагляду і безпеки, психолог, начальник відділу нагляду і безпеки), показало, що серед найефективніших засобів виправлення і ресоціалізації засуджених є режим – 52 % та суспільно корисна праця – 35 % [25, с. 55–56]. За результатами нашого анкетування керівників УВП переважна більшість у кількості 65 % вказують, що застосування норми ст. 137 КВК України до засуджених є недоцільним у зв'язку з відсутністю примусу або обов'язковості в передбаченій постанові, але 20 % керівників зазначало, що це економічно недоцільний механізм у зв'язку з відсутністю коштів на рахунках засуджених (дод. А). Щодо структурних елементів (підрозділів) органів та установ ДКВС України, то вони виконують різноманітні функції та є пов'язаними не лише з виконанням покарань, а й із забезпеченням процесу виправлення і ресоціалізації, залучення засуджених до праці та організації психологічної роботи, то категорії працівників є дуже різноманітними [122, с. 296], що по-різному вносить свою частину впливу на особистість засудженого. Тому персонал своєю поведінкою і виконанням своїх обов'язків має позитивно впливати на засуджених та викликати в них повагу [147]. Вчені також зазначають, що на переконання практичних працівників виправних колоній, вплинути на поведінку засуджених не вчиняти нове кримінальне правопорушення шляхом проведення з ними соціально-виховної роботи досить складно, своєю чергою засуджені залишаються при своїй думці та ніяк не оцінюють намагання працівників соціально-психологічної служби, які

спрямовані на закріплення прийнятних правил суспільної поведінки, через те, що пріоритети засуджених не пов'язані з соціальними цінностями, тому вони ігнорують більшість виправних заходів, не проявляючи ініціативи [26, с. 199].

Щодо диференційованого виховного впливу на засуджених, то він виражається в різноманітності заходів і методів позитивного впливу на них для стимулювання правослухняної поведінки під час відбування покарання в умовах ізоляції. Інструмент досягнення позитивної поведінкової динаміки асоціальних осіб, такий як виховний вплив, має широке значення і охоплює велику кількість заходів, спрямованих на засуджених. Однак невизначеними залишаються механізм їх урахування, критерії тощо. Проблема в тому, що проконтролювати вказані положення дуже складно. А фактор добровільної участі засуджених у програмі власного самовдосконалення та зміни на краще взагалі не має конкретного визначення [48, с. 90]. Потрібно пам'ятати, що в місцях позбавлення волі перебувають особи, які є грубими порушниками права і мають переважно стійку асоціальну поведінку (як правило, це засуджені, які утримуються в середньому і максимальному рівнях безпеки, та повторно засуджені), зниження динаміки позбавлення волі осіб обумовлено розвитком пробації в системі ДКВС України, яка забезпечує виправлення і виховний вплив на осіб без позбавлення волі. Пробація поділяється на три напрями – досудова, наглядова і пенітенціарна, метою якої є гарантування безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності [150]. Тим паче, у разі відсутності дієвого впливу наглядової пробації за допомогою соціально-виховних заходів на осіб правопорушників без позбавлення їх волі здійснюється вчинення ними повторних кримінальних правопорушень, застосовується наступна крайня міра покарання у виді позбавлення волі на певний строк, так би мовити, продовження процесу виправлення осіб у поєднанні з ізоляцією від

суспільства для забезпечення більш дієвого виправлення злочинної поведінки осіб.

Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк не сприймається як правомочна її виконавцями (персоналом ДКВС України) та особами (засудженими до позбавлення волі), які підпадають під таку відповідальність, за протиправні дії щодо власності юридичних і фізичних осіб. Диспозиція санкції досліджуваної норми про стягнення матеріальних збитків із засуджених може бути одним із фундаментальних чинників виховного впливу в процесі відбування покарання на певний строк, але, на жаль, це не так. Проте виправлення і ресоціалізація осіб засуджених можлива завдяки виконанню методів та засобів, передбачених КВК України. На цей відповідальний процес відводиться проміжок часу, що виражається строком покарання у виді позбавлення волі. Тому процес відшкодування матеріальних збитків по-різному впливає на засуджених в умовах ізоляції та без ізоляції від суспільства, адже в процесі ізоляції відбувається більш цільовий і підконтрольний виховний вплив на поведінкові та морально-психологічні навички засуджених.

Важливо зазначити, що сам по собі процес виправлення особи не формує завдання зробити особу законослухняною і досягти каяття засудженого в процесі позбавлення волі, він має на меті досягнення усвідомлення ціннісних орієнтирів правослухняного життя в суспільстві (закріплення правослухняних поведінкових норм). Однією з важливих ознак досягнення виховного впливу на засуджених є визнання внутрішнього відчуття вини правопорушника, а не словесного вираження. Слушно зазначив В. Нестеренко у філософському словнику, що вина – морально-правова ознака, протилежна до правоти, вина викликає осуд, а у разі глибокого усвідомлення вини особою своєї провини – самоосуд, яка покликана спокутувати каяття, виправлення заподіяного тощо [191, с. 81]. На формування правосвідомості та ставлення до чужого майна за допомогою

природного права зробив свій внесок Г. Гроцій, він не ототожнював етичні норми природного права, до останніх відносив такі вимоги, як утримання від чужого майна, від одержання чужої речі і відшкодування отриманої від неї вигоди, дотримання обіцянок, відшкодування збитків, заподіяних із чиєїсь вини, заслужене покарання людей. Такі норми залежать, по-перше, від мінливих відносин, на які ці норми поширюються, і, по-друге, від того, що природне право визначає правила не взагалі, а із розрахунку на природний порядок речей, перш за все стосовно права власності. Природне право Г. Гроція пронизане індивідуалізмом, що окремі індивіди реалізують свої прагнення, найперше з яких прагнення жити по праву, причому правовий і естетичний способи життя в цьому випадку збігаються ментальності [56, с. 171].

О. Гритенко зазначає, що зокрема, для розв'язання проблемних питань відповідно до напрямів виховного впливу на засуджених до позбавлення волі, які закріплені у кримінально-виконавчому законодавстві, є важливість удосконалення певних норм КВК України в частині напрямів виховного впливу на засуджених до позбавлення волі, а також актуальність, тому що саме через процес їх реалізації відтворюються певні елементи та форми прогресивної системи виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі [48, с. 90]. До того ж науковець виділяє, що є норми, які сприяють виховному процесу, а є такі, які заважають йому. Виховний вплив на осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, повинен здійснюватися систематично, цілеспрямовано, комплексно із стимуляцією до позитивної поведінки [48, с. 90]. За словниковим визначенням, «стимул» – те, що викликає зацікавленість у здійсненні чого-небудь; спонукальна причина до здійснення чогось [173]. Тобто стимулювати бажання до здійснення певних дій, які відповідають законним цілям у строки відбування покарання засуджених. У такому розумінні стимулювання є засобом реалізації прогресивної системи виконання покарання. І механізм стимулювання є досить різнобічним, якщо виходити із змісту КВК України [48, с. 91]. Деякі

вчені вважають, що в процесі дослідження стимулювання під час виховного впливу мимоволі оминає норми примусу, не приділяючи їй достатньої уваги. Виховний процес у кримінально-виконавчих установах – це важкий вид педагогічної діяльності, який містить у собі деякі відносно самостійні, хоча і взаємопов'язані елементи: вивчення особистості засудженого, вибір засобів, способів і форм впливу на нього, їх реалізацію, контроль за результатами. Прагнення зробити висновок про виправлення особи засудженого на основі лише окремих критеріїв, без урахування певних неточностей або взагалі невизначеностей у законодавстві, може призвести до грубих помилок. А безпосередні норми КВК України, а саме вдосконалення їх, може створити необхідні підстави для правильної їх реалізації та безпосереднього застосування у разі визначення виправлення засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі. Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення [48, с. 92].

Забезпечення правового підходу законодавця та виконавця до норм КВК України дозволить налагодити систему підготовки засуджених до правослукняного життя в суспільстві після закінчення строку позбавлення волі або умовно-дострокового звільнення. Проблемні аспекти повноцінної реалізації виховного впливу засуджених полягають не тільки в законодавчій базі, а також у ментальному розумінні персоналом ДКВС України доступних механізмів, процесів виправлення засуджених та який вплив відіграє той чи інший засіб виховного впливу на засуджених. Проаналізована недосконалість досліджуваної норми збігається з поняттям прогалин у законі, яке вчені визначають як відсутність норми права або її частину для ефективного врегулювання суспільних відносин [139, с. 115]. На нашу думку, недосконалість законодавчої бази, яка створює колізії та прогалини в реалізації досліджуваної норми, дозволяє зловживати засудженими на свою користь в обхід загальноприйнятого праворозуміння правослукняного суспільного існування, а персоналу дає можливість здійснювати заміну нерівнозначним покаранням для спрощення процедури покарання. УВП

повинна виступати останнім етапом допомоги (виправлення) особам, які ступили на протиправний шлях (вступили в конфлікт із законом), віднайти себе у правовому суспільстві для співіснування в ньому.

УВП являє собою спеціалізовану державну організацію, яка визначена законом як така, що виконує функцію виконання призначеного покарання за кримінально-карні діяння, виправлення і ресоціалізацію. Передбачена діяльність установи посідає своє місце в педагогіці, яка вивчає можливості виправлення підсвідомої деформації особистості засуджених та можливості впливу на них з метою виправлення в умовах ізоляції від суспільства. Тому О. Таволжанський зазначає, що виховна робота не може бути безсистемною та стихійною, вона завжди має системний, організований і планомірний характер. Це потребує чіткого визначення цілей та засобів досягнення [178, с. 37]. Виділяємо особливе місце і зв'язок соціально-виховній роботі із засудженими, що ґрунтується на цілеспрямованій професійній діяльності відповідних суб'єктів, яка полягає у здійсненні зовнішнього впливу на поведінку засуджених з метою їх подальшої позитивної зміни [178, с. 40].

Тісний зв'язок між забезпеченням матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк із соціально-виховною роботою, доречно було проведене вченим О. Таволжанським анкетування персоналу ДКВС України, яке показує, що: 82 % персоналу стверджують про спроможність соціально-виховної роботи забезпечити виправлення засудженого (7 % – не дали відповіді, 5 % – негативно відповіли на це запитання), при цьому 79 % вказали, що вважають ефективними засобами виправлення і ресоціалізації лише працю та режим [178, с. 45]. Тому ми також акцентуємо, що залучення до праці засуджених у місцях позбавлення волі впливає на ефективність застосування норми ст. 137 КВК України персоналом ДКВС України. Тісний зв'язок комунікації виховного впливу праці (в місцях позбавлення волі) та матеріальної відповідальності ніщо інше, як ланцюжок послідовності причинно-наслідкових явищ. Враховуючи, що все у світі пов'язане і взаємообумовлене, серед усіх наявних зв'язків слід

виділяти причинні, які не породжують наслідки, до яких належать і зв'язки обумовлювання, що можуть сприяти причині дій, але без причини породити певне явище не здатні [96, с. 89]. Причинно-наслідкові дії мають своє відображення у правопорушенні та відповідно повинні мати своє відображення і в наслідках (покаранні). Взаємозв'язок «причина – наслідок» залежить і від умов – сукупності явищ, обставин, які утворюють його середовище, супроводжують і забезпечують певний його розвиток [3, с. 410]. Насправді, деколи вельми складно установити причинно-наслідковий механізм і відокремити причини від умов як самостійні елементи цього механізму. Більш детальну конкретизацію об'єктів профілактичного впливу можна провести шляхом аналізу умов, що сприяють вчиненню конкретних видів злочинів і причин їх вчинення [17, с. 135].

При гарантуванні всебічного виховного впливу, який ми бачимо із забезпеченням реалізації досліджуваної норми, то із засудженими буде відбуватися процес інтелектуального збагачення та досвіду в різних сферах суспільних правовідносин, які формувались у процесі відбування покарання. Всебічний, головне коректний, виховний вплив має ефект зменшення повторюваності подібних правопорушень, у разі забезпечення співрозмірного покарання за проступки під час відбування покарання на певний строк. Оскільки щоразу буде досягатися правомірна відповідальність і цілеспрямований вплив на досягнення відчуття вини. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк в УВП виступає як виправний, так і виховний фактор впливу в процесі правовідносин, які утворилися між державними органами та засудженими. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк є невід'ємною складовою виховного впливу на осіб, винятків не повинно бути, повинно діяти правило загальнообов'язковості та рівнозначності правових наслідків для правопорушників. Зобов'язання особи відповідати за свої протиправні дії в місцях позбавлення волі не повинно мати винятків або заміни на нерівнозначні покарання, це впливає на

формування у свідомості засуджених позитивного або негативного відображення праворозуміння, причин і наслідків дій або бездіяльності, за які настає та чи інша відповідальність (правові наслідки). З цього приводу вчені дали визначення «правовій поведінці» – яка є соціально значущим поведінням суб'єктів у вигляді дії або бездіяльності, що контролюється їхньою волею та свідомістю, що передбачається нормами права і тягне за собою певні юридичні наслідки, що забезпечуються державою [14, с. 216].

Виробленню понятійного апарату пенітенціарного права сприяє і стан пенітенціарної науки, яку представляють вчені як відомих, так і цивільних навчальних закладів, що, своєю чергою, накладає свій відбиток [25, с. 127]. Виникає потреба законодавчо закріпити визначення «виховного впливу на засуджених до позбавлення волі на певний строк» у такому визначенні: *виховний вплив – це цілеспрямовані дії персоналу в процесі виконання покарання, які впливають на закріплення і поглиблення позитивного правового досвіду в засуджених під час відбування покарання, що відповідає критеріям співіснування в суспільстві та має своє вираження в доцільності, об'єктивності та співвідношенні правопорушення до заходів впливу* (Д. Л.). Таке визначення дало б змогу більш чітко усвідомити персоналу ДКВС України догми, цілі, методи, засоби виправлення і ресоціалізації засуджених, які впливають на процеси виховного впливу на особу засудженого. Зазначимо, що виховний вплив має ключове значення в основі виправлення і ресоціалізації засуджених та являє собою фундаментальне завдання, яке стоїть перед ДКВС України. Відсутність забезпечення відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі тягне за собою формування у їх свідомості безвідповідальності. Припустивши, що мета відбування покарання полягає у відчутній зміні особистості, а виправлення, як мета покарання за вчинене кримінальне правопорушення, це може бути лише зміна в поведінці особи, але без конкретних змін самої особистості засудженого, що буде виражатися у правослухняній поведінці. Позитивні зміни особистості засудженого нам допомагає сформувати поняття

«виправлення засудженого» та «ресоціалізація», які розкриті в ст. 6 КВК України, котрі в процесі аналізу відповідають нам на запитання, яким повинен бути кінцевий результат змін особистості засудженого після відбуття строку покарання ним та якими засобами відбувається досягнення. Провівши аналіз співвідношення їх із «виховним впливом», яке ми визначили вище, бачимо наявність у кожному з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених п. 3 ст. 6 КВК України наявність ознак виховного впливу, що сприяють позитивним змінам особистості засуджених та підготовки до правослужняного їх життя в суспільстві.

На нашу думку, одним із невід'ємних елементів стимулювання збільшення рівня імплементації досліджуваної норми є необхідність впровадження методичної рекомендації щодо забезпечення стягнення матеріальних збитків із засуджених. Розроблена нами методична рекомендація «щодо стягнення матеріальних збитків, завданих засудженими до позбавлення волі на певний строк» розкриває мету і завдання рекомендації, що відповідає доктринам та принципам кримінально-виконавчого права, а також підстави і механізм стягнення матеріальних збитків, що розкриває вимоги та умови забезпечення персоналом ДКВС України застосування норм права до правопорушників (дод. В).

Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк у процесі її забезпечення в умовах ізоляції відіграє важливу роль для осіб, які відбувають покарання за правопорушення, оскільки буде відбуватися більш дієвий процес виховного впливу, на відміну від людей, які відшкодовують матеріальні збитки без покарання у виді позбавлення волі. Тому імплементація норми в роботі персоналу ДКВС України створює гарантії правових наслідків за правопорушення засудженими та суперечності щодо безвідповідальності за правопорушення, а головне, позитивно впливає на виховний процес засуджених, які цього потребують, на що вказують наші емпіричні дані анкетування та опитування неповнолітніх засуджених. Як

показує практика, в місцях позбавлення волі пошкодження чи знищення державного майна здійснюється прямим умислом вчинення таких дій, гіпотетично правопорушник розуміє або припускає, що відповідальність за протиправні дії будуть менш суворі, ніж саме правопорушення, тому таку авантюру засуджені застосовують доволі часто. Подібне бачення в них сформувалося саме завдяки недостатньо якісному підходу застосування до них засобів виховного впливу, такого як притягнення до належної відповідальності за правопорушення, що призвело до пошкодження чи знищення державного майна. Всебічний вплив, який плавно переходить у виховний завдяки специфіці (умовам) його застосування, повинен відображатися у критеріях оцінки ступеня виправлення засуджених, однак таке оцінювання відбувається без врахування досліджуваної норми виховного впливу під час вивчення особи правопорушника.

У процесі дослідження ми усвідомили, що є необхідність у закріпленні визначення матеріальної відповідальності засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, у кримінально-виконавчому праві таким чином: *«матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є одним з елементів виховного впливу на засуджених, які перебувають в умовах ізоляції, відповідальність настає з моменту пошкодження або знищення державного майна та не відшкодування вартості утримання в УВП, виражається в обов'язковості забезпечення відшкодування завданих матеріальних збитків засудженими до закінчення строку відбування покарання та провадиться згідно з КВК України або на загальних підставах»*, яке буде доповнювати і систематизувати координацію норм права в процесі виконання покарання.

1.3. Міжнародний досвід притягнення до матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі та його впровадження в законодавство України

Після початку орієнтування України в напрямку на економічну і правову євроінтеграцію в державі почали проводитися конструктивні дії щодо вдосконалення та модернізації державного апарату для спрямування соціального і економічного сектору держави до загальноприйнятої європейської моделі функціонування з дотриманням європейських цінностей людини. Не винятком виявилась ДКВС України, що реформується до загальноприйнятих світових норм, умов та порядку відбування покарання засудженими на певний строк. Ратифікація міжнародних документів опосередковано впливали на виконання покарання, але вагомих поштовх до реформування помітно відразу після підписання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. У теорії вітчизняного кримінально-виконавчого права існує поняття «міжнародні стандарти поводження із засудженими», що означає прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації у галузі [57, с. 50].

Кожна цивілізована країна заінтересована в підвищенні рівня правосвідомості всіх своїх соціальних груп та сфер до загальноприйнятих світових норм, країна повинна приділяти достатньо уваги виправленню і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. Не винятком є і особа засудженого, яка під час відбування покарання зазнає кардинальних змін в особистісних і життєвих орієнтирах. Після звільнення виникає потреба в адаптації до суспільства. Європейська спільнота приділяє цьому питанню вагому увагу, передусім розбудові і зміцненню таких суспільних процесів. Міжнародні стандарти з прав та свобод засуджених містять у собі як норми-принципи, так і норми-рекомендації, тому норми-принципи не припускають будь-яких відступів від них як у законодавстві, так і в діяльності органів та установ

виконання покарань [126, с. 41]. На погляд С. Погребняка, під принципами права розглядається система найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис і цінностей, що притаманні цій системі права і визначають її характер та напрями подальшого розвитку [136, с. 22–23].

Будь-яка держава прагне здійснювати широке коло правових заходів стосовно діяльності персоналу установ виконання покарань у сфері реалізації державної політики щодо виконання покарань з метою приведення їх до міжнародних стандартів поведінки із засудженими. Оскільки персонал установ виконання покарань постійно контактує із засудженою особою через виконання своїх службових обов'язків, важливим є максимальне спрямування всіх зусиль на те, аби в засудженому бачити насамперед людину, тим самим позитивно впливаючи на особу [109, с. 64–65]. Визнані міжнародні стандарти виконання покарання, які спрямовані на регулювання правовідносин, що виникають при виконанні покарання, першочерговими є Європейські в'язничні правила та Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими. Тому в цих документах визначаються цілі існування УВП, а також засоби їх досягнення, які є невідкладними до виконання в процесі відбування покарання, що відображає їх важливість для суспільства. Термін «стандарти» найбільш точно відображає роль міжнародних документів, адже поняття стандартів найбільш пов'язують із міжнародно-правовими актами, які найповніше відображають надбання людства в цій сфері [151, с. 21].

Основним вектором формування цілей і завдань будь-якої пенітенціарної системи є мета покарання, в європейському розумінні вона виражається в закріплених елементах, таких як: поновлення соціальної справедливості; виправлення засудженого; запобігання вчиненню нових злочинів; кара; виправлення і ресоціалізація засуджених у дусі дотримання законів і хороших звичаїв; виховання; ресоціалізація; професійна реадаптація; охорона суспільства від соціально шкідливого впливу і захист елементарних цінностей суспільного життя [191, с. 296–302].

Основними векторами сформованої політики покарання є виправлення і ресоціалізація злочинця. Оскільки демократичний підхід країн Заходу в роботі із злочинцями розглядає їх як проблему, яку потрібно розв'язувати комплексними методами (гуманними), на пострадянському просторі країн, які не євроінтегрувались, звикли підходити до такого процесу з боку репресій та сили [191, с. 302].

Аналізуючи кримінально-виконавче законодавство зарубіжних країн, ми маємо змогу оцінити ціннісні пріоритети підходу до процесу виправлення і ресоціалізації засуджених та закріпити позитивно отриманий досвід держав, які, на нашу думку, приділяють достатньо уваги вдосконаленню пенітенціарної системи. Основою праворозуміння злочинців ученими європейських країн є дослідження їх мотивів, цілей та умов, які сприяли вчиненню особами кримінального правопорушення. Прослідковується вияв емпатії у правосудді зарубіжних країн, тому практики та законодавці в практичному (робочому) порядку переймають досвід сусідніх держав і намагаються реформувати сучасну ДКВС України.

Ефективність реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань пов'язана з тим, наскільки ефективно та злагоджено здійснюється управління безпосередніми виконавцями такої політики – органами й установами виконання покарань. Дослідження досвіду зарубіжних країн стосовно цього питання дає змогу уточнити проблеми та визначити позитивні і негативні моменти функціонування різних моделей управління системою виконання покарань та визначити найоптимальнішу для нашої держави [112, с. 255].

Нормативно-правові акти, ухвалені міжнародними організаціями та союзними державами, мають безпосередній вплив на схожість деяких норм права, ця тенденція є не винятком для пенітенціарних систем цих держав, що має вплив на інші держави, які прагнуть досягти економічно визнаного рівня співпраці. На законодавця України мають опосередкований вплив ратифіковані НПА, визнані цивілізованою частиною світу. Проаналізувавши

норми, які передбачені «Європейськими пенітенціарними правилами», прийняті Комітетом Міністрів держав-учасниць, що передбачають за пунктом 55 «Злочинні діяння» злочини, які вчинені в пенітенціарній установі, розслідуються в такий же спосіб, як і на волі, а справа повинна бути заведена відповідно до законодавства компетентної країни. За пунктом 60.1 правова позиція законодавців звертає увагу спільноти, що будь-яке накладене стягнення за дисциплінарну провину має відповідати національному законодавству, до речі, в пункті 2 вказано, що суворість будь-якого стягнення має бути пропорційна правопорушенню [61]. Схожість із законодавством виконання кримінальних покарань країн Європи, подібні диспозиції норм права мають місце в порядку виконання покарань багатьох країн. Однак правилами не рекомендовано добровільне чи обов'язкове залучення засуджених до праці за відшкодування завданих матеріальних збитків. На відміну від сучасного Кримінально-виконавчого права, де засуджені мають право працювати, на практиці ускладнює забезпечення своєчасного відшкодування матеріальних збитків. Щодо європейських систем виконання покарання добровільна норма відшкодування матеріальних збитків за порушення порядку і умов відбування покарання, що сприяло додатковим матеріальним витратам пенітенціарних установ, в більшості країн не притаманна. Створюються відповідні умови для сприяння працювати засудженим або ж стимуляція відшкодування матеріальних збитків установам виконання покарань, розглянемо ці обставини далі.

Розглянемо кримінально-виконавчу систему і право зарубіжних країн, які мають опосередкований вплив та зв'язок із ДКВС України. До однієї з таких систем належить Федеративна Республіка Німеччина (далі – ФРН), що має 16 адміністративно-територіальних одиниць – федеральних земель, кожна з яких має свій парламент і уряд. Це дозволяє враховувати місцеві особливості, конкретизувати федеральні і ухвалювати власні закони в різних сферах життя. Загальні засади пенітенціарної політики у цій країні регулюються Федеральним кримінальним кодексом і спеціальним законом –

Законом «Про виконання покарання у вигляді позбавлення волі і заходи виправлення та безпеки, що виражаються в позбавленні волі» [201, с. 135]. Пенітенціарна система Німеччини має високий рівень прагматизму до підходу виправлення і ресоціалізації засуджених. Найголовнішим завданням системи вони вважають ресоціалізацію засуджених, тому приділяють багато їй уваги на законодавчому рівні. Наукові інститути тісно співпрацюють з пенітенціарною системою на законодавчому рівні. А матеріальні збитки, завдані засудженими згідно з розділом 93 Закону «Про виконання покарань у вигляді позбавлення волі та запобіжні заходи, пов'язані із позбавленням волі», передбачено, що засуджені відшкодовують установі витрати, які понесли внаслідок умисного пошкодження або грубої необережності нанесли собі або іншим особам тілесні ушкодження, передбачено подання судового позову установи на засудженого [63]. Розглянувши розділ 50 вищевказаного закону під назвою «Внесок до витрат за утримання під вартою», який опосередковано вказує, що ув'язнений повинен сплатити витрати за утримання з доходів або винагороди за працю, у разі неможливості або небажання реалізації ув'язненим відшкодування витрат процедура стягнення у судовому порядку відтерміновується на скільки це можливо, щоб не загрожувати реінтеграції ув'язненого в суспільство [63]. Однак уже засуджені особи під час відбування покарання, за Федеральним законом розділом 32а п. 1 передбачено, «якщо ув'язнений поніс особливі витрати в результаті втечі, навмисного заподіяння собі шкоди або неодноразового застосування медичної допомоги без причини, він повинен їх відшкодувати», в законі врегульований також механізм стягнення завданої шкоди за п. 2, «якщо в результаті відшкодування спеціальних витрат (пункт 1) або шкоди, заподіяної ув'язненим майну установи і яка підлягає відшкодуванню відповідно до положень цивільного законодавства, утримання особи, яка зобов'язана виплачувати компенсацію, або осіб, які мають право на утримання стосовно неї або її просування, буде поставлено під загрозу, пред'явлення вимог про компенсацію в розмірі до 3 000 євро має бути повністю або частково

скасовано. Керівник установи має право відмовитися від такого права» [190]. Беручи до уваги норми розглянутого закону, ми пропонуємо врегулювання кримінально-виконавчого законодавства України подібними нормами. Проте на відміну від України у ФРН за Законом «Про утримання неповнолітніх», де неповнолітні відшкодовують витрати на утримання, що може сприяти умовам підготовки засуджених до звільнення. За Кримінальним кодексом ФРН відповідно до розділу 303 «Пошкодження майна» за пошкодження чи знищення майна особи караються штрафом чи позбавленням волі, крім того, карається замах на такі дії та покаранню підлягають також ті, хто без дозволу змінює зовнішній вигляд чужого майна не тільки трішки і не лише тимчасово [86]. За законами Баден-Вюртемберг у Другій книзі Виправного кодексу у слідчих ізоляторах, згідно з 50 розділом, ув'язнені відшкодовують витрати в'язниці, які вони завдали злочинними діями або з грубої необережності і нанесли шкоду собі або іншим ув'язненим, відповідальність настає на загальних засадах законодавства ФРН [86]. Законодавець передбачив, що у разі застосування примусу серед кількох можливих заходів слід обирати той, який найменше матиме негативний вплив для особи, а у випадку, якщо шкода явно не пропорційна бажаному результату, прямий примус не застосовується. Але не є винятком за тюремним законодавством ФРН трудова терапія, яка може продовжуватися до 3-х місяців на рік, що напряду має зв'язок на майбутню платоспроможність засуджених. М. Пузирьов зазначає, що спрямована політика виправлення і ресоціалізації засуджених у пенітенціарних закладах має вплив на всі правовідносини, які утворюються в процесі ув'язнення і відбування покарання, стягнення матеріальних збитків з ув'язнених і засуджених провадиться виключно судами на загальних засадах [151]. Таким чином законодавець чітко визначив межі повноважень персоналу під час виконання покарання і забезпечення тримання під вартою. Цікавий факт, що законодавець передбачив недопустимість у нерівнозначності проступку і покарання та недопустимість будь-яких стягнень (дисциплінарних чи грошових) пенітенціарним персоналом на

шкоду процесу реінтеграції особи в суспільство. Зазначимо, що обов'язок працювати засудженими мотивується як трудова терапія, яка має позитивний вплив на процес виправлення засуджених до позбавлення волі. А відповідальність за матеріальні збитки конкретизована і вказує на її вплив на процес виправлення засуджених.

Кримінально-виконавчий кодекс Німеччини закріплює завдання системи виконання покарань, основою яких є ресоціалізація засуджених. У Німеччині термін «ресоціалізація» став сучасною альтернативою поняттям виправлення і перевиховання. У широкому сенсі ресоціалізація трактується як комплекс соціально-педагогічних, психологічних і виховательно-правових заходів впливу на особистість правопорушника з метою повернення його до нормальної життєдіяльності; у вузькому сенсі – як компенсація недоліків соціалізації, повторна спроба засвоєння соціального досвіду [86, с. 225]. У Німеччині законодавець приділяє належним рівнем уваги значенню впливу і його дієвості у профілактиці позитивної правосвідомості для забезпечення якісної ресоціалізації засуджених у процесі ізоляції від суспільства.

Система виконання покарань Швейцарії на федеральному рівні має єдине кримінальне законодавство – Кримінальний кодекс, в якому описані основні положення з виконання кримінального закону та різні кримінальні санкції і типи пенітенціарних установ. До складу конфедераційної Швейцарії входять 26 кантонів, які мають значну державну самостійність, економічну, законодавчу та адміністративну структури. Кожен кантон має право самостійно розв'язувати питання щодо системи в'язниць. Тим паче, Федеральний уряд повинен забезпечувати контроль за дотриманням стандартів і гарантованих прав засуджених відповідно до міжнародних угод, ратифікованих і підписаних Швейцарією. У кримінальному кодексі Швейцарії наявні лише нечисленні норми, які встановлюють загальні положення, що належать до сфери виконання кримінальних покарань. Кантони у всьому іншому самостійно встановлюють правила виконання покарань. Строк відбування покарання не впливає на режим УВП, оскільки

засуджені з різним строком відбування покарання перебувають в одній і тій же установі. Крім того, праця в УВП Швейцарії засуджених обов'язкова, вони вважають, що вона має більш позитивний, ніж негативний вплив. Частину зароблених грошей не дозволяється використовувати, вона зараховується на їх рахунок і зберігається, а видається при звільненні з установи [131]. За статтею 172 Кримінального кодексу Швейцарії передбачені незначні майнові втрати, тобто якщо протиправне діяння було спрямовано на невелику суму майна або шкоду, то за заявою винний карається штрафом. Цим же кодексом передбачено й обов'язок засуджених працювати. За пошкодження майна чи приведення в непридатність майна за статтею 144 КК Швейцарії засуджені несуть відповідальність на загальних засадах. Кодекс покладає повноваження прорахунку понесених витрат на виконання покарання та інших заходів ув'язнення безпосередньо на кантони. У розріз нашого законодавства за цим же кодексом в Швейцарії за ст. 81 ув'язнений зобов'язаний працювати [89]. В одному з кантонів Швейцарії Фрібур за ст. 78 Закону «Про виконання покарань і заходів» передбачено відшкодування витрат особами, понесених на їх утримання в установах до моменту набрання законної сили вироком суду. А безпосередньо під час ускладнення відшкодування матеріальних витрат на утримання під час відбування покарання засудженими така справа переходить до юрисдикції прокурора за ст. 73 п. 3, відповідно рішення по кожній особі ухвалюється індивідуально із врахуванням виконання всіх обов'язків засудженого, в тому числі обов'язку працювати. Покарання має здійснювати виховний вплив на засудженого та готувати його для повернення до життя на волі – зазначає ч. 1 ст. 37 Кримінального кодексу Швейцарії [89]. З цього приводу влучно висловився вчений, що виконання покарання має сприяти тому, щоб шкода, яка була заподіяна потерпілому, була відновлена (компенсована) [178, с. 70]. Проаналізувавши закони щодо виконання покарання іншими кантонами, їх диспозиції та норми тотожні, але мають невелику відмінність у формулюванні.

Досить часто вітчизняні вчені приділяють увагу і пенітенціарній системі Франції, яка пройшла досить тернистий шлях реформувань, перебуває вона у юрисдикції Міністерства юстиції Франції, безпосереднє управління системою здійснює Дирекція пенітенціарної системи, яка входить до складу Мін'юсту. Застосування дисциплінарного стягнення замість стягнення матеріальних збитків за Тюремним кодексом Франції унеможлиблює передбачений механізм недопущення нерівнозначності покарання завдяки утвореному механізму застосування, оскільки за статтею L231-1 кодексу утворюється комісія, до складу якої входить не менше однієї особи, яка не є представником в'язниці, а також заінтересована особа або юридичний представник засудженого чи ув'язненого [188]. Робота в тюрмах Франції є не обов'язковою, але праця засудженого в установі відіграє вагомий роль в оцінці виправлення засудженого, а керівник УВП повинен докладати максимум зусиль, щоб забезпечити роботою засуджених статті L412-1 та L412-2. За законодавством Франції відшкодування матеріальних збитків, завданих засудженими, відбувається на загальних засадах [188].

«Ідеальна модель» виконання покарань, яка утворюється завдяки міжнародно-правовим актам, є філософською основою виконання покарань і одночасно «дієвою настановою з тримання ув'язнених». Ці акти не мають обов'язкового характеру для виконання державами світової та європейської спільноти. Реальні норми напрацьовуються в пенітенціарній практиці конкретних країн, прогресивність яких при збереженні самотності оцінюється за системою відповідності міжнародним стандартам [23, с. 130]. Аналіз зарубіжного досвіду діяльності системи виконання покарань надає можливість зробити висновок про процес удосконалення відбування покарання. Це підкреслює тенденцію до пом'якшення умов тримання засуджених, що знаходять свій вияв у створенні нормальних санітарно-гігієнічних умов, використанні педагогічних і психологічних заходів та методів впливу на засуджених, опрацюванні і здійсненні на практиці певних програм соціальної терапії, організації дозвілля. У комплексі

все це покликане сприяти виправленню правопорушників, їх ресоціалізації [201, с. 139].

Головним напрямом удосконалення пенітенціарної системи є виправлення і ресоціалізація засуджених через принцип гуманізму світового досвіду. Із максимальним приближенням перебування і відбування покарання до загальноприйнятих умов відбування покарання та прав, окрім ізоляції. Тому НПА часто спрямовані до наближення норм відповідальності засуджених до загальноприйнятих світових умов, у результаті чого диспозиції норм статей про стягнення матеріальних збитків та матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк мають характер загальнообов'язковості та, як правило, відносяться за юрисдикцією до процесуальних норм судових процесів. У такому випадку на персонал УВП покладається тільки забезпечення юридичного супроводу направленою позову, що зарубіжні колеги практикують досить активно.

До процесу виправлення і ресоціалізації засуджених опосередковано належить вплив підготовки до звільнення засуджених, в УВП України організація такої підготовки регламентується Положенням «Про програму диференційованого виховного впливу на засуджених „Підготовка до звільнення”» від 17 травня 2016 р. за № 735/28865, яка розбита на три етапи: початковий, основний і заключний. Заключний етап відіграє завершальну роль у процесі виправлення особи, він починається за шість місяців до звільнення з установи, а засуджені, які стали на шлях виправлення та яким залишилось не більше трьох місяців до розгляду на засіданні комісії установи питання про подання до суду матеріалів для застосування УДЗ [138]. До уваги цього диференційованого виховного впливу не беруться до уваги фактори, такі як праця засуджених, її вплив відіграє вагомий роль у виправленні засуджених, на відміну від інших зарубіжних країн, де праця засуджених посідає свою нішу в процесі виправлення засуджених. Тому в більшості країн Європи праця засуджених є обов'язковою та входить до переліку оціночних критеріїв виконання індивідуальної програми виправлення. Так, у ст. 41

Закону ФРН «Про виконання покарань у виді позбавлення волі і заходи виправлення та безпеки» від 16 березня 1976 р. Аналогічним способом розв'язується питання залучення засуджених до праці в законодавстві Федеративної Республіки Австрія. У ст. 44 Закону «Про виконання покарань у виді позбавлення волі та інших заходів, пов'язаних з позбавленням волі» від 26 березня 1969 р. [15, с. 123]. Праця має вплив не тільки на платоспроможність, а і позитивно впливає на комплексний процес виправлення засуджених. Європейська пенітенціарна спільнота робить акцент на виправлення засудженого під час усього строку перебування в ізоляції, а процесом підготовки до звільнення можна вважати оцінку, яка сформувалась на момент оцінювання ступеня виправлення засудженого, тому чітких термінів підготовки не має.

Тим паче, міжнародна спільнота узгоджує закони, які стосуються процесу виконання покарання і відбування засудженими та мають узагальнюваний характер. Україна, бажаючи наблизитись до тісної співпраці з країнами, які перебувають у спільноті (ООН), ратифікує загальновизнані ними НПА. Наприклад, Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями (Правила Мандели), резолюція 663 СІ (XXIV) (995_992) від 31 липня 1957 року, в документі вказано на керівні принципи, які відбивають дух, в якому слід керувати пенітенціарними процесами в установах: враховуючи ізоляцію порушника від суспільства, завдає йому страждань і лишає права на самовизначення, пенітенціарна система не повинна поглиблювати страждань, що впливають з такого становища; позбавлення волі особи виправдане в тому випадку, коли під час строку відбування покарання засуджений готовий повернутися до нормального життя в суспільстві та здатний підкоритися закону і забезпечити своє існування; УВП повинна використовувати всі виправні, виховні, моральні і духовні сили і види допомоги, якими вона володіє і вони функціональні, застосовують їх з урахуванням потреб перевиховання кожного засудженого; режим УВП повинен прагнути зводити до мінімуму різницю між життям в установі та

життям за її межами, що позбавляє в засудженого почуття відповідальності та усвідомлення людської гідності; зміцнення соціальних і громадських зв'язків; медичні заклади повинні виявляти всі фізичні та психічні захворювання або вади, які могли б перешкоджати перевихованню засуджених [118].

Більша частина країн тією чи іншою мірою дотримується вищевикладених принципів у процесі виконання покарання, що відображається у високому рівні виправлення і ресоціалізації засуджених. Переформатування ДКВС України з пострадянського формату виконання покарання потребує часу не тільки в законодавчому плані, а також у ментальному розумінні сутності виконання покарання персоналом УВП. Пункт 58 правил вказує на те, що практично всі ув'язнені рано чи пізно повертаються в суспільство [118]. Часто ув'язнені повертаються до закінчення строку ув'язнення внаслідок пом'якшення вироку або умовно-дострокового звільнення. Суспільство не матиме користі, якщо ув'язнений повернеться з в'язниці, ще більше засвоївши норми злочинного світу. Значна кількість кримінологічних досліджень у всьому світі показала, що це один із найбільш поширених наслідків тюремного ув'язнення. Зіткнувшись з явними негативними наслідками тюремного ув'язнення, уряди багатьох країн шукають способи зменшення шкоди для особистості та суспільства, що спричиняються тюремним ув'язненням, як перший крок у справі до полегшення адаптації ув'язнених до життя в суспільстві. Це стосується вдосконалення тюремного режиму, який має приділяти більшу увагу поверненню особи в суспільство. Правило чітко вказує не лише на те, що слід заохочувати формування просоціальних відносин, бо саме соціальні навички, знання та здібності повинні сприяти законослухняному способу життя після звільнення [178, с. 63]. Процес виконання покарання виражається не тільки в карі за кримінальні правопорушення, а також у підготовці до звільнення, повернувши злочинця в суспільство більш досвідченим та правосвідомим.

Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), в цілях правосуддя стосовно неповнолітніх наголошується, що система правосуддя стосовно неповнолітніх передусім спрямована на забезпечення благополуччя неповнолітнього і того, щоб будь-які міри впливу на неповнолітнього правопорушника були завжди співрозмірні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення [117]. Доволі часто в законодавствах зарубіжних країн використовується фраза «співрозмірність покарання», що відображає принцип права, вона є апогеєм у момент настання покарання правопорушника особи засудженого, навіть якщо правопорушення дисциплінарного характеру. На жаль, недостатньо уваги приділяють нормі «співрозмірність покарання» в українському законодавстві, напевно, це завдяки відсутності відповідного визначення цьому принципу в кримінально-виконавчому праві України. Вітчизняні вчені приділили достатньо уваги близькому за змістом принципу, який є більш галузевим та закріплений у ст. 5 КВК України, це «раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки», але не достатнім для поміжного етапу для забезпечення настання належної відповідальності, що стосується саме матеріальної відповідальності засуджених. В. Карелін виділяє, що принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки являє собою не що інше, як принцип поєднання методів переконання та примусу як загальнодержавних методів державного управління [73, с. 217]. І. Михалко своєю чергою вказує, що принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених покликаний виконувати завдання з підтримки соціально-корисної поведінки та запобігання суспільно шкідливим вчинкам засуджених шляхом застосування до них комбінації правового примусу і стимулювання [115, с. 27]. До того ж зазначає, що дотримання раціональності сприяє дозуванню впливу, вибору засобів та їх

співвідношення, що допомагає запобігти крайнощів, відповідати ідеї справедливості правового регулювання [115, с. 41].

На основі міжнародного досвіду вчені вважають, що боротьбу зі злочинністю загалом, як і державну кримінально-виконавчу політику, слід будувати відповідно до таких положень: 1) засоби боротьби зі злочинністю повинні розглядатися як засоби захисту суспільства гуманними методами, а не за допомогою залякування індивіда; 2) засоби соціального захисту повинні містити або нейтралізацію правопорушника шляхом видалення його та ізоляції від суспільства, або застосування до нього методів виправлення і виховання з метою його реінтеграції; 3) кримінальна політика держави, що заснована на положеннях доктрини «нового соціального захисту», повинна орієнтуватися на індивідуальне, а не на загальне запобігання злочинності, тобто вона повинна бути спрямована на ресоціалізацію конкретного правопорушника; 4) подібна спрямованість робить необхідною все більшу «гуманізацію» кримінального законодавства; 5) робота з виправлення особи правопорушника передбачає відновлення в нього впевненості в собі, формування позитивного особистісного «іміджу», почуття відповідальності поряд з розвитком правильних ціннісних орієнтацій тощо; 6) процес гуманізації системи кримінальної юстиції має на увазі також наукове осмислення причин злочинності, вивчення особистості правопорушника ще на стадії розслідування злочину, а також згодом – під час реалізації кримінального покарання, причому переважно без ізоляції від суспільства [178, с. 66].

Досвід країн Європи доволі прогресивний, але ми вважаємо за доцільне розглянути й досвід інших схожих держав пострадянського простору, наприклад, республік Казахстану та Молдови. Фундаментально Кримінально-виконавчий кодекс Республіки Казахстан не зазнав кардинальних змін, але матеріальна відповідальність та відшкодування матеріальної шкоди провадиться на загальних підставах згідно зі статтею 118 [189]. Але в законодавстві Кримінально-виконавчого кодексу Республіки

Казахстан було прибрано повноваження керівників УВП стягувати матеріальні збитки із засуджених. Однак працю засуджених залишено обов'язковою.

Виконавчий кодекс Республіки Молдова у статті 236-1 передбачає відшкодування матеріальної шкоди за постановою начальника установи [64]. Хоча держава ще у 2014 році підписала угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Угода зобов'язує Молдову до економічних, судових і фінансових реформ та пристосування до політики і законодавства Європейського Союзу. Однак законодавець Республіки Молдова в результаті активних законодавчих змін у процесі виконання кримінальних покарань залишив пострадянську норму про стягнення матеріальних збитків із засуджених за постановою начальника установи, а в окремих випадках стягнення на загальних підставах.

Тісний зв'язок праці, виправлення та профілактика злочинності серед засуджених та персоналу характерно виражається в пенітенціарній системі Японії. У цій державі праця є обов'язковою, що вважається основним засобом виправлення в поєднанні з жорсткими правилами дотримання обов'язків засудженими, тому практично відсутня злочинність такого роду. Ментальний зв'язок та досвід у цій сфері сформували специфічний процес виконання покарання, в якому засудженим навіть не дозволяється спілкуватись дорогою на роботу чи в їдальні. Відповідальність за порушення закону настає на загальних підставах, окрім специфічних обмежень і правил відбування покарання в тюрмі [13, с. 531–532].

Конституція Італійської Республіки передбачає, що «покарання не може полягати в заходах, які суперечать гуманним почуттям, і повинне бути спрямоване на перевиховання засудженого». Таким чином, Конституція Італії закріплює найважливішу мету покарання – перевиховання засудженого. Кримінально-виконавче законодавство Італії визначає, що соціальна робота із засудженими повинна ґрунтуватися на принципах гуманності, неупередженості і поваги до людської гідності, здійснюватися з позицій

індивідуалізованого підходу до кожного, виходячи з урахування його індивідуальних особливостей [52, с. 99].

Досвід зарубіжних країн дозволяє нам скористатися нагодою емпіричного аналізу ефективності вдосконалень пенітенціарних систем ментально різних країн. Тюремні системи Європи наближені до ментального розуміння впливу на той контингент, який відбуває покарання, однак вони дозволяють нам оцінити дієвість норм права, які ми досліджуємо, та можливості і способи їх реалізації в сучасних умовах євроінтеграції в ДКВС України. Підхід до виправлення і ресоціалізації засуджених європейських країн пройшли тривалий шлях щодо вдосконалення законодавства для досягнення поставлених цілей пенітенціарної служби. Зарубіжний досвід розкриває нам, що безпристрасний підхід до особи засудженого задля досягнення максимального впливу на процес виправлення і ресоціалізацію для повернення в суспільство правослухняними громадянами. Обов'язковість праці має великий вплив на рівень відшкодування матеріальних збитків, що стали можливими допущенням порушень порядку і умов відбування покарання, вчинених засудженими до позбавлення волі на певний строк їх прямими або опосередкованими діями, або понесенні збитків за їх утримання, у вітчизняному законодавстві обов'язковість праці засуджених розглядалась як додаткове покарання, однак розглянувши норму під призмою матеріального забезпечення життєдіяльності особи засудженого, а також із врахуванням зарубіжного досвіду, дозволило нам провести об'єктивну оцінку необхідності залучення засуджених до праці для відшкодування ними комунально-побутових витрат і навіть завдані ними матеріальні збитки УВП. У деяких країнах при не обов'язковості праці засуджених забезпечуються рамкові вимоги до процесу відбування покарання, які спонукають засуджених працювати або дотримуватись процесу виправлення, впровадження тотожної практики у кримінально-виконавче право України дозволило б вирішити частину дослідженої проблематики забезпечення матеріальної відповідальності засуджених, що відбувають покарання у виді позбавлення

волі на певний строк. Наявність коштів на особових рахунках засуджених полегшує процес відшкодування завданих матеріальних збитків установам. Але процес зобов'язання та примусу відшкодування завданих збитків в європейських країнах провадиться виключно судами, а створення умов для забезпечення такого примусу за позовом УВП, подібний механізм стягнення матеріальних збитків із засуджених можливий і в УВП України, а саме за цивільним законодавством на загальних підставах, однак визначений вітчизняним законодавством порядок потребує вдосконалення, для спрощеності його забезпечення схожий на механізм європейських країн. У розглянутих країнах переважно передбачаються норми, які дозволяють нівелювати норми права стосовно засуджених до позбавлення волі щодо дисциплінарних стягнень та відшкодування матеріальних збитків та їх взаємозаміни. Комплексний підхід до процесу виправлення засуджених та здійснення на них виховного впливу має комплексний підхід, завдяки чому в зарубіжних країнах легше досягти відшкодування матеріальних збитків, завданих засудженими. Співрозмірність покарання закріплена в законодавствах виконання покарань проаналізованих країн, потребує закріплення і вітчизняне кримінально-виконавче право, що може вирішити ланцюжок утворених системних проблем у пенітенціарній системі України, пов'язаних з низьким рівнем забезпечення притягнення до матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк, за протиправні дії, які порушили порядок і умови відбування покарання в УВП.

Висновки до розділу 1

За результатами дослідження матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк, під призмою правового та соціального аспекту сформульовано такі висновки:

1. Відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк є одним із методів виховного впливу, який забезпечує процес змін в особистості засудженого для створення в нього готовності до самокерованої і правослухняної поведінки в суспільстві. Некоректність застосування норм примусу та зобов'язання, або їх відсутність у нормах кримінально-виконавчого права створює низький рівень реалізації норм права і негативні наслідки у випадку їх невиконання засудженими до позбавлення волі на певний строк. Тому філософи та вчені в галузі права приділяли достатньо уваги фундаментальному розумінню права людиною на феноменологічному рівні для вирішення утворених правових суперечностей, які ми досліджуємо в кримінально-виконавчому праві.

2. Відсутність примусу та обов'язковості в досліджуваній нами нормі стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк згідно з положеннями КВК України та належного механізму її реалізації призводить до необ'єктивного і недоцільного застосування інших не співрозмірних норм КВК України, що спричиняє порушення прав людини в основних їх принципах кримінально-виконавчого права, тому існує нагальна потреба у врегулюванні не співрозмірності застосування норм дисциплінарного стягнення. Не достатньою мірою досліджений виховний вплив при забезпеченні належної матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк за порушення порядку і умов відбування покарання не забезпечується в процесі виконання покарання персоналом ДКВС України. Відсутність системного підходу до реалізації досліджуваної норми призводить до негативної динаміки виправлення засуджених до позбавлення волі на певний строк, що не має свого відображення в оцінках ступеня їх виправлення.

3. Наявний правовий нігілізм серед персоналу ДКВС України впливає на рівень ефективного виконання кримінально-виконавчих норм у частині фундаментального розуміння, причинних зв'язків правопорушення і настання відповідальності засуджених під час відбування строку покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Тому відсутність дієвого механізму та контролю, що сприяють реалізації досліджуваної норми в роботі із засудженими до позбавлення волі на певний строк, негативно впливає на процес виховного впливу на них. Отже, є потреба в розробленні методичних рекомендацій та підвищення рівня професійних навичок співробітників ДКВС України.

4. Настання матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк, що має своє відображення у відшкодуванні вартості завданих матеріальних збитків, від час порушення порядку та умов відбування покарання в результаті чого було пошкодженого майна та понесені додаткові витрати УВП, потребує належного забезпечення з боку персоналу ДКВС України. Тому ми вказуємо на важливість забезпечення реалізації норми в процесі виконання покарання, а також приділили увагу як одному з елементів виховного впливу на засуджених до позбавлення волі на певний строк в умовах ізоляції. Така потреба виникає у зв'язку з тим, що процес відбування покарання є досить складним і утворені кримінально-виконавчі правовідносини, які утворюються в силу обставин зміни правового стану осіб, мають високий рівень важелів впливу на особистість та повинні забезпечувати процес позитивних змін в особистості. У такому випадку недосконалий процес виконання покарання закріпить асоціально спрямовану поведінку або вплине на внутрішні і зовнішні процеси перебудови особистості під час виховного впливу на засуджених до позбавлення волі на певний строк. Процес ізоляції має додатковий вплив на правосвідомість засуджених при застосуванні до них норм права за скоєні правопорушення діями чи бездіяльністю в УВП, тому заміна відшкодування завданих матеріальних збитків на дисциплінарну відповідальність є не доцільною і не

співрозмірною карою, що впливає на порушення кримінально-виконавчих правовідносин.

5. Незабезпечення співрозмірності покарання має негативний вплив на стан гуманізму та динаміку виправлення засуджених у місцях позбавлення волі, що не характерно для процесу реформування ДКВС України. Недоцільно і негуманно за порушення порядку та умов відбування покарання, що спричинили матеріальні збитки і додаткові витрати УВП, застосовувати до засуджених, які позбавлені волі на певний строк, засоби дисциплінарного стягнення. Вплив на правосвідомість в умовах ізоляції повинен здійснюватися всебічно та з дотриманням правових доктрин кримінально-виконавчого права, щоб досягти внутрішнього усвідомлення сутності правослухняної поведінки після застосування до нього норми примусу.

6. Тому для забезпечення ефективного виховного впливу на особу засудженого в процесі позбавлення волі на певний строк, недопущення настання небажаних наслідків для утворених правовідносин доцільно і правомірно застосовувати норму стягнення матеріальних збитків за кримінально-виконавчим правом у випадках, передбачених ст. 136 КВК України, коли завдані матеріальні збитки не суттєві (не досягають 75 неоподаткованих мінімумів доходів громадян на момент вчинення правопорушення – викладено в розроблених методичних рекомендаціях (дод. В), а у випадках завдання збитків у великих розмірах (більше 75 неоподаткованих мінімумів доходів громадян на момент вчинення правопорушення) або підстави настання відповідальності, не передбачені ст. 136 КВК України, забезпечувати настання матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк на загальних підставах за цивільним правом.

7. Ми пропонуємо, що є необхідність у закріпленні визначення матеріальної відповідальності засуджених, які відбувають покарання у виді

позбавлення волі на певний строк в кримінально-виконавчому праві таким чином, «матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є одним із елементів виховного впливу на засуджених, які перебувають в умовах ізоляції, відповідальність настає з моменту пошкодження або знищення державного майна та не відшкодування вартості утримання в УВП, виражається в обов'язковості забезпечення відшкодування завданих матеріальних збитків засудженими до закінчення строку відбування покарання та провадиться згідно з КВК України або на загальних підставах». Що дозволить нівелювати досліджені норми права при реалізації норм ст. 136 та 137 КВК України в застосуванні до засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, за порушення ними порядку і умов відбування покарання, що спричинили додаткові матеріальні витрати УВП.

8. Ми розглянули методологічний інструментарій вітчизняних учених, що сприяв нам у дослідженні утворених кримінально-виконавчих правовідносин, провівши структурований і всебічний аналіз порушеної норми права засудженими до позбавлення волі на певний строк, що порушили порядок і умови відбування покарання, наслідки якого задали матеріальні збитки УВП. Розкривши власний методологічний інструментарій, а зокрема: 1) логічно-догматичний; 2) аналітично-статистичний; 3) формально-системний, що дозволяє об'єктивно провести аналіз порушення суб'єктом кримінально-виконавчих правовідносин встановлених обмежень в УВП та механізмів забезпечення настання належної правової відповідальності.

9. Проаналізована законодавча база зарубіжних країн у процесі забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк за порушення ними порядку і умов відбування покарання, сприяє нам для аналізу подальшого впровадження в національну нормативно-правову базу кримінально-виконавчого права дієвих правових норм права для забезпечення зміцнення кримінально-виконавчих

правовідносин, пов'язаних із виконанням покарання щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк, з дотриманням світових норм і вимог. Однак методи забезпечення настання належної матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк відрізняються в різних європейських державах між собою, так сталося із врахуванням законодавця кожної із розглянутих держав звичних їм розумінь і способів досягнення стягнення збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк, визначивши власні цілі виховного впливу залежно від попереднього досвіду, ментального сприйняття способів та засобів досягнення поставлених завдань пенітенціарних систем. У розглянутих кримінально-виконавчих системах різних країн світу, а зокрема: ФРН, в якій законодавець чітко визначив межі повноважень персоналу під час виконання покарання і забезпечення тримання під вартою засуджених до позбавлення волі на певний строк. Законодавством закріплено в законі недопустимість нерівнозначності покарання і проступку та будь-яких стягнень (дисциплінарних чи грошових) застосування пенітенціарним персоналом, що може шкодити процесу реінтеграції особи в суспільство. Зазначимо, що обов'язок працювати засудженими до позбавлення волі на певний строк ФРН передбачається як трудова терапія, яка має позитивний вплив на процес виправлення засуджених та надходження коштів на їх особові рахунки, що розглядають як підготовку до звільнення теж. Відповідальність за завдані матеріальні збитки засудженими до позбавлення волі на певний строк має чіткий перелік та вказує на її зв'язок із процесом виправлення засуджених, але стягнення таких збитків провадиться на загальних підставах. У Французькій Республіці робота в тюрмах є не обов'язковою, але праця засудженого до позбавлення волі на певний строк в установах відіграє вагомий роль в оцінці виправлення засудженого, а керівник УВП повинен докладати максимум зусиль, щоб забезпечити роботою засуджених (що сприяє надходженню коштів на особові рахунки для можливих відрахувань), щодо відшкодування завданих матеріальних збитків, то воно провадиться на загальних підставах. Щодо

держав СНД, такої як Республіка Молдова, в якій норма підстав стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк за постановою начальника УВП є дотичною КВК України, однак у Республіці Казахстан працю засуджених залишили обов'язковою, але стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк проводиться на загальних підставах. Отже, досвід зарубіжних країн важливий, але він не повинен у повному обсязі відображатися в законодавчій базі України, а лише відповідати міжнародним принципам із урахуванням власної автентичності. Тому врахувати досвід розглянутих країн є невід'ємною частиною вдосконалення вітчизняного кримінально-виконавчого права.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК, ЯКІ ПРИТЯГУЮТЬСЯ ДО МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

2.1. Характеристики засуджених до покарння у виді позбавлення волі на певний строк, які притягуються до стягнення матеріальних збитків

Окремими аспектами досліджень засуджених, а також надання характеристики засуджених до позбавлення волі на певний строк, присвятили свої роботи такі вчені, як: О. М. Бандурка [9], А. І. Богатирьов [16; 17], І. Г. Богатирьов [19; 22], О. І. Богатирьова [26], І. В. Боднар [28], С. Я. Бурда [35], А. О. Галай [40], С. Ю. Замула [64], О. Г. Колб [83], Ю. В. Нікітіна [89], Л. П. Оніка [125], А. Х. Степанюк [177], Т. І. Петренко [132], М. С. Пузирьов [151], Г. С. Резніченко [151], С. В. Царюк [196] та інші, але їх роботи лише межують з нашим дослідженням і не дають нам відповіді на поставлені запитання.

З цього приводу І. Боднар зауважує, що формування характеристики засуджених допомагає нам виконати певні функції, такі як: прикладну, що впливає на порядок та умови виконання і відбування покарання, інформаційну функцію, що забезпечує інформацію про об'єкт пізнання, та організаційно-виконавчу функцію, яка допомагає суб'єктам виконання покарання правильно застосовувати засоби виправлення і ресоціалізації засуджених [28, с. 161].

Розкриваючи зміст кримінально-виконавчої характеристики засуджених, І. Богатирьов писав наступне: під терміном «характеристика» розуміється опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого-небудь або чого-небудь, таким чином, кримінально-виконавча

характеристика являє собою сукупність притаманних їй основних, істотних ознак, які відображають її сутність [22, с. 37].

Кримінально-виконавча характеристика особи формується у процесі перебування її у спеціальному статусі, тому реалізація її прав і обов'язків є невід'ємною частиною впливу на відображення цих факторів у характеристиці. І. Богатирьов виділяє визначення кримінально-виконавчій характеристиці, що це впорядкований чинним законодавством порядок умов виконання та відбування кримінальних покарань, який повинен містити соціально-демографічні, кримінально-правові, психолого-педагогічні, реабілітаційні ознаки [19, с. 54]. Своєю чергою С. Царюк визначає розуміння кримінально-виконавчої характеристики як передбачене у просторі і часі систематизоване, комплексне вивчення особи, яка відбуває покарання, з перерахуванням її ознак та показників, завдяки яким забезпечується вибір й застосування засобів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх адаптація після звільнення [197, с. 250].

Вчені у своїй праці вказували на внутрішні і зовнішні чинники впливу на особу правопорушника, який ніби повторно вчиняє злочин під час відбування покарання. Таким чином, до внутрішніх умов учений відносить генотип особистості, її життєвий досвід та навички здійснення тих чи інших протиправних діянь, готовність дотримуватися звичаїв і традицій злочинного світу, схильність до вчинення правопорушень. Щодо зовнішніх, то він відносить вплив макросередовища, яке притаманне установам виконання покарань, мікросередовища (найближче оточення, яке складається із засуджених, з якими він підтримує тісні контакти у виправній колонії) та вплив засобів масової інформації. У своїй сукупності ці чинники і фактори можуть чинити значний вплив на особу правопорушника у протиправності його дій [28, с. 163].

Оскільки людина це не просто особа, яка являє собою задатки та навички, дані їй від народження, а особистість – це особа, яка набула і узагальнила протягом свого існування модель поведінки та існування за

допомогою розвинутих чи набутих навичок з урахуванням соціальних процесів, в яких особа перебувала і брала участь. На такий причинний зв'язок вказували Л. Сміяна та Ю. Нікітіна, що особа як цілісне утворення становить соціальну якість людини, яка дається від народження, а формується у процесі діяльності й завжди пов'язана із суспільством [89, с. 77].

Людина формує свою особистість з початку народження і характеризується як сукупністю інформації, яка була набута протягом існування з урахуванням життєвих подій, в яких вона брала участь безпосередньо чи опосередковано. В основах психології зазначають, що людина – це та, що обирає себе, однак вчинок як феномен людського буття може розглядатися психологією у річищі різноманітних пізнавальних систем, філософських течій, наукових традицій і теоретико-методологічних напрямів, а отже, з різних гносеологічних позицій і на різних онтологічних «глибинах», що приховують у собі його сутнісну природу [126, с. 507]. Обравши собі більш імпонуючу модель поведінки та існування в силу умов, які впливали на особу засудженого опосередковано. Характеристика особи правопорушника буде відображати його стан особистісного сприйняття її розуміння на момент дослідження та аналізу, але сутність події ідентична і повторювальна незалежно від особи, яка його вчинила, тому і характеристика особи правопорушника певною мірою буде відображати сутнісну картину причин та умов, які сприяли настанню негативних наслідків.

На погляд вітчизняних дослідників, серед найбільш значущих факторів для активізації протиправної діяльності засуджених у виправних колоніях можна виокремити такі фактори, як: погіршення кримінологічних і соціально-психологічних характеристик засуджених; складність адаптації засуджених до позбавлення волі до життя в умовах ізоляції; відсутність у засуджених навичок взаємодії з іншими особами, засудженими до позбавлення волі; загострення різних суперечливих поглядів і суджень, обумовлених звичаями та традиціями кримінальної субкультури; схильність

деяких засуджених провокувати оточення на конфлікти і вчинення правопорушень, зокрема і кримінальних; помилки під час комплектування різних груп засуджених без урахування тяжкості вчинених злочинів, національності, расових суперечностей та психічних відхилень; переконаність певної частини засуджених, що більшість дій співробітників у виправних колоніях спрямовано на погіршення життя позбавлених волі осіб; недостатня корисна зайнятість засуджених у виправних колоніях, наявність надлишків вільного часу; носіння тюремної уніформи, що провокує ідентифікацію особистості зі злочинним середовищем [28, с. 163]. Зазначимо, що характеристика правопорушника особи засудженого неможлива без урахування факторів впливу, які утворилися в результаті ізоляції в УВП.

Кримінально-виконавчу характеристику засуджених учені описують як впорядковані чинним законодавством умови виконання та відбування кримінальних покарань, тому вивчення особистості засудженого протягом періоду відбування покарання повинно охоплювати всі без винятку елементи характеристики засудженого, а саме: містити соціально-демографічні, кримінально-правові, психолого-педагогічні, реабілітаційні ознаки, тривати в часі та сприяти полегшенню адаптації в період звільнення [19, с. 54]. Характеристика осіб, позбавлених волі на певний строк, дозволить нам забезпечити всебічний підхід до засуджених, які порушили порядок і умови відбування покарання, що завдали матеріальних збитків УВП. Ми констатуємо той факт, що саме процес перебування в ізоляції засуджених більшою мірою впливає на них таким чином, що в них провокується бажання виплеснути негатив, виразити невдоволення та вчинити повторне правопорушення в знак протесту, завдавши збитків державному майну або інших дій, що сприяли додатковим матеріальним витратам УВП. Наслідком чого правопорушення неприйнятною оцінкою персоналу фіксується як таке, що тягне за собою дисциплінарне стягнення. Це принципово впливає на аналіз особи правопорушника та статистику їх фактичної кількості. Вчені відмічають, що найбільш високі показники середньої кількості судимостей у

засуджених — ув'язнених, які вчинили крадіжку, грабіж, розбій, згвалтування, вимагання і шахрайство, а рівень рецидиву найбільш високий саме серед зазначених засуджених - ув'язнених. У даній категорії засуджених — ув'язнених спостерігається більш висока схильність до криміногенної поведінки, вчинення злочинів. Ця категорія засуджених — ув'язнених характеризується найбільш негативно, і в період відбування покарання вони складають основну масу порушників установленого порядку відбування покарання [17, с. 159].

Своїми протиправними діями правопорушників, спрямованими на майно держави, засуджені до позбавлення волі на певний строк виражають особисту внутрішню вмотивовану точку зору, обурення на обставини (ізоляцію), в яких вони опинились, новий правовий статус та ставлення до нових прав і обов'язків. Однак наявні й інші підстави, що потягли додаткові матеріальні витрати УВП, що були завдані засудженими до позбавлення волі на певний строк протиправними діями під час втечі або власного членушкодження, метою яких є досягнення власної цілі. Зазвичай більша частина спонукань до правопорушень засудженими вмотивована безвідповідальністю чи низьким рівнем відповідальності за протиправні дії. Вважаємо, що недостатній рівень відповідальності теж впливає на повторюваність вчинення подібного правопорушення. Деякі вчені, досліджуючи особу засудженого, виокремлюють її кримінально-виконавчу характеристику, даючи їй визначення, що це врегульоване чинним кримінально-виконавчим законодавством, передбачене в часі, комплексне вивчення особи, яка відбуває покарання у виправній колонії відповідного рівня безпеки, завдяки чому забезпечуються вибір і застосування засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, їх адаптація після звільнення [196, с. 15]. Нормативно-правова оцінка вчиненого кримінального правопорушення особою впливає на рівень безпеки виправної колонії. Різняться вони режимом, встановленим в УВП, який безпосередньо має вплив на особу злочинця, та деякими засобами стягнення і заохочення в

поєднанні з режимними заходами, які забезпечують ізоляцію засуджених від суспільства. Ставлення засуджених до режиму відбування покарання залежить від їх ступеня антисоціальної спрямованості, моральної деградації, рівня правосвідомості. Проте традиційно в окремих дослідженнях підкреслюється той факт, що більшість засуджених до позбавлення волі жінок не вчиняє порушень або ж вчиняє окремі порушення, що мають ситуативний характер [9, с. 126].

При наданні кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі основну увагу необхідно приділити тим ознакам, що безпосередньо характеризують особистість злочинця. До таких ознак, зокрема, належать соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні [35, с. 214]. Ми вважаємо, що при наданні кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі на певний строк необхідно виділити характерні ознаки засуджених, що завдали матеріальних збитків УВП, а саме: 1) наявність передумови добровільного відшкодування матеріальних збитків, завданих УВП, не стимулює їхніх намірів відшкодувати, а навпаки, зловживати цим фактором; 2) відсутність намірів добровільного відшкодування завданих збитків установі; 3) вплив ізоляції, а саме середовище на особу правопорушника.

Розглянемо деякі елементи кримінально-виконавчої характеристики засуджених, що впливають на порушення досліджуваної норми засудженими до позбавлення волі на певний строк, почавши із соціально-демографічних ознак, які розкривають нам один із факторів причинного зв'язку, походження досліджуваних протиправних намірів у місцях позбавлення волі. Згідно з дослідженнями вчених, 62 % засуджених, які скоїли злочини в місцях позбавлення волі, до поміщення їх туди, або до застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, були безробітними. Варто зазначити, що і освітні та професійні кваліфікаційні здобутки перебували на досить низькому рівні; а злочини частіше за все у виправних колоніях скоюють засуджені з незахищених верств населення [132, с. 115], тобто одним із факторів, що

сприяє порушенню засудженими встановлених норм в УВП є недостатній рівень соціальної активності до позбавлення волі, що виражається в корисній та оплачуваній зайнятості (праці), а рівень освіти був на низькому рівні. Розглянуті ознаки мають використовуватись у роботі персоналу із засудженими як превентивний характер у запобіганні скоєння правопорушень засудженими в місцях позбавлення волі, відповідно повинні враховуватись заходи виховного впливу, частіше за все при забезпеченні персоналом режимних вимог в УВП, засуджені вдаються до шантажу та маніпуляцій, використовуючи при цьому речі комунально-побутового забезпечення. Важливим залишається фактор забезпечення корисної зайнятості засуджених за допомогою диференційованого виховного впливу, наприклад, освіта та праця, що тісно межують із спроможністю засуджених відшкодовувати завдані матеріальні збитки.

Кримінально-правова ознака виражається в передбачуваності застосування до засуджених заходів впливу за вчинені ними правопорушення. Небажання виконувати засудженими передбачених норм КВК України, які напяму регламентують їх порядок відбування покарання, виражається в таких аспектах: а) їхнє бажання здобути авторитет у інших засуджених; б) вимагання сприяти незаконним діям засуджених персоналом УВП; в) асоціальна поведінка, спрямована на підриг встановленого режиму УВП; г) відчуття безвідповідальності; д) розуміння того, що покарання буде недостатньо суворим; е) направлення власної негативної спрямованості на матеріальні речі держави; є) отримання відпочинку від встановленого режиму відбування покарання під час лікування. Вольова поведінка свідчить про усвідомлення людиною своєї поведінки, тобто, якщо особа при вчиненні злочину усвідомлює його фактичну сторону й суспільну небезпеку, вона володіє здатністю до осудності. Іншими словами, для настання кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння необхідним є факт осудності в поєднанні із негативною установкою [103, с. 28]. Доречно зазначають вчені, що цілком закономірно, існує серед засуджених, які вчинили

втечі з установ виконання покарань. Кримінально карні діяння, що вчиняються неодноразово судимими, як правило, носять корисливий характер, пов'язані з їх схильністю до девіантної поведінки. Ця особливість значною мірою обумовлює і мотивацію вчинених ними втеч, де превалюють кримінальні мотиви. У зв'язку з цим при організації виховної та профілактичної роботи, спрямованої на недопущення втеч, необхідно враховувати, з одного боку, тісний взаємозв'язок між кількістю судимостей та кваліфікацією злочину, а з іншого — сукупність усіх інших властивостей особистості, що відображають ступінь її криміногенності [17, с. 159].

Кримінально-виконавчу характеристику особи засудженого до позбавлення волі на певний строк у місцях позбавлення волі можна сформувати, аналізуючи динаміку його участі в основних засобах виправлення та програмах диференційованого виховного впливу, проаналізувати процес їх реалізації на початку відбування покарання та наприкінці строку відбування покарання (умовно-дострокове звільнення – далі УДЗ). Від процесу реалізації програм диференційованого виховного впливу залежить не тільки формування кримінально-виконавчої характеристики засуджених, але і подальший перебіг відбування покарання або умовно-дострокового їх звільнення. З цього приводу слушно зазначив вчений Т. Лобжина, що у вузькому розумінні кримінально-виконавча характеристика – це насамперед відтворення дисциплінарної практики, що застосовувалася до конкретного засудженого, і практично є не лише засобом забезпечення режиму відбування покарання, а й результатом у певному розумінні виправного впливу на конкретну засуджену особу. Поки що дисциплінарна практика – єдина підстава для визначення ступеня виправлення особи засудженого, а отже, для розв'язання питання щодо поліпшення умов утримання, дострокового звільнення з місць позбавлення волі [105, с. 144]. Однак неправомірність і неспіврозмірність застосування засобів дисциплінарного стягнення за завдані матеріальні збитки засудженими не дає нам змоги відповісти на запитання, чи необ'єктивність

заміни покарання сприяє забезпеченню досягнення мети і завдання КВК України? У зв'язку з тим, що дисциплінарні засоби стягнення переплітаються з матеріальними стягненнями у процесі їх реалізації в роботі із засудженими, які не є тотожними видами покарання. Тому співрозмірність покарання полягає в тому, щоб ступінь суспільно небезпечного діяння відповідав ступеню покарання. Такого роду нерозуміння правових механізмів є противником при наданні характеристики засуджених у місцях позбавлення волі. Слід зазначити, що вплив персоналу установи виконання покарань, який знаходить своє вираження у здійсненні ними професійної (службової) діяльності, необхідно розглядати, на нашу думку, у їх непорушній єдності крізь площину дотримання та поваги прав і свобод засуджених [40, с. 76].

Засуджені зобов'язані виконувати і дотримуватись норм права, які регламентують їх порядок та умови відбування покарання, значний вплив на характеристику має робота персоналу УВП, який може недоцільно застосовувати дисциплінарні стягнення до засуджених, які позбавлені волі на певний строк, за матеріальні збитки, хоча передбачені норми права щодо виконання і відбування покарання є обов'язковими для суб'єктивної і об'єктивної сторони утворених правовідносин. Недоцільність рішення про міру відповідальності може виражатися в надмірно суворому чи занадто м'якому покаранні [57, с. 200]. Тим паче, в персоналі сформувалось хибне бачення процесу реалізації дисциплінарних стягнень до засуджених, які позбавлені волі на певний строк, за матеріальні збитки. Як наслідок, необ'єктивні дії персоналу можуть фонові погіршувати оцінку ступеня виправлення засуджених у зв'язку з тим, що дисциплінарна практика враховується при такій оцінці, а відшкодування матеріальних збитків за ст. 137 КВК України не має свого відображення. Відповідно до завдань, що постають перед кримінально-виконавчим законодавством, є підстави визначати кримінально-виконавчу характеристику як виправно-реабілітаційну характеристику засудженої особи під час відбування покарання, що водночас є підставою для визначення ступеня виправлення

засуджених, матеріальною підставою для зміни обсягу кримінальної репресії під час відбування покарання, надає можливість адміністрації установи поліпшити умови утримання засуджених через певний час, визначений законом [151, с. 70]. Таким чином, відбувається процес негативної динаміки якості виправлення і ресоціалізації засуджених за рахунок застосування дисциплінарних стягнень до засуджених за матеріальні проступки, що своєю чергою недоцільно впливає на оцінку ступеня виправлення засуджених і відповідно негативно діє на правову характеристику таких осіб, об'єктивної оцінки досліджуваного правопорушення у працях учених не знайти.

Однак, враховуючи отримані емпіричні дані в процесі дослідження, ми можемо розкрити кримінально-виконавчу характеристику засуджених, які позбавлені волі на певний строк, що порушили порядок і умови відбування покарання, виражались у таких ознаках: 1) особа правопорушника має ступінь соціальної занедбаності, негативний вплив соціального середовища, в якому неповнолітній перебував до ув'язнення; 2) потрапили під вплив «субкультури» до ув'язнення та під час тримання під вартою, відбувається продовження негативного впливу, що супроводжується романтизацією тюремного життя; 3) протиправні дії виступають як маніпулятивні для досягнення власних цілей або групи засуджених, супроводжується невдоволенням побічного результату від ізоляції та обмеженням від прийнятних благ; 4) правопорушення мають характер протесту правоохоронним органам, супроводжується виплеском негативних емоцій, які спрямовуються на найменш цінніші речі для самих неповнолітніх.

З огляду на дослідження особи правопорушника засудженого вбачається, що на недостатньому рівні вивчена і охарактеризована особа засудженого до позбавлення волі на певний строк, що вчиняє правопорушення, спрямоване на завдання збитків державі в процесі порушення порядку і умов відбування покарання. Відсутність дієвого механізму, який буде сприяти настанню матеріальної відповідальності за протиправну поведінку в межах компетенції норми під час ізоляції

засуджених, які позбавлені волі на певний строк, навіть із врахуванням малозначності вчиненого правопорушення, завдяки цьому відбувається поглинання дисциплінарною практикою правопорушень засуджених, що завдали матеріальних збитків УВП, ми акцентуємо на потребі правомірного підходу в реалізації об'єктивності настання матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк. Хоча при настанні більш резонансних випадків пошкодження чи знищення майна (втеча, бунт та ін.), за вчинення такого виду правопорушення, вектор відповідальності правопорушника спрямовується на загальних підставах за кримінальним чи цивільним законодавством.

За допомогою кримінально-виконавчого аналізу виділяємо такі характерні ознаки імплементації норми статті 136 КВК України до засуджених, які позбавлені волі на певний строк, за завдані ними матеріальні збитки: місце та ознаки вчинення правопорушення притаманні тільки місцям позбавлення волі; механізм забезпечення настання матеріальної відповідальності притаманний тільки місцям позбавлення волі; застосування норми КВК України передбачає добровільне відшкодування завданих збитків.

Спричинені діями засуджених до позбавлення волі на певний строк додаткові витрати та матеріальну шкоду державі, балансоутримувачем якого є УВП, не можемо класифікувати до систематичних кримінальних правопорушень у місцях позбавлення волі у зв'язку з латентністю, низьким рівнем фіксації (винесення постанов), судових позовів та аналітичних даних з приводу притягнення до матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк. За результатами завданих матеріальних збитків засудженими ми виділяємо такі характерні ознаки: по-перше, матеріальні збитки беруть свій початок зазвичай з прямого умислу особи заподіяти шкоду або вона настає в результаті дій, спрямованих на досягнення власної мети засуджених; по-друге, уникнути від встановленого режиму відбування покарання під час лікування, але, на жаль, наявні статистичні дані Департаменту з питань виконання кримінальних покарань мають формальний

характер, про що свідчать результати аналізу підсумків роботи ДКВС України за минулі роки та відсутність аналітичних даних на інтернет-ресурсі Державної служби статистики України. Однак Держстат своєю чергою в розділі «Злочинність та правосуддя» розмістив аналітичні дані до 2018 року, в загальних та абсолютних величинах, але без урахування стану злочинності і правосуддя в ДКВС України [57]. До того ж відповідь на наш лист від Департаменту з питань виконання кримінальних покарань № 1185/43330/4.11/8-24/12/15-25 від 24.01.2025 р. опосередковано свідчить про недостатній інтерес до аналізу та узагальнення даних щодо ефективності реалізації норм ст. 136 та 137 КВК України, що стосуються забезпечення стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк. Це збігається з нашими емпіричними даними, згідно з якими в таблиці наведено факти, що вказують на необхідність удосконалення досліджуваного механізму. Так, за останні десять років було винесено лише 56 постанов на стягнення матеріальних збитків із засуджених. Контролюючі органи не мають змоги оцінити масштабність матеріальних збитків держави необ'єктивним застосуванням норм права за правопорушення засуджених, які завдали шкоду майну УВП.

Відсутність аналітичних даних щодо завданих матеріальних збитків установам ДКВС України та їх правових наслідків вказує на зменшений рівень контролю за застосуванням досліджуваної норми. У результаті нашого опитування персоналу та засуджених, серед яких 75 % осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, у процесі їх ув'язнення та відбування покарання пошкоджували або знищували державне майно, частіше всього це відбувалося під час зовнішньо вираженого протесту засуджених, дотримання правил (режиму) та умов відбування покарання в УВП і ув'язнення в СІЗО.

Без узагальнених аналітичних і статистичних даних важко оцінити обсяги матеріальних збитків ДКВС України та упущені і не досягнуті результати виправлення засуджених, потрібно провести законодавчі зміни в НПА загального та службового користування. Важко не погодитися із думкою

вченого з приводу, що більше кримінальних правопорушень реєструється, то нижче оцінюється робота персоналу [52, с. 137]. Вважаємо, це показник, який впливає на проведення якісного виховного впливу на засуджених, приховування реальної кількості правопорушень засудженими лише знижує вплив на загальну оцінку ступеня виправлення засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Зауважимо, що вплив на правопорушення, пов'язаних із завданою шкодою майну УВП, під впливом прямого умислу, дії чи бездіяльності засуджених, та детермінантами таких умов, як правило, виступають внутрішній психологічний стан, ментальне мислення чи асоціально спрямована поведінка, тому негативними детермінантами виділяються: 1) відсутність відповідних правових наслідків; 2) ставлення персоналу до засуджених; 3) умови відбування покарання засудженими і несення служби персоналом. Тим паче, одним із векторів реформування ДКВС України є покращення умов відбування покарань, але зміни в умовах служби персоналу кардинально не відбуваються. Кримінальні правопорушення в місцях несвободи вчиняються зазвичай навмисно, їх мотивами часто є прагнення завоювати авторитет серед засуджених, бажання ухилитися від виконання покарання, негативне ставлення до праці та навчання, бажання відпочити від порядку і умов відбування покарання. У незначної кількості кримінальних правопорушень спостерігаються істерії, психози, психічні аномалії; більшість з них має невисокий освітній рівень, їм характерна емоційна нестійкість, залежність від інших ув'язнених [52, с. 137].

Разом з тим вважаємо, що наявні детермінанти впливу (зв'язку) на порушення засудженими досліджуваної норми (обов'язку бережного ставлення до майна) мають такі фактори, як: вплив «субкультури» в УВП – досягнення власної або колективної мети групи засуджених, самоствердження і реалізація себе в місцях позбавлення волі; вплив державних органів і установ – невдоволення правоохоронними органами і судовою владою, негативний вплив персоналу ДКВС України, невдоволення

процесом попереднього ув'язнення і відбуванням покарання; неопосередкований вплив – відсутні зобов'язальні норми, зловживання засудженими добровільним виконанням норм права, які регламентують виконання кримінальних покарань органів і установ ДКВС України, не уможливленням добровільної праці для відшкодування матеріальних збитків; не забезпечення персоналом ДКВС України виконання всіх норм права у сфері виховного впливу (правовий нігілізм) [52].

Обставини вчинення правопорушення потребують також надати кримінально-виконавчу характеристику засудженим до позбавлення волі на певний строк щодо осіб, які притягуються до матеріальної відповідальності в місцях позбавлення волі. Слід зазначити, що в процесі відбування покарання вагомим внеском у виправлення і ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі на певний строк є вивчення особи засудженого. Кримінально-виконавча характеристика надає всі можливості оцінити дієвість зворотного зв'язку між державними установами, що виконують покарання, та особою засудженого. Відомості щодо кримінально-виконавчої характеристики засудженої особи під час відбування покарання й надають можливість оцінити, як впливає це покарання на засудженого [151, с. 70]. Усі сфери правовідносин, які утворилися в момент поміщення засуджених в УВП, їх попередній досвід матиме свій вплив на ступінь виправлення у випадку незабезпечення об'єктивного застосування норм виховного впливу. Характеристика засуджених до позбавлення волі на певний строк розкриває нам мотиви заподіяння матеріальних збитків у місцях позбавлення волі та можливі шляхи впливу на їх правосвідомість. Однак вагомий внесок у формування характеристики засуджених вносить персонал ДКВС України, який зобов'язаний дотримуватися норм права, що регламентують процес виконання покарання засуджених, та забезпечувати якісний підхід у реалізації мети і завдань ДКВС України. Важливим залишається той факт, що досліджувана норма права не врахована до аналітичної статистики стану правопорушень засудженими в ДКВС України або її застосування до них.

Оскільки застосування досліджуваної норми до засуджених впливає на їх підготовку до самокерованої правослухняної поведінки за межами УВП, а їх характеристика при вчиненні ними правопорушення порядку і умов відбування покарання дозволяє знайти найоптимальніший підхід до вдосконалення процесу виправлення засуджених до позбавлення волі на певний строк.

2.2. Вплив матеріальної відповідальності на виправлення і ресоціалізацію засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк

Невід'ємною частиною застосування засобів виправлення і ресоціалізації з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки та мотивів вчиненого кримінального правопорушення, як це зазначено в ст. 6 КВК України [89], є врахування при реалізації персоналом ДКВС України соціально-виховної роботи із засудженими, однак забезпечення належного виховного впливу на особу засудженого відбувається різною прогресією та динамікою залежно від вищевказаних факторів.

Почавши з розподілу засуджених, які відбувають покарання на певний строк, до УВП, що проводиться за категоріями для забезпечення правового процесу виправлення і ресоціалізації, гарантування безпеки засуджених, недопущення негативного впливу (фізичного чи морального), забезпечення індивідуального та диференційованого підходу до покарання засуджених, розподільне тримання засуджених за категоріями забезпечується в СІЗО [89]. Класифікацію цитують як розподіл будь-якої чисельності, множини на відносно однорідні групи, класи. Вона базується на судженнях про схожість і відмінність об'єктів, є опорним пунктом пізнання [40, с. 160]. Оскільки покарання у виді позбавлення волі слід розуміти міру державного примусу,

що призначається судом і складається у фізичній ізоляції засуджених від суспільства з направленням їх у різні види виправних установ з метою відновлення соціальної справедливості, виправлення і попередження вчинення нових злочинів [48, с. 143]. Законодавець передбачає різні види УВП для всіх категорій засуджених, для менших категорій засуджених передбачив окремі локальні дільниці при установах. У «Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями» метою класифікації засуджених визначають – відокремлення ув'язнених від тих, хто в силу свого злочинного минулого або негативних рис характеру може погано на них впливати, та розподіл ув'язнених на категорії, що полегшувало б роботу з ними, спрямовану на повернення їх до життя в суспільстві, а індивідуалізація в правилах межує паралельно із класифікацією, що вказує на взаємозв'язок їх у процесі реалізації [118]. Тим паче, класифікація злочинців відбувається і за кримінальним правом, а саме з урахуванням ознак: статі, віку, ступеня тяжкості кримінального правопорушення, їх кількості та ступеня соціальної небезпеки злочинця [89]. В кримінально-виконавчому праві визначають класифікацію засуджених до позбавлення волі як розподіл їх на відносно однорідні категорії за певними ознаками для забезпечення створення найбільш ефективних умов у досягненні цілей покарання [89, с. 146].

Аналізуючи статті 18, 88, 92 КВК України, ми можемо виділити класифікацію засуджених для роздільного тримання за такими категоріями осіб: чоловіки; жінки; неповнолітні та повнолітні; підслідні, які притягуються до кримінальної відповідальності в одному кримінальному провадженні; особи, які раніше працювали в прокуратурі, суді, юстиції та правоохоронних органах; довічно засуджені або особи, яким смертну кару чи довічне позбавлення волі замінено на позбавлення волі на певний строк; хворі на туберкульоз; психічно хворі; іноземні громадяни [89]. Такі особи розподіляються до установ за рівнями безпеки з урахуванням їх суспільної небезпеки, у разі відсутності відповідної установи для певної категорії осіб, то при установах утворюються структурні дільниці, які здатні забезпечити

відповідний рівень безпеки та умови тримання і відбування покарання засудженими. Разом з тим учені виділяють первинну і вторинну класифікацію засуджених до позбавлення волі, до первинної або юридичної належать: соціально-демографічна та правова. Вчені виділяють їх класифікацію: за віком; за статтю; засуджені іноземні громадяни та особи без громадянства; за станом здоров'я; з урахуванням колишньої злочинної діяльності [89].

Разом з тим КВК України передбачає три рівня безпеки виправних колоній закритого типу: мінімального, середнього та максимального. Неодмінно утворений режим, який відповідає рівню безпеки, впливає та сприяє виправленню особи залежно від її соціальної небезпеки для суспільства. Залежно від рівня безпеки УВП виховний вплив на особистість засуджених має різний ступінь, це досягається за рахунок умов відбування покарань та тих режимних обмежень, які діють в установах. Водночас залежно від розподілу засуджених за ознаками є потреба в дослідженні впливу матеріальної відповідальності на різні категорії засуджених, які відбувають покарання на певний строк у різних режимних умовах. Кльован Н. визначає режим у місцях позбавлення волі як засіб виправлення і ресоціалізації засуджених, що спрямований на врегулювання всього процесу виконання і відбування позбавлення волі, тому є основою для ефективності покарання і досягнення його цілей [79, с. 553].

Залежно від типу виправної колонії та утвореного рівня безпеки персонал повинен забезпечувати імплементацію норм КВК України в процесі виконання покарання. УВП різних рівнів безпеки забезпечують різний ступінь ізоляції засуджених, яка виражається в обмеженні пересування та спілкування як з тими, хто перебуває на волі, так і із засудженими всередині установ, тому чим вищий рівень безпеки, тим суворіша ізоляція від суспільства [178, с. 224]. Залежно від режиму УВП динаміка виправлення особистості може оцінюватись за результатами реалізації засобів впливу на правосвідомість, що може відбуватися з різними темпами та мати різний кінцевий результат. Одним із чинників цього може бути рівень професійної

підготовки персоналу та рівня дотримання права в установі. Зазначимо, що відсутність комплексного підходу реалізації досліджуваної норми є результатом низького рівня правової підготовки підрозділу, що також ускладнює реалізацію досліджуваної нами норми права. Незалежно від плинності часу, але постійно залишається нагальна потреба в забезпеченні ДКВС України високопрофесійними, високоморальними, духовно і фізично підготовленими фахівцями (працівниками), які здатні виконувати покладені на них непрості функції виправлення і ресоціалізації злочинців на основі сучасних підходів та методів роботи [151, с. 18]. О. Наливайко описує реалізацію прав людини, процес їх матеріалізації, в процесі якого відбувається отримання кожним того блага, яке становить зміст конкретного суб'єктивного права, що має відображення в конкретній поведінці людини і зобов'язаних осіб, спрямованій на перетворення норм права в життя [122, с. 22].

Проте дослідження і вдосконалення механізму виховного впливу досліджуваної норми на засуджених, які відбувають покарання на певний строк, дозволить якісно індивідуалізувати підхід до їх виправлення і ресоціалізації. У науці кримінально-виконавчого права виражається цілком слушна позиція, що соціально-виховна робота у виправних колоніях має бути спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до зайняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів і галузевих нормативно-правових актів під час відбування покарання та формування на її основі законослухняної поведінки в колонії й за її межами [36, с. 245]. Слушна думка й щодо ефективності ресоціалізації засуджених до позбавлення волі, яка може бути реалізована лише за умови: максимального врахування особливостей психіки засуджених, віку, статі, стану здоров'я, інтересів, перспектив подальшого життя в суспільстві; створення системи індивідуального та диференційованого впливів соціального, педагогічного, психологічного, правового спрямування; врахування рівня та характеру соціальної поведінки, а також специфіки

реагування на конкретні психолого-педагогічні ситуації засудженим [37, с. 34]. Завданням УВП є забезпечення максимально корисним час ізоляції злочинців і забезпечення засвоєння засудженими загальноприйнятих норм та знань для правослухняної поведінки в суспільстві після закінчення ізоляції, для перетворення їх із соціально небезпечної особи в соціально позитивну. Метою класифікації засуджених до позбавлення волі є передусім диференціація їх за установами виконання покарань для того, щоб забезпечити індивідуалізацію покарання саме на стадії його виконання, тобто мати можливість змінювати обсяг кари залежно від характеру і ступеня небезпеки вчиненого злочину, особи засудженого, його поведінки під час відбування покарання [40, с. 163].

Вплив матеріальної відповідальності на засуджених, які відбувають покарання на певний строк, у різних рівнях безпеки виправних колоній та на різні категорії засуджених має свій проміжний результат засвоєння ними норм права в підготовці до правослухняного життя.

Розглянемо на початку виправні колонії з мінімальним рівнем безпеки з полегшеними умовами тримання, в яких утримуються чоловіки та жінки, які були засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності та нетяжкі злочини, а також особи, переведені з колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки [89]. Потрібно врахувати рівень соціальних зв'язків, менш небезпечне правопорушення (нетяжке) та недостатній рівень розуміння норм права, вплив матеріальної відповідальності на таких осіб буде відбуватися з більш результативною динамікою, оскільки процес засвоєння норми права повинен проходити з меншим виявом негативної поведінки. Ці засуджені, як правило, мають невеликий рівень негативної спрямованості, відповідно вони повинні бути більш гнучкі до будь-яких заходів виховного впливу. У випадку застосування стягнення матеріальних збитків, відшкодування яких буде більш вірогідним, ніж ухилення. В результаті опитування засуджених до позбавлення волі на певний строк, чи можливо

уникнути матеріальної відповідальності в установі виконання покарань, засуджені в кількості 61 % відповіли позитивно (дод. В).

Забезпечення матеріальної відповідальності в УВП з мінімальним рівнем безпеки повинно надавати комплексний вплив на засвоєння (закріплення) процесу (результату) виправлення і закріплення норм поведінки засуджених. Бажання осіб досягти результату УДЗ на цьому рівні безпеки стійкіше, ніж на інших рівнях, це пов'язано з невеликим рівнем соціальної небезпеки засуджених. Вважаємо, що бажання дотримуватись правослухняної поведінки підсилиться при застосуванні досліджуваної норми права. Зауважимо, що особливе значення матиме для осіб, яких перевели до цього виду колонії як заохочення, «переведення до колонії з поліпшеними умовами тримання» у зв'язку з небажанням засуджених шкодити оцінюванню рівня ступеня виправлення.

Процес забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання практично тотожний попередньо розглянутого з полегшеними умовами тримання. Утримуються засуджені перелічених категорій: чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за нетяжкі злочини; жінки, засуджені за нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини; засуджені, переведені з виховних колоній [89]. Результат виправлення і ресоціалізації вагомо буде відігравати роль для засуджених, переведених із виховної колонії, вони більше всього потребують уваги і закріплення результатів виправлення, отриманих у попередній УВП. Забезпечення матеріальної відповідальності такої групи засуджених буде слугувати закріпленням результатів виправлення. Такі особи часто стоять на рубіконі між асоціальною та правовою поведінкою, тому не можна втрачати момент об'єктивного правового спрямування рівнозначності покарання за вчинене правопорушення. На цьому рівні безпеки можна погіршити або покращити свої матеріально-побутові умови шляхом переведення до рівнів безпеки нижче чи вище залежно від дотримання режиму відбування

покарання, тому ми і вважаємо цей режим тримання є більш оптимальним до підвищення чи зниження рівня безпеки, що належить до заохочувальних норм.

Проаналізуємо неповнолітніх засуджених до позбавлення волі на певний строк, які відбувають покарання у виховних колоніях. Для правового суспільства має велике значення убезпечення неповнолітніх правопорушників від позбавлення волі. Однак у силу обставин підлітки вступають у конфлікт із законом і опиняються у виховній колонії. Але передбачені законом намагання виправити неповнолітнього правопорушника більш ширші, ніж повнолітнього, до моменту винесеного вироку про позбавлення волі на певний строк. Залежно від тяжкості кримінального правопорушення суд, як правило, практикує умовне покарання на певний строк, у випадку оцінки (характеристики) інспектором пробації або повторне порушення закону протягом пробації чи умовного строку покарання застосовується більш сувора міра покарання – позбавлення волі на певний строк. Вплив забезпечення матеріальної відповідальності неповнолітніх буде закарбовуватись на підсвідомому рівні, а свідомість може коректуватися залежно від обставин впливу на неї. Узагальнюючи аналіз неповнолітніх засуджених на основі отриманих нами даних з анкетування неповнолітніх засуджених, ми стверджуємо, що забезпечення матеріальної відповідальності (як засіб виховного впливу) неповнолітніх засуджених є одним із фундаментальних процесів виправлення і ресоціалізації вихованців під час усього їх процесу відбування покарання та ув'язнення. Забезпечення матеріальної відповідальності для неповнолітніх повинна виражатися не як засіб стягнення і покарання, а як засіб створення задатків готовності до самокерованої та правослухняної поведінки і відповідальності за власні протиправні дії не тільки до засудження, а й під час дотримання умов і порядку відбування покарання. Однак процес індивідуального диференційованого виховного впливу дещо відрізняється від звичайних виправних колоній, це пов'язано із гнучкістю сприйняття впливу на їх

виправлення, тому об'єктивність механізму забезпечення виконання мети і завдань КВК України повинно забезпечуватись у повному обсязі. Правовий (об'єктивний) та всебічний виховний вплив на правосвідомість засуджених дозволить забезпечити підготовку повноправного та правослухняного члена суспільства. Забезпечення матеріальної відповідальності є позитивним важелем перевиховання вихованців УВП в умовах ізоляції, оскільки вона сприяє певним зобов'язанням, що виражаються в дисциплінуванні особи правопорушника. Щоб неповнолітні в місцях позбавлення волі стали повноцінними особистостями, виховний процес повинен бути інтеграцією морального, правового, трудового, фізичного, естетичного та етичного виховання. Належне місце має відводитися і перевихованню, при здійсненні якого необхідно виправляти попередній негативний життєвий досвід вихованця шляхом спрямування його активності у соціально значущу сферу діяльності [135, с. 223]. Належний процес взаємодії галузей кримінально-виконавчого права вважається невід'ємним аспектом позитивного сконцентрованого виховного впливу. Науковці наголошують на важливості виховання та самовиховання у процесі ресоціалізації засуджених неповнолітніх. «Виховання» – це складне поняття, яке містить у собі діяльність працівників органів і установ виконання покарань, на яких покладено обов'язок сприяти виправленню неповнолітніх та створення умов для їх майбутньої адаптації у суспільстві. Що стосується «самовиховання», під цим терміном у науковій літературі розуміють процес інтегрування зовнішніх впливів, які здійснюються на неповнолітнього, та прийняття і усвідомлення цих впливів останнім [135, с. 223]. Незважаючи на те, що вихованці колонії мали особистий кримінальний досвід порушення вимог закону та перебувають у місцях позбавлення волі, майже половина з них (48 %) не мають чіткого уявлення про ставлення до заборон, передбачених законом. Що більше 19 % з них готові знову порушити закон заради дружніх стосунків і поваги інших [207, с. 188]. Неповнолітня особа чуттєво сприймає процес впливу на її особистість, має гнучку правосвідомість, при

систематичному забезпеченні правових норм матеріальної відповідальності неповнолітні здобувають позитивний правовий досвід існування в суспільстві. Звертаючи увагу на наш емпіричний аналіз анкетування *неповнолітніх засуджених, прослідковується відчуття безвідповідальності за правопорушення матеріального характеру, які виражаються в ненастанні належного або об'єктивного (співрозмірного) покарання за завдані матеріальні збитки в невеликих розмірах.*

У колоніях середнього рівня безпеки розглянемо засуджених до позбавлення волі на певний строк: жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини; чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, засуджені за вчинення умисного нетяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі; засуджені, переведені з колоній максимального рівня безпеки [89]. Механізм забезпечення матеріальної відповідальності засуджених не передбачає винятків або спрощень для різних категорій засуджених, тому притягнення до матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк на середньому рівні безпеки більш затратна справа у зв'язку з можливим спротивом більш асоціально налаштованих засуджених, аніж на мінімальному рівні безпеки. У цьому випадку забезпечення відшкодування матеріальних збитків засудженими в переважній більшості випадків буде відбуватися за рахунок заробітної плати за роботу на підприємствах і майстернях установ. Персонал повинен мати стійку позицію та принциповість до виконання мети і завдань КВК України та процесу виправлення і ресоціалізації засуджених, оскільки небажання засуджених працювати в УВП досить розповсюджена дилема, що впливає на перспективу реалізації відшкодування збитків. Реалізація стягнення матеріальних збитків із засуджених забезпечить свідоме ставлення засуджених до норм права або ж буде спонукати до позитивного ставлення до

праці. Досягнення зміненої поведінки особистості засудженого є поєднаним результатом соціальної та виховної роботи, які здійснюються в межах кримінально-виконавчого законодавства України [36, с. 246].

Щодо виправних колоній максимального рівня безпеки, де відбувають покарання: чоловіки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини; чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі [89]. На максимальному рівні безпеки в УВП забезпечення матеріальної відповідальності для осіб із стійкою асоціальною спрямованою поведінкою матиме виховний вплив на них, передусім як стимулювальний фактор до зміни правосвідомості. Особливо важливим вважається забезпечення правопорядку на цьому рівні безпеки, персонал повинен вживати максимально дієві правові засоби впливу на профілактику негативної спрямованості серед засуджених. Існує велика вірогідність того, що засуджені не будуть свідомо сприймати вимоги персоналу та дотримуватись правових норм впливу на них, але вони можуть стимулювати правослухняну поведінку під час відбування покарання ними і забезпечити рефлексійну правову реакцію в майбутньому – після звільнення від відбування покарання. За результатами анкетування, що провели вчені, засуджені характеризують власну поведінку таким чином: агресивність щодо персоналу – 1,5 %; конфліктність – 4 %; приниження інших, для досягнення власної мети – 2,5 %; зверхнє ставлення до інших засуджених притаманне 13 %; прагнення до лідерства – 19,5 % [111, с. 216]. Одним із важелів впливу на правосвідомість засуджених є досягнення правослухняної поведінки в УВП гуманними та законними способами, що будуть сприяти основним завданням кримінально-виконавчого законодавства.

Усі рівні безпеки виконують свою роль у гарантуванні безпеки суспільства від злочинців, але під час їх ізоляції персонал повинен

неупереджено дотримуватись норм права, передбаченими кримінально-виконавчим законодавством, адже прикладом дотримання для засуджених є саме персонал і регламентований порядок виконання ними покарання. З підвищенням рівня безпеки виникає потреба в забезпеченні дієвого виконання комплексного підходу до виховного впливу на засуджених залежно від їх соціально небезпечного вчиненого кримінального правопорушення. Одночасно режим забезпечення відбування покарання є допоміжним засобом виправлення засуджених, також він створює правові й організаційні умови для інших засобів виховного впливу на засуджених, встановлюючи примусовий порядок їх застосування і виконання. У цьому виявляється забезпечувальна функція режиму. Найважливішою з-поміж них є превентивна, пов'язана із запобіганням правопорушення як з боку засуджених, так і з боку інших осіб. Режимні норми потребують дотримання відповідних правил не тільки засудженими та адміністрацією, а й іншими особами, які перебувають на території колонії або в приміщеннях, де встановлені режимні вимоги [37, с. 37].

Вважаємо, що піддатлива до впливу категорія – неповнолітніх засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, вплив на яких відіграє велику роль на початку ув'язнення, де бере свій початок психологічний та виховний вплив на особистість підслідних і виконуються превентивні заходи забезпечення законності порядку відбування покарання після винесення вироку суду. Під час спостереження за новоприбулими неповнолітніми засудженими із СІЗО до виховної колонії прослідковується чітко виражена асоціальна поведінка, паразитарна субкультурна належність, зі слів неповнолітніх – негативний вплив на них здійснювали повнолітні засуджені. Враховуючи те, що радянське надбання – це наявність субкультури та асоціальної поведінки більшості груп засуджених, об'єднана політика у «криміналітеті» відбувається і за межами УВП. Субкультура досить часто має своє місце впливу у вчиненні повторної злочинності. Вважається одним з аргументів детермінації злочинності в

місцях позбавлення волі – це належність засуджених до субкультури, яка є негативно спрямованою щодо суспільних правовідносин за своєю ідеологією існування, тому вчинення порушень порядку і умов відбування покарання може напряду впливати на отримання певного визнання в певній групі засуджених або для досягнення ними певних асоціальних спільних цілей. Субкультура засуджених має тісний зв'язок та значний вплив на їх асоціальну поведінку через їх взаємозалежність. С. Замула зазначає, що екстернальна субкультура засуджених акумулює в собі специфічні норми і символіку, якщо основна культура – це ті норми і цінності, які становлять основу впорядкованості життя суспільства, то екстернальну формують особливі умови та обставини [64, с. 53]. Але значною перевагою впливу на правосвідомість засуджених до позбавлення волі на певний строк, які проходять процес адаптації в УВП, є забезпечення чітко обумовлених прав і обов'язків засуджених. Таким чином, ми спостерігаємо, що виховний вплив засуджених до позбавлення волі на певний строк не забезпечується достатньою мірою під час їхнього там перебування. Тим паче, не поодинокими випадками є неправовий (об'єктивний) підхід персоналу СІЗО щодо застосування покарання стосовно вже засуджених до позбавлення волі на певний строк або ув'язнених неповнолітніх осіб, щодо яких згодом буде винесений вирок, а саме застосування дисциплінарного стягнення за правопорушення матеріального характеру. Вважаємо, що опитані неповнолітні, як правило, притягувались до дисциплінарної відповідальності за матеріальні збитки, які вони завдали установі. Вплив на особистості відіграє важливу роль у формуванні зовнішніх і внутрішніх чинників, що в подальшому будуть вираженням процесу виховання особистості. У випадку, якщо забезпечити відшкодування матеріальних збитків за рахунок відрахувань із заробітної плати неповнолітніх, вони будуть опановувати нові навички в праці, самодисциплінуватися. Свідоме уявлення того, що засуджений працює задля відшкодування завданих ним матеріальних збитків, підвищує рівень його правосвідомості. Особливо складно організовувати

виховання соціально «занедбаних» неповнолітніх зі спотвореними поняттями та звичками, з моральними недоліками. Проте це не означає, що не існує виходу з таких ситуацій. У таких випадках працівники виховних колоній повинні володіти знаннями про сутність самовиховання, методикою спонукання засуджених до занять самовихованням, вміннями здійснювати цілеспрямоване педагогічне керівництво цим процесом у своїй практичній діяльності [94, с. 223].

Важливу роль у формуванні особистісного ставлення неповнолітніх відіграють чітко поставлені рамки (межі дозволеного і забороненого) у сформованих правовідносинах. Неодмінно вплив, який буде застосований до неповнолітніх, розцінюється покарання як примус, примус до виконання вимог та порядку відбування покарання. Досліджувані правовідносини забезпечать неповнолітнім засудженим усвідомлення цінності речей та допоможуть позбутися відчуття безвідповідальності. Безвідповідальність є чіткою рисою психологічної пастки неповнолітніх засуджених (вихованців), оскільки в такому віці вони відчують себе захищеною верствою населення від правових обмежень, це виражається і в диспозиціях ст. 22, 97 та 104 КК України, за якими кримінальна відповідальність неповнолітніх настає з 16 років, а в окремих випадках з 14 років. Тим паче, законодавець передбачив застосування випробування або примусових заходів виховного характеру в заміну позбавленню волі на певний строк [86]. У процесі опитування неповнолітніх засуджених з'ясовується, що перед засудженням до позбавлення волі мали гостре відчуття безвідповідальності. Отже, в процесі позбавлення волі на певний строк респонденти розповідали, що у випадках незастосування покарання за протиправні дії (завдані ними матеріальні збитки установі) неповнолітні відчували безвідповідальність та легко вдавались до повторювальності правопорушення, а саме пошкодження чи знищення майна особливо в СІЗО. У науковій літературі вчені розглядають поняття «соціальне середовище», «виховне та освітнє середовище». Які розкривають таким чином: середовище являє собою сукупність умов, що

оточують засудженого і взаємодіють з ним як з особистістю. Однак соціальне середовище є обставина, яка формує його особистість, проходить процес суб'єктивного переживання об'єктивної сформованої реальності [10]. Тому першочерговою обставиною важливо створити для неповнолітніх середовище, яке буде максимально наближене до соціально прийнятих умов, що може їх адаптувати до майбутнього повернення в соціум, стимулювання в неповнолітніх підвищення рівня правосвідомості. Системність під час виконання покарання персоналом та верховенство права в системі ДКВС України повинні відігравати головну роль у формуванні правосвідомості неповнолітніх засуджених. У такому випадку значну роль може відігравати і нововведення в ДКВС України динамічної безпеки, яка зводиться до стосунків між персоналом і засудженими, тоді як статична безпека – це виключно фізична інфраструктура та обладнання місця позбавлення волі. Для створення безпечної та гуманної атмосфери у виправних колоніях мають значення обидва типи безпеки. Без мінімальної інфраструктури безпеки працівники колонії обмежені в їх здатності контролювати і керувати засудженими. Натомість можливості інфраструктури безпеки обмежені в тих установах, де кадровий потенціал та їх компетенції є неадекватними, порушуються права людини та нехтується закон [209, с. 183].

Повнолітні засуджені до позбавлення волі на певний строк, на яких забезпечення матеріальної відповідальності за порушення порядку і умов відбування покарання має дію як стимулювання правослухняної поведінки. Вони повністю розуміють причинно-наслідкові процеси і мають достатньо сформовану правосвідомість щодо кримінально-виконавчих правовідносин, в яких вони опинились. Особливо важливий виховний вплив забезпечення настання матеріальної відповідальності за порушення порядку і умов відбування покарання на осіб, які не бажають працювати і не мають коштів на особових рахунках, що буде стимулювати в них корисну зайнятість. Тим паче особи, які мають заборгованості за виконавчими документами, зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначає персонал установи згідно зі

ст. 118 КВК України. Тобто засуджені після вчинення ними кримінального правопорушення зобов'язані відшкодовувати завдані ними збитки в процесі відбування покарання, для цього в установах утворюються відповідні умови забезпечення реалізації вимог закону. У випадку, якщо засуджені до позбавлення волі відшкодовують матеріальні збитки з коштів, отриманих від праці в УВП, врахувавши їхнє небажання відшкодовувати завдані ними збитки, організація процесу залучення до суспільно корисної праці матиме дієвий виховний вплив на правослухняну поведінку засуджених.

У процесі забезпечення належного впливу на правосвідомість засуджених до позбавлення волі на певний строк право і мораль постають основоположними елементами щодо регулювання, впорядкування відносин у суспільстві та основоположними стосовно здійснення правового впливу на поведінку суб'єктів. Правові норми, застосовані до правопорушника, не повинні суперечити демократичним засадам суспільства, а засади суспільної моралі повинні братись до уваги органами державної влади щодо процедури розроблення нормативно-правових актів держави. Тому актуальним є проведення соціально-філософського та юридичного аналізу проблеми стану права і моралі в суспільстві, впливу моральних та правових норм на формування поведінки особи. Адже мораль є формою свідомості суспільства і сферою свідомості окремого індивіда; мораль є базовою та необхідною передумовою становлення, вдосконалення національного законодавства, за допомогою якого здійснюється ефективний правовий вплив на поведінку суб'єкта [151, с. 406].

Розглянемо також засуджених жінок до позбавлення волі на певний строк, щодо яких забезпечення всебічного виховного впливу поряд із виконанням порядку і умов відбування покарання впливатиме на їх свідоме виправлення та ресоціалізацію, це пов'язано з материнським інстинктом, а також ставленням до дітей, які можуть перебувати з ними в дитячому будинку або залишились на опікунстві в рідних, чи взагалі плануванням створення сім'ї. Позбавлення волі жінок негативно впливає на її суспільні стосунки в

сім'ї, з дітьми, її власного мікроклімату та суспільства загалом. Ця категорія засуджених потребує комплексної правової, соціальної та психологічної підтримки. Ресоціалізація засуджених жінок полягає у формуванні законослухняної поведінки для життя на волі, зміні особистісної спрямованості, відновленні раніше порушених соціальних якостей особи, здійсненні необхідної психокорекції. Важливим завданням ДКВС України є підготовка засудженої до повернення на волю, включення її до нормального життя в суспільстві [125, с. 279]. Виховний вплив на правосвідомість жінок здійснюватиме внесок у подальший процес правовиховання жінками власних дітей після відбування покарання. Ми не акцентуємо, що жінки мають особливу увагу, ніж інші категорії засуджених до позбавлення волі на певний строк, але вважаємо, що такий підхід забезпечення виконання порядку і умов відбування покарання буде залежати від отримання результату належного рівня правосвідомості в майбутньому, що дотично відповідає схожим критеріям результатів виправлення неповнолітніх засуджених, це пов'язано з тісним зв'язком матері і дітей та продовженням роду. Створення хибного уявлення про порядок і умови відбування покарання та настання належної правової відповідальності за їх порушення жінками під час відбування покарання на певний строк може негативно вплинути на розвиток правової майбутньої утвореної ними сім'ї в суспільстві. Законодавець у статті 132 КВК України поіклувався про пом'якшення дисциплінарних стягнень для деяких груп жінок, наприклад, менший строк поміщення до дисциплінарного ізолятора порівняно з чоловіками, та вагітні жінки, жінки, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, особи з інвалідністю першої групи в дисциплінарний ізолятор, карцер, приміщення камерного типу (одиначну камеру) не поміщаються [89], однак окремих варіацій для відшкодування матеріальних збитків за порушення порядку і умов відбування покарання не передбачається. Провівши пралень причинно-наслідкових обставин притягнення до належної відповідальності в колоніях де утримуються чоловіків забезпечується заміною стягнення матеріальних збитків на

дисциплінарні стягнення, порівняно з вищезазначеними групами жінок, коли неможливе здійснення такої взаємозаміни, а з'являється нове риторичне запитання, яким способом забезпечується настання відповідальності таких груп жінок за завдані матеріальні збитки УВП, нам не відомо. Дослідження кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі жінок доводить практичну можливість досягнення мети виправлення в більш оптимальні терміни за умови підвищення ефективності механізму стимулювання позитивної поведінки [125, с. 281].

Вагомість забезпечення відшкодування матеріальних збитків засуджених жінок має прямий зв'язок до важливості підвищення їх праворозуміння будь-яких правовідносин. Досліджувана нами проблематика нерівнозначності застосування покарання за порушення порядку умов відбування покарання засудженими, що спричинили настання матеріальних збитків УВП, може свідчити про те, що до засуджених жінок можуть застосовуватись засоби психологічної роботи у зв'язку з передбаченими обмеженими за обсягом заходами дисциплінарного стягнення, що передбачаються КВК України. Оскільки процес підвищення правосвідомості жінок впливає на майбутній інститут сім'ї і безпосередньо на майбутніх їх дітей, процес відшкодування завданих матеріальних збитків під час відбування покарання має характер виховного впливу, що впливає на зміцнення результатів виправлення і ресоціалізації.

Засуджені до позбавлення волі на певний строк без громадянства та іноземці мають такі ж правові наслідки за протиправні діяння (кримінальні правопорушення), як і громадяни України. Проаналізуємо у векторі раціональності сприйняття і розуміння правового суспільства України. Розмежувань у справедливості правосуддя не має бути. Після відбування покарання вищеперелічені категорії осіб не завжди повертаються до своєї батьківщини, важливо закріпити до засуджених іноземців правові наслідки та правові механізми причинно-наслідкових процесів за дії чи бездіяльність, які можуть спричинити негативні наслідки для держави і громадян у

майбутньому, в якій вони перебувають – запобігання повторенню подібних правопорушень. Ця категорія засуджених може утримуватися в одній установі з іншими засудженими, розмежування може полягати в окремій дільниці (ресоціалізації). У випадку, якщо персонал установи не володіє мовою засуджених, повинні залучати перекладача і за допомогою перекладача забезпечити максимальне інформування осіб, які не володіють українською мовою, про порядок і умови відбування покарання. У випадку забезпечення якісної підготовки засуджених цієї категорії до правослужняного життя дозволить сформувати в них розуміння правових механізмів у державі і підвищити рівень правосвідомості. Тим паче, що додаткові права та обов'язки іноземним громадянам не передбачаються кримінально-виконавчим законодавством. Метою персоналу є не тільки забезпечити виконання покарання для іноземних громадян, а і в доступному порядку донести їм їхні права та обов'язки на зрозумілій для них мові.

Засуджені до позбавлення волі на певний строк були направлені на лікування з УВП в заклади охорони здоров'я ДКВС України. У таких закладах на першому місці не стоїть виправлення і ресоціалізація засуджених. Їх мета – це медична допомога в лікуванні хворих засуджених, консультації і обстеження в поєднанні із відбуванням строку покарання. Лікарні охорони здоров'я ДКВС України поділяються на: спеціальні дерматологенорологічні; спеціалізовані туберкульозні; спеціалізовані психіатричні; багатoproфільні лікарні та багатoproфільні лікарні для засуджених, які потребують постійного медичного нагляду і реабілітації [143]. Суміжною метою є забезпечення режимних вимог та правового порядку під час перебування в медичному закладі. Серед засуджених є тенденція навмисного створення умов направлення їх з УВП до закладів охорони здоров'я ДКВС України (центри охорони здоров'я ДКВС України). Такі засуджені мають на меті полегшення режимних умов утримання та порядку відбування покарання неправомірним шляхом, такі випадки не мають системного характеру, але вони не фіксуються в статистичному обліку, в результаті чого не мають правових наслідків для

правопорушників. Незабезпечення настання відповідальності за правопорушення під час відбування покарання засудженими негативно впливає на якість забезпечення виконання покарання ДКВС України. У такому випадку органами і установами ДКВС України повинно бути організовано відшкодування матеріальних збитків, що понесла держава за лікування засуджених до позбавлення волі на певний строк, при організації направлення і лікування (обстеження) таких засуджених, але, на жаль, відшкодування завданих матеріальних збитків установам за порушення засудженими порядку і умов відбування покарання не забезпечується. За ст. 136 КВК України засуджені повинні відшкодовувати додаткові витрати на лікування засудженого, який навмисно заподіяв собі тілесні ушкодження, в переважній більшості випадків лікування засуджених відбувається в УВП. У випадку навмисного потрапляння сторонніх предметів в організм засуджених, у невідкладних випадках підпадають на оперативне втручання в місцевих операційних відділеннях, із забезпеченням цілодобового нагляду і охорони за засудженим пацієнтом у місцевій лікарні. Медичні працівники також наголошують на негативну тенденцію по зриву процесу лікування від туберкульозу засудженими, які позбавлені волі на певний строк, процес лікування містить у собі систему медикаментозного впливу на організм для подолання інфекційної хвороби, тим паче обмежена кількість варіантів застосування таких систем вичерпна, що унеможлиблює доведення лікування хворого засудженого до одужання, у зв'язку зі зривами приймання таких препаратів засудженими для продовження перебування на лікуванні держава отримує матеріальні збитки, заподіяні навмисними протиправними діями для досягнення власної протиправної мети.

Отже, ми переконані, що забезпечення настання належної матеріальної відповідальності за порушення порядку і умов відбування покарання засуджених до позбавлення волі позитивно вплине на процес виправлення засуджених, які позбавлені волі на певний строк, що знаходяться на лікуванні, також на осіб, які навмисно заподіюють своєму тілу та організму

ушкодження, що позитивно вплине на профілактику навмисного заподіяння розладу власному здоров'ю, а ДКВС України буде відшкодовувати матеріальні збитки для забезпечення надання допомоги в лікуванні такої категорії осіб, тому настання матеріальної відповідальності розглянутої категорії засуджених повинно бути забезпеченим відповідно до рівноправності законодавчо встановлених прав і обов'язків для інших категорій засуджених.

Засуджені, які позбавлені волі на певний строк, повторно засуджені до позбавлення волі на певний строк, без винятків потребують забезпечення виховного впливу для досягнення мети виправлення і їх ресоціалізації. Однією з підстав повторного позбавлення волі вважаються причини й умови, що сприяли скоєнню кримінального правопорушення, як один із детермінантів, який може бути обумовлений процесом відбування покарання, що характеризується моральними, психологічними та матеріальними збитками для засуджених, внаслідок чого знижується їх цінність і підвищується відчуження від суспільства. Умови є другим після причин видом детермінантів, їх зв'язок з причиною та наслідком називають обумовленням [51, с. 238]. Сутність відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк не змінний, а процес відбування покарання повинен сприяти підготовці до поновлення повноправного члена суспільства завдяки фізичному, ментальному та розумовому збагаченню. У випадку, якщо під час повторного позбавлення волі засуджені особи демонструють негативно спрямовану поведінку з явними виявами субкультурної та асоціальної спрямованості, що сприяють порушенню ними порядку і умов відбування покарання, в результаті чого УВП отримує матеріальні збитки, можна стверджувати, що одним із факторів, який впливає на повторювальність кримінального правопорушення, є не достатньою мірою закріплена позитивна рефлексивна поведінка, що не була сформована (закріплена) під час минулого строку відбування покарання, що може свідчити не достатньому рівню забезпечення виховного впливу на особу засудженого.

Хоча вчені зазначають, що ресоціалізація особи вже давно є чимось аморфним у нашій країні, абсолютно не дієвим на практиці механізмом. Відсутність можливості працевлаштуватися та знайти своє місце в соціумі дає людині помилкове відчуття, що єдине місце, де на неї чекають, – це тюремна камера [8]. Важливість якісного підходу до ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк буде актуальним до того моменту, поки будуть унеможливлені фактори, які напряду можуть впливати на правосвідомість засуджених надалі після відбуття ними строку покарання. Також, вчені зазначають, що саме на їх частку припадає найбільша кількість осіб, які допускають порушення встановленого порядку відбування покарання і, як засвідчило дослідження, вчинення втеч. Ця категорія складає найменший відсоток засуджених, які мають позитивну спрямованість. За результатами проведеного дослідження ми зі ставили відомості про участь засуджених різного віку у вчиненні групових втеч. Установлено, що вчинення групових втеч у значно більшому ступені характерно для засуджених молодіжного віку. Це обумовлено психологічною сферою (механізм утворення самої злочинної групи, її стійкість, склад групи), де, як правило, лідерство належить засудженому, який має значний кримінальний досвід [17, с.153].

Загалом Л. Оніка вказувала, що вплинути на стан забезпечення належного виконання правових норм стосовно всіх категорій засуджених можливо за умови гуманістичного спрямування, дотримання принципу економії репресії у виконанні покарання у виді позбавлення волі, що має позначатись на розумному визначенні обсягу навмисного завдання страждання [125, с. 280]. Загальновизнаним є той факт, що правослукхняна поведінка засуджених, власний осуд учиненого, соціальна адаптація неможливі у разі посилення суворості покарання, умов і порядку його відбування. А суворість покарання не справляє належного впливу на негативну поведінку засудженого, на злочинність як таку в місцях позбавлення волі. Принцип гуманізації впливає на визначення дієвої

прогресивної системи відбування покарання, система заходів заохочення та стягнення як такої, що передбачала б обов'язковість зміни умов тримання залежно від поведінки засудженого й була б суттєвою складовою карально-виховного процесу, спеціальних програм виправлення. Авторка наголошує, що система стимулювання, дієвість у комплексному застосуванні заходів примусу й заохочення здатні закріпити правослухняну поведінку, сприяти добровільній й свідомій відмові від подальшого вчинення злочинів [125, с. 280]. Також вітчизняні вчені зазначають, що у КВК України раціональне застосування примусових заходів закріплено в нормах, які встановлюють відповідальність засуджених, підстави, порядок і умови застосування до них заходів стягнення. Принцип стимулювання правослухняної поведінки не тільки не закріплений у КВК України, але одночасно відображений в багатьох нормах цього закону, що перш за все в заохочувальних нормах [178, с. 25–26]. Проте остаточне сутнісне прийняття й визначення цієї засади має відбуватися виключно з урахуванням цілісного поєднання як раціонального застосування примусових заходів, так й стимулювання правослухняної поведінки в комплексі [134, с. 379].

Отже, виділимо, що незалежно від категорії осіб засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, персонал зобов'язаний забезпечувати всебічний виховний вплив на засуджених під час відбування покарання в умовах ізоляції. Тому низький рівень забезпечення матеріальної відповідальності за порушення порядку і умов відбування покарання засудженими в місцях позбавлення волі по-різному впливає на процес «перевиховання засуджених», тим паче, що політика та принципи права повинні мати вагомий вплив на сформований вектор реформування ДКВС України, який повинен впливати на рівень і об'єктивність застосування засобів примусу до засуджених, що напряду впливає на їх ступінь виправлення та правосвідомість. Гарантування матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк у процесі їх ізоляції повинно забезпечуватись повною мірою і розцінюватись персоналом ДКВС

України як частина виховного впливу на особу правопорушника. У процесі аналізу отриманої інформації від респондентів персоналу ДКВС України трапляються суперечності нерозуміння механізму стягнення матеріальних збитків із засуджених або, навпаки, ствердження у відсутності дієвості норми про стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк за порушення порядку і умов відбування покарання, що спричинили пошкодження малоцінних предметів загального вжитку – найпростішим вирішенням щодо застосування покарання персоналом обиралося дисциплінарне стягнення до будь-яких категорій засуджених у випадку відсутності бажання відшкодовувати завдані ними збитки в добровільному порядку. Тим паче, вплив на різні категорії засуджених за допомогою притягнення до матеріальної відповідальності відбувається не рівномірно, а отже, потребує системності підходу та цілісності загального виховного впливу в забезпеченні правового порядку в місцях позбавлення волі. В результаті досягнення рівності перед законом повинна забезпечуватись з урахуванням впливу досліджуваної нами норми на формування загального виправлення і ресоціалізації особи засудженого до позбавлення волі на певний строк, оскільки вона є необхідною у праворозумінні та подальшому існуванні в умовах правового суспільства, що є безумовною умовою забезпечення пристосування ізольованих осіб від суспільства та адаптації до належних правових умов існування в межах та строки позбавлення їх волі на певний строк.

Висновки до розділу 2

1. У процесі дослідження суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин та надання кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі на певний строк, що порушили порядок і

умови відбування покарання, виділяємо такі ознаки: наявність передумови добровільного відшкодування збитків не стимулює намірів їх відшкодувати; відсутність намірів у них добровільного відшкодування завданих збитків установі правопорушниками; вплив ізоляції (середовища) на особу правопорушника, на ставлення щодо відшкодування або завдання навмисних збитків установам ДКВС України; наявність бажання отримати відпочинок під час лікування від встановленого режиму відбування покарання. Вбачаємо за необхідне у систематичному аналізі Департаментом з питань виконання кримінальних покарань реалізації норм ст. 136 та 137 КВК України, що позитивно вплине на контроль і динаміку її імплементації під час виконання покарання. Оскільки судячи з власного аналізу листа від Департаментом з питань виконання кримінальних покарань не достатній контроль здійснюється за рівне реалізації досліджуваних положень права в процесі виконання покарання стосовно засуджених до позбавлення волі на певний строк.

2. Характеристика засуджених до позбавлення волі на певний строк, які завдають матеріальних збитків установам ДКВС України порушенням порядку і умов відбування покарання, в процесі дослідження якої виділимо такі фактори впливу на вчинення досліджуваних порушень: внутрішні та зовнішні чинники впливу на засуджених до позбавлення волі на певний строк, які здійснюють такого роду протиправні дії. До внутрішніх відносимо переживання (переконавання), адаптацію, завойовування авторитету серед засуджених та невдоволення системою правосуддя; до зовнішніх, узагальнюючи: досягнення протиправних намірів і цілей. Це дозволяє нам у процесі дослідження особи, що порушує порядок і умови відбування покарання, мотиви і мету в досягненні власно-вмотивованих цілей. Отже, настання матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк за завдані збитки установам ДКВС України позитивно впливає на профілактику недопущення повторних правопорушень у силу настання

належної відповідальності (кари) за дії, що сприяли завданню матеріальних збитків УВП.

3. Процес відшкодування завданих матеріальних збитків з різною динамікою здійснює виховний вплив на різні категорії засуджених до позбавлення волі на певний строк. Залежно від ступеня асоціальної занедбаності, життєвого досвіду та соціального стану засуджених відбувається з різною інтенсивністю засвоєння виховних заходів на правосвідомість засуджених. Тому системність підходу в забезпеченні належної відповідальності за порушення порядку і умов відбування покарання відіграє вагомую роль у досягненні мети виправлення і ресоціалізації особи засудженого. Отже, незалежно від категорії засуджених до позбавлення волі на певний строк, забезпечення належної відповідальності за завдану матеріальну шкоду установам ДКВС України має ознаки виховного впливу і впливає на рівень правослужняності особи засудженого, що буде мати своє відображення у профілактиці відчуття безкарності та повторюваності досліджуваних положень.

4. Настання матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк, передбаченої розділом 19 «Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі» КВК України, безпосередньо вказує персоналу ДКВС України на сутнісну умову і функцію норми у разі її застосування до засуджених. Законодавець розмістивши норми ст. 136 та 137 КВК України в главі «виховного впливу на засуджених до позбавлення волі» вказує на відведену роль її та належність до процесу виправлення і ресоціалізації засуджених. Недостатній рівень об'єктивності в забезпеченні матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк не дозволяє використовувати її без систематичної реалізації як елемента виховного впливу, застосовуючи неспіврозмірне покарання за правопорушення, що потребують відшкодування матеріальних збитків, заміною на дисциплінарне стягнення, що не є тотожним покаранням за матеріальні збитки, які були завдані установам ДКВС України.

5. Матеріальна відповідальність відіграє важливу роль у процесі формування правосвідомості в засуджених за допомогою впливу на них в умовах ізоляції. Виховний вплив є фундаментальним значенням для виправлення засуджених до позбавлення волі на певний строк, адже під час відбування ними покарання повинні дотримуватися всі принципи права, що забезпечують реалізацію кримінально-виконавчих правовідносин за порушення порядку і умов відбування покарання в установах ДКВС України, що спричинили матеріальні збитки установи. Тому при забезпеченні настання відповідальності за завдані матеріальні збитки під час відбування покарання засудженими до позбавлення волі на певний строк буде здійснюватися належна оцінка ступеня їх виправлення та досягнення мети ресоціалізації засуджених відповідно до вимог кримінально-виконавчого права.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК

3.1. Порівняльно-правовий аналіз матеріальної відповідальності засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк шляхом кримінально-виконавчих та цивільно-правових правовідносин

Правовідносини, які виникають між засудженими до позбавлення волі на певний строк та персоналом ДКВС України в місцях позбавлення волі, регулюються Конституцією України, КВК України, НПА та іншими ратифікованими документами. Вони регламентують порядок функціонування ДКВС України, повноваження персоналу ДКВС України у процесі виконання покладених на них функцій, права та обов'язки засуджених і ув'язнених. Відповідно до кримінально-виконавчого законодавства засуджені до позбавлення волі – це особи, які стали на протиправний шлях і користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених КВК України [89]. Засуджені несуть кримінальну і цивільну відповідальність за заподіяні матеріальні збитки та збитки, пов'язані з працею – відповідно до законодавства про працю на загальних підставах. Але у правовому статусі засуджених діють дещо більш характерні їм обмеження та відповідальність, яка передбачена порядком відбування покарання в місцях позбавлення волі і залежно від рівня безпеки тримання. Виконання покарання передбачає засоби і методи впливу на правопорушників засуджених за порушення покладених на них обов'язків та притягнення їх до відповідальності в юридично визначеній процедурі. У кримінально-виконавчому праві визначають юридичні обов'язки засуджених – як встановлення зобов'язуючих і забороняючих норм права, що вимагає

необхідної міри поведінки засудженого під час відбування покарання, яка забезпечує досягнення цілей покарання, підтримання правопорядку під час його відбування, дотримання прав та законних інтересів як самого засудженого, так і інших осіб [46, с. 37].

Н. Павлюк зазначає, що ефективність правового регулювання суспільних відносин великою мірою залежить від з'ясування сутнісного змісту правових норм, що потребують правового застосування [128, с. 134]. Зазвичай виникає складність у врегулюванні кримінально-виконавчих правовідносин в установах виконання покарань у випадках, коли з'являється потреба залучення забезпечення стягнення збитків на загальних підставах за цивільним правом.

Порівняльні правові відносини кримінально-виконавчі та цивільні мають не зовсім тотожні за змістом значення, але відрізняються від похідних процесів їх виникненням і механізмами забезпечення. Оскільки виникнення кримінально-виконавчих правовідносин базуються на виконанні і відбуванні покарання в межах установ ДКВС України, вчені визначають кримінально-виконавчі правовідносини такими, що врегульовані нормами кримінально-виконавчого права між державними органами, які виконують функцію кримінального покарання, а з іншого боку суб'єктів засуджених, які відбувають покарання [7, с. 12]. Тому кримінально-виконавчі правовідносини регулюють порядок виконання і відбування кримінальних покарань та правовідносини, які виникли між персоналом (у процесі виконання вироку суду) ДКВС України і засудженими (в процесі відбування покарання). Суб'єктами правовідносин виступають тільки органи держави, суб'єкти, наділені правами та обов'язками, а фактична поведінка суб'єктів із сукупністю їх прав створює зміст кримінально-виконавчих правовідносин. Тим паче, вчені трактують поняття цивільних правовідносин, як такі, що врегульовані нормами цивільного права, майнові та особисті немайнові відносини між майново відокремленими юридичними учасниками, які припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю

застосування засобів державного примусу. Суб'єктами цивільних правовідносин є фізичні та юридичні особи, які вступають у відносини з приводу майна та особистих немайнових благ, в деяких випадках суб'єктом може бути держава [11, с. 244].

Змістом цивільних правовідносин є права і обов'язки суб'єктів, які виникають при виконанні певних дій одного із суб'єктів правовідносин, при чому у цивільних правовідносинах один із суб'єктів потребує задоволення його інтересу від іншого суб'єкта в примусовому порядку, але в кримінально-виконавчих правовідносинах один із суб'єктів (установа) вимагає в іншого (особи засудженого) відшкодувати завдані матеріальні збитки в добровільному порядку. Припустимо, що законодавець дає можливість засудженим під волевиявленням добровільності відшкодувати завдані матеріальні збитки, але на практиці таке бажання відсутнє в засуджених. Відповідно на підставі відсутності бажання засуджених відшкодувати завдані матеріальні збитки виникає потреба у зверненні до інших державних органів за допомогою у стягненні, утворюється бюрократичний процес. Втрачається доцільний час для виховного впливу, що повинен перетворитися у процес вирішення спорів у судовому порядку навіть для матеріальних збитків у малих розмірах. Згідно з аналізом минулих років судової практики, за наявності накладених на засуджених до позбавлення волі на певний строк постанови згідно зі ст. 137 КВК України при звільненні з УВП, вимушено направляється позов до суду на стягнення матеріальних збитків із засуджених, тому тенденція відсутності накладення таких постанов існує.

На цей факт вказує анкетування керівників УВП, на запитання, чому не працює належним чином правова норма статті 137 КВК України про порядок стягнення матеріальних збитків, заподіяних засудженими до позбавлення волі? За результатами 75 % опитаних вказували на недоцільність та співрозмірність затрат людського ресурсу до завданих засудженими матеріальних збитків, а також майбутньою потребою подальшої організації

позовної діяльності після закінчення строків покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк, аналізуючи та враховуючи їх негативну спрямованість і відсутність бажання відшкодовувати завдані матеріальні збитки (дод. А).

Так, об'єкти утворених правовідносин схожі, адже це конкретні матеріальні блага, проте в цивільних правовідносинах більш розширена сфера охоплення матеріальної відповідальності особи та містить у собі результати інтелектуальної творчості, сфера в цивільних правовідносинах більш поглиблена і деталізована. На відміну від кримінально-виконавчих, в яких передбачено обмежений перелік можливих матеріальних правопорушень для організації стягнень діями персоналу ДКВС України, метою якого є не тільки стягнення матеріальних збитків, що були завдані порушенням порядку і умов відбування покарання, які сприяли додатковим витратам УВП, а також виховний вплив на особу правопорушника, який уже відбуває покарання за кримінальне правопорушення.

Кримінально-виконавчі правовідносини мають свої особливості, які не трапляються в інших сферах правовідносин: їх суб'єктами можуть бути лише органи держави, які виконують покарання, і особи, які засуджені до відбування кримінальних покарань; правове становище суб'єктів цих правовідносин не рівнозначне; кримінально-виконавчі правовідносини є специфічними довготривалими правовідносинами, оскільки мають реальний строк дії, встановлений вироком суду; в процесі виконання (відбування) покарання виникають не лише прості, а і складні правовідносини, в яких можуть міститися елементи правовідносин кількох галузей права [194, с. 5].

Тим паче, на відміну від цивільно-правових правовідносин, які мають загальний характер, застосовуються в місцях управління органів і установ виконання покарань у разі необхідності та за певних обставин, але цивільні відносини мають більш розширений спектр настання відповідальності за матеріальну шкоду, зокрема, має такі особливості: настає лише за правопорушення, яке спричинило шкоду; встановлюється законом або

договором; носить компенсаційний характер; є майновою відповідальністю; відповідальність однієї особи перед іншою особою; настає за невиконання або за неналежне виконання цивільно-правових обов'язків, чи у випадку заподіяння шкоди іншій особі; діє презумпція винності особи [11, с. 244].

Особливості правовідносин по-різному впливають на процес відшкодування матеріальної шкоди, адже забезпечення відшкодування за цивільним законодавством спрямоване на всебічне забезпечення захисту інтересів суб'єкта порушених інтересів. У кримінально-виконавчих правовідносинах законодавець сприяє добровільності для відшкодування майнової шкоди суб'єктові, інтереси якого були порушені, вважаємо, що на меті законодавця КВК України заінтересованість у всебічному виховному впливі на особу засудженого і забезпечення прав та обов'язків засуджених, серед яких обов'язок відшкодування завданих матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк. Припустимо, що законодавець не передбачив юридичних наслідків та провокування правового нігілізму серед персоналу після внесення змін до деяких норм КВК України, а саме скасування зобов'язання працювати в статті 118 КВК України, та залишивши норму добровільного відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк, що унеможливило забезпечення комплексного підходу в організації стягнення матеріальних збитків із засуджених за допомогою передбачених норм кримінально-виконавчого законодавства. Згідно зі ст. 118 КВК до внесення змін засуджені були зобов'язані працювати, відповідно наявність коштів на рахунках засуджених було забезпечено, згодом були зміни на добровільну працю засудженими в місцях позбавлення волі. Припускаємо, що законодавець залишив право свідомого вибору на відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк як механізм впливу на правосвідомість особи правопорушника, у випадку, якщо засуджені не виявлять бажання визнати вину та добровільно відшкодувати матеріальні збитки установам, в такому разі наступною чергою є

застосування примусових правових норм як важіль безпосереднього впливу на правосвідомість правопорушника, тому судовий позов УВП виявляється єдиним шляхом до розв'язання питання щодо відшкодування завданих збитків, що в перспективі має незначний вплив завдяки несвоєчасності настання відповідальності та повинно виражатися у забезпеченні (зобов'язанні) відшкодування завданих матеріальних збитків. На відміну від цивільного права норма добровільності відсутня. Законодавець розкриває нам розуміння вини за Цивільним кодексом України (далі – ЦК України), що вина – це не вжиття особою всіх залежних від неї заходів для належного виконання зобов'язання або заподіяння шкоди [198], чим констатує за рішенням суду про задоволення чи незадоволення стягнення матеріальних збитків із відповідача (в нашому випадку засудженого). Враховуючи вищевикладене, законодавець не виділяє тлумачення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі в кримінально-виконавчому законодавстві.

Наявність примусу у кримінально-виконавчих та цивільно-правових правовідносинах має схоже правове походження, але різну процедуру і механізм його реалізації. У кримінально-виконавчих правовідносинах примус має специфічний характер з виховною і профілактичною метою для забезпечення правопорядку в місцях позбавлення волі та впливу на правосвідомість засуджених. Елементи примусу і переконання виступають засобами впливу при застосуванні покарання (дисциплінарного характеру) до засуджених, які позбавлені волі на певний строк, за допомогою яких досягається поставлена мета КВК України. Примус досягається через заходи стягнення (виховний вплив), що відображає результати негативної діяльності у процесі відбування покарання засудженими, а виправлення – процесом взаємодії із правовими процесами для повернення в суспільство з готовністю до самокерованої правослухняної поведінки. На відміну від цивільно-правових правовідносин, в яких зобов'язання застосовується за рішенням суду від імені держави, що має достатню юридичну силу для забезпечення відшкодування матеріальних збитків, діє зобов'язання на

загальних підставах, на відміну від того, що діє в місцях позбавлення волі, який розцінюється як засіб впливу на правосвідомість засуджених і організацію відбування покарання засуджених. Однак при унеможливленні врегулювання правовідносин у рамках законів, які регулюють діяльність ДКВС України, персонал намагається обходити норми, що можуть створити патову ситуацію у процесі стягнення матеріальних збитків із засуджених, тому користується перспективою вирішення стягнення матеріальних збитків на загальних підставах. Примус у місцях позбавлення волі сприяє забезпеченню правопорядку в УВП, має спільне з адміністративним правом, що сприяє забезпеченню правопорядку в суспільстві, що діє на засадах державного примусу (зобов'язання), тим паче персонал ДКВС України не наділений такими владними повноваженнями, як посадові особи за адміністративним законодавством. За цивільним правом орган, що вирішує застосування стягнення матеріальних збитків, виступає суд, який здійснює правосуддя під час розгляду справ щодо випадку стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк за постановою керівника УВП, де відбуває покарання засуджена особа. При врегулюванні цивільних правовідносин в суді, якщо брати до уваги норму відводу судді при виникненні сумнівів щодо неупередженості, то за КВК України такі умови відсутні, а в законності процесу закладається можливість подання скарги до вищого органу ДКВС України. Але зазначимо, що правові механізми КВК України щодо забезпечення стягнення матеріальних збитків повинні бути високоефективними для зменшення навантаження на судові органи влади і прискорення настання відповідних правових наслідків для правопорушника особи засудженого. Тим паче, виходячи з того, що справедливість є метою правосуддя, то правосуддя є тією сферою, яка може дозволити краще розуміння поняття справедливості й загалом права [12, с. 133].

Механізм і процес підготовки до стягнення матеріальних збитків відрізняється, за КВК України зібрання доказів, свідчень, заяв та довідок достатньо для розв'язання питання керівником установи про накладення

постанови на засуджених до позбавлення волі на певний строк про стягнення матеріальних збитків, у результаті засуджений має право на відшкодування таких збитків під час усього строку відбування покарання. За ЦК України позивачем є УВП, яку за довіреністю представляє співробітник ДКВС України, співробітниками УВП забезпечується збір доказів, сплачуються судові та супутні грошові витрати, що для бюджетних установ може займати тривалий час, організація представництва в судовому процесі, забезпечення участі в такому процесі засуджених покладається на позивача (УВП). У результаті чого може бути задоволення вимог позивача у відшкодуванні завданих йому матеріальних збитків. У такому випадку набирає чинності інша норма, однією з позитивних диспозицій статті щодо забезпечення відшкодування матеріальних збитків виступає норма ст. 118 КВК України, відповідно до якої засуджені до позбавлення волі на певний строк, які мають заборгованість за виконавчими листами, зобов'язані працювати, а отже, збитки з великою вірогідністю будуть відшкодовані саме під час відбування покарання ними у зв'язку із покладеним на засуджених такого зобов'язання і реалізація розглянутого механізму лише за рішенням суду. Тому для досягнення результату зобов'язання засуджених відшкодувати матеріальні збитки УВП повинно забезпечити позовну діяльність щодо завданих матеріальних збитків засудженими, що надалі буде зобов'язувати відшкодовувати завдані збитки засудженими за виконавчими листами згідно зі ст. 118 КВК України.

Окрім того, виникає необхідність забезпечення присутності засуджених на засіданні в ролі відповідача, хоча суди облаштовані кімнатами для тримання під вартою на час розгляду справи, але процес забезпечення присутності засудженого в суді має деякі труднощі для реалізації доставки з УВП. Так у рішенні № 9-рп/2012 Конституційного Суду «особиста участь засудженого, який відбуває кримінальне покарання в установах виконання покарань, як сторони судового процесу створює передумови для повного, всебічного, об'єктивного та неупередженого розгляду справи». Відповідно,

його участь як сторони під час розгляду справи в судах кожної юрисдикції, спеціалізації та інстанції повинна забезпечуватися відповідним процесуальним законом. Адже тільки за таких умов громадянам будуть забезпечені «рівні правові можливості як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод» [200]. Водночас у ст. 212 Цивільно-процесуального кодексу України передбачено можливість участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції, але така заява повинна надійти за п'ять днів до засідання, тому подібне бажання чи небажання має відповідач засуджений.

До того часу, як Верховна Рада внесе відповідні зміни, суди можуть ухвалювати рішення про порядок участі засудженого в розгляді справи, можуть посилатися на рішення № 9-рп/2012 Конституційного Суду. Хоча виконання таких ухвал буде проблематичним, оскільки порядок забезпечення особистої участі засудженого законом недостатньою мірою врегульовано. Одним із можливих рішень, на думку фахівців, можна встановити відеоконференцзв'язок з усіма установами, що формально забезпечить участь засуджених у процесі. Або для процесів за участю таких осіб застосовувати виключно письмове провадження, тим самим забезпечуючи рівність сторін в їхній відсутності в суді [200]. Провівши порівняння в цьому процесі із кримінально-правовими відносинами, в яких не передбачений окремий процесуальний підхід до застосування примусових заходів, а присутній чіткий регламент застосування додаткових правових обмежень у вигляді застосування примусового поміщення до ДІЗО, ПКТ та інших заходів, передбачених режимними вимогами, які спрямовані на забезпечення порядку і умов відбування покарання засудженими до позбавлення волі на певний строк. Тому виникає нагальна потреба у врегулюванні утворених правовідносин чітким механізмом його забезпечення гуманної та правової реалізації норми зобов'язання. Зазначимо, що у правовому полі процес забезпечення стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк за КВК України повинен реалізовуватись об'єктивний,

розгляд і стягнення спрощені, не повинні тягнути за собою бюрократичні процеси, що мають ознаки економічної недоцільності реалізації правового механізму, наприклад звільнити УВП від судового збору при поданні позову для стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк на загальних підставах, що буде сприяти забезпеченню порядку і умов відбування покарання. З цього приводу доречно зазначає Н. Добренька, що доцільність закону означає необхідність вибору суворо в рамках закону найоптимальніших варіантів здійснення правотворчої діяльності і діяльності з реалізації права, що відповідають цілям і завданням суспільства [57, с. 200].

Для ефективного і правового забезпечення статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк важливим є розуміння соціально-правового значення обов'язків, яке виявляється в тому, що вони є засобом формування моральної і правової свідомості засуджених, зміцнення законності та правопорядку, дисципліни й організованості під час відбування покарання. Сутність юридичних обов'язків засуджених полягає у вимозі необхідної з погляду держави, влади та закону поведінки. Ця поведінка засуджених є обов'язковою, незаперечною і забезпечується заходами державного примусу [200, с. 116]. До таких заходів державного примусу належить установлення можливості притягнення засуджених за недотримання покладених на них обов'язків до юридичної відповідальності різних видів (дисциплінарна, матеріальна, кримінальна), що засвідчується положеннями кримінально-виконавчого законодавства України [27, с. 37]. Важливим є фактор вчасного реагування і застосування персоналом відповідних правових норм при порушенні основних прав та обов'язків засудженими, які спричинили додаткові витрати УВП, що матиме своєчасний вплив на стан правопорядку і правосвідомість засуджених загалом на відміну від реалізації процесу притягнення до матеріальної відповідальності за цивільним правом, в якому такі фактори не існують. Щодо цивільно-процесуального права, яке є самостійною галуззю права, що регулює суспільні правовідносини, суд об'єднує систему правових норм, які регулюють процесуальний порядок

провадження в цивільних справах, основною функцією якого є забезпечення і захист суб'єктивних матеріальних прав та інтересів громадян, юридичних осіб, держави та має свій предмет і метод правового регулювання, тому категорія засуджених та УВП буде прирівнюватись і розглядатися на загальних засадах, що містить у собі врахування умов і обставин специфіки порядку та умов виконання покарання.

Фабула норми статті 137 КВК України виражається в тому, що постанова начальника установи про стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк немає правової сили стягнення таких збитків примусово (окрім випадків наявності коштів на особових рахунках засуджених) або ж забезпечення обов'язковості їх відшкодування засудженим, що виражається у праві вибору особи, до якої застосовано норму. Таким чином, виникає необхідність персоналу ДКВС України вести позовну діяльність щодо стягнення матеріальних збитків із засуджених на підставі винесеної постанови правами начальника установи, яка слугує констатацією факту і є підґрунтям доказової бази – факту правопорушення. Однак у правовому полі ДКВС України такий механізм стягнення матеріальних збитків має чи непоодинокі випадки у зв'язку з небажанням персоналу УВП поринати в бюрократичні процеси. Саме тому персонал СІЗО своєю чергою не має бажання застосовувати норми статей 136 та 137 КВК України та статтю 17 Закону України «Про попереднє ув'язнення» до правопорушників, а обмежується дисциплінарними стягненнями, хоча статтею передбачається, якщо у випадку «невідшкодування збитків цією особою під час перебування в місці попереднього ув'язнення, то збитки в разі її засудження до покарання у виді позбавлення волі можуть бути стягнуті адміністрацією установи виконання покарань з коштів, що надійшли на особовий рахунок засудженого» [148]. Вітчизняні вчені виділяють, що до істотних причин бюрократизму в Україні можна також віднести низький професійний і моральний рівень державних службовців, надмірну політизованість державно-управлінського апарату,

недостатню розвиненість інституцій громадянського суспільства, зокрема незалежних засобів масової інформації, та загальний низький рівень громадської свідомості й активності [20, с. 33]. Цей чинник відіграє вагому роль у зниженні інтересу в застосуванні на початковому етапі щодо стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк чи то за цивільним, чи то кримінально-виконавчим правом.

Одним із завдань ДКВС України є профілактика асоціальної поведінки, досягнення якої можливе завдяки дотриманню справедливості та рівнозначності покарання за правопорушення, вчинені засудженими в період відбування покарання в УВП або ж під час тимчасового тримання в СІЗО. Тому залежно від обставин правові принципи та норми не завжди реалізуються в роботі персоналу ДКВС України об'єктивно. Тоді як у цивільному праві ці процеси мають більш простий характер і регулюють речові, товарно-грошові, майнові та особисті немайнові відносини. Відповідно принципи цивільного судочинства закріплюють пропорційність, яка не має свого закріплення в кримінально-виконавчому праві. Завдання мають відмінність у цивільному судочинстві і визначаються, такі як: неупереджений, справедливий та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, свобод чи інтересів фізичних осіб, тому і підхід до розв'язання питання щодо врегулювання спорів має всебічний характер розгляду і вирішення, аніж у ДКВС України.

Однак спільнота часто вважає, що матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк за КВК України – це відповідальність засуджених під час виконання ними трудових обов'язків. Але щодо трудового права України така особа перебуває у трудових відносинах з роботодавцем, яким може бути установа чи підприємство ДКВС України та укладений цивільний чи трудовий договір із засудженим. Матеріальна шкода повинна бути пов'язана виключно із трудовим процесом робітника, а тому така відповідальність належить тільки

до трудового законодавства. Тим паче, якщо звернути увагу на термінологію КВК України відповідно до ЦК України, законодавець залишив матеріальну відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк, завданням якої є відшкодування завданих матеріальних збитків без застосування альтернативних правових інструментів. За деяких обставин установи забезпечують стягнення збитків на загальних підставах згідно із цивільним законодавством або ж у разі відсутності бажання добровільного відшкодування засудженими за постановою згідно зі ст. 137 КВК України. Вчені стверджують, що поняття «школа» в законодавстві України є ширшим за поняття «збитки». Школа може бути відшкодована і в грошовій формі, і в натурі, а збитки – лише в грошовій формі, тобто школа завжди містить у собі збитки [113, с. 199].

Акцентуючи на диспозиції статті 136 КВК України, обмежені правотворчі повноваження персоналу ДКВС України, яка регулює стягнення матеріальних збитків із засуджених і не має ознак примусу (обов'язковості), тому відшкодування виражається у правовідновлюваній санкції і полягає в альтернативній диспозиції – добровільного відшкодування завданих матеріальних збитків. З цієї причини невідворотним є той факт, що без направлення судового позову за цивільним правом не обійтись, на жаль, така практика не має широкого застосування серед персоналу ДКВС України, про що свідчать отримані нами емпіричні дані. Таким чином, аналогічно, відшкодуванням вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань, які регулюються постановою Кабінету Міністрів (далі – Кабмін) України від 14 лютого 2017 р. № 80, в якій законодавець зазначає, «засуджені відшкодовують вартість свого утримання в установах виконання покарань, крім випадків, передбачених Кримінально-виконавчим кодексом України» [145], враховуючи низький рівень правосвідомості засуджених та позитивної соціальної активності, вони неохоче відшкодовують витрати на утримання і не беруть добровільної участі у вирішенні погашення завданих збитків (накопиченої заборгованості) установі за їх утримання, що можна

розцінювати як порушення порядку і умов відбування покарання. Маємо констатувати, що практики стягнення заборгованості за утримання в установах ДКВС України в реєстрі судових рішень нами не зафіксовано.

Проаналізувавши можливість притягнення до матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі за цивільним законодавством, узагальнюємо, що особи зі спеціальним статусом «засуджений» несуть відповідальність на загальних підставах цивільного законодавства, окремо передбачених прав і обов'язків не виокремлюється. Відповідно за ЦК України майно, що знаходиться в державній власності, управління яким здійснюється через органи і підприємства державної влади від імені та в інтересах держави. У ЦК України в статті 22 законодавець дає вичерпний перелік матеріальних збитків, до яких належать: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку із знищенням або пошкодженням речі, а також зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права; 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено [198]. Майнові збитки за ЦК України – майнові втрати або матеріальна шкода, яка характеризується змінами майнового стану суб'єкта господарювання. Тому така шкода завжди виражається у грошовій формі, завдана діями або бездіяльністю одного з учасників таких правовідносин іншому. Розв'язання питань щодо відшкодування збитків базуються в главі 82 книзі п'ятій «зобов'язального права» ЦК України. Не випадково норми права, відшкодування збитків базуються під словами «зобов'язання» в ЦК України, що конкретизує сферу вирішення судових процесів майнового характеру. Вчені також виділяють юридичні обов'язки засуджених унаслідок двоелементної структури, що мають різні форми вияву у праві. Якщо необхідність учинення певних дій встановлюється за допомогою зобов'язувальних (позитивно зобов'язувальних) норм (ч. 1 ст. 9, ч. 3 ст. 107 КВК України), то утримання від учинення визначених законом дій – за допомогою заборонних (негативно зобов'язувальних) норм (ч. 4 ст. 107 КВК України). За зауваженням І. Богатирьова, така подвійна форма не завжди

враховується у практиці застосування, коли заборони протиставляються обов'язкам засуджених. Проте і в тому, і в іншому разі заборони повинні розглядатися як різновид обов'язків засуджених, а саме обов'язку стримуватися від вказаних законом дій [20, с. 117]. Проте Ю. Бурбела зазначає, що за результатами семантичного аналізу термінів «школа» і «збиток» можна зробити висновок, що вони співвідносяться між собою як частина і ціле, де збитки є частиною, а школа – цілим. Відтак, школа містить у собі збитки. Водночас можна зробити і другий висновок про те, що школа не зводиться виключно до матеріальних витрат, тобто збитків [33, с. 216].

Відшкодування матеріальних збитків за цивільним законодавством має зобов'язальний характер і застосовується виключно судами щодо випадку настання матеріальної відповідальності за кримінально-виконавчим законодавством, що має добровільний характер, оскільки диспозиція базується на слові «відшкодовують» при забезпеченні стягнення матеріальних збитків. Заміщень відшкодування збитків на інші види стягнень та покарань не допустимо за ЦК України, тим паче за цивільним законодавством тлумачення матеріальної шкоди деталізоване, а перелік підстав відповідальності більш розширений порівняно з нормами КВК України. За ЦК України суди лише розглядають позови по суті та вирішують питання в задоволенні чи незадоволенні позову, у цьому випадку при притягненні до матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк за КВК України повинні забезпечуватись ті ж самі принципи, що і в цивільному законодавстві, але вчасність стягнення збитків за кримінально-виконавчим законодавством сприяє виховному впливу на особу засудженого та можливій профілактиці злочинності на різних рівнях безпеки УВП.

Процес оскарження винесеної постанови начальником УВП про відшкодування матеріальних збитків засудженими відбувається шляхом звернення до вищої посадової особи системи ДКВС України, хоча строки оскарження не передбачені в нормі КВК України, однак оскарження

постанови не зупиняє стягнення коштів з особових рахунків засуджених. Тоді як за цивільним законодавством апеляційне оскарження рішення протягом п'ятнадцяти діб, під час цього строку стягнення не відбуваються. Це може вказувати на потребу вчасності звернення стягнень матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі за КВК України, що є важливим фактором забезпечення порядку і умов відбування покарання засудженими до позбавлення волі на певний строк.

Зазначимо, що згідно з п. 7 ст. 137 КВК України після звільнення засудженого від відбування покарання матеріальні збитки «можуть» бути стягнені за рішенням суду. Тим паче, таких відтермінувань у зафіксованих матеріальних збитках за цивільним законодавством не встановлюється. Відтермінування у стягненні матеріальних збитків або взагалі не доведення вини особи засудженого в правопорушенні, через неможливість доведення вини засудженого завдяки тривалості втраченого часу, виправлення такої особи не можна вважати повним та всебічним, що може суперечити меті і завданню ДКВС України та шкодить забезпеченню належного дотримання принципів права при утворених кримінально-виконавчих правовідносинах.

Конкретизуючи, за статтею 137 КВК України засуджені після отримання постанови не виявляють бажання її відшкодувати, в такому випадку після звільнення від відбування покарання збитки, які вчасно не були відшкодовані під час відбування покарання, можуть бути стягнені за рішенням суду у встановленому законом порядку. Але практична сторона свідчить протилежне. Аналізуючи деякі рішення з Єдиного державного реєстру судових рішень (взявши за основу справи № 308/6048/15-ц від 21.07.2015 р. та № 2-1285-09 від 14.04.2009 р.), більша частина накладених постанов стосовно стягнення із засуджених до позбавлення волі на певний строк матеріальних збитків на користь держави на період відбування покарання судами не завжди задовольняються та закриваються провадження на користь відповідача (засудженого, який звільнився з УВП) [100, с. 274]. Можливо, у випадку, якщо УВП звернеться до суду протягом певного

визначеного строку щодо вирішення в порядку цивільних правовідносин, то відшкодування матеріальних було б більш вірогідним та цільовим.

Якщо взяти до уваги процесуальний ланцюжок механізму стягнення матеріальних збитків із засуджених, за кримінально-виконавчим законодавством він є економічно вигідним та виправданим для держави і ДКВС України порівняно з механізмом проведення позовної діяльності для винесення рішення суду стосовно зобов'язання відшкодування завданих матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк.

Взявши за основу критерії настання матеріальної відповідальності за трудовим правом, які наводить А. Лапкіна, проведемо аналіз за цими ж ознаками відмінностей між кримінально-виконавчою та цивільно-правовою матеріальною відповідальністю засуджених до позбавлення волі. Скориставшись цими критеріями, проаналізуємо підстави і умови настання матеріальної відповідальності за різними галузями права при настанні матеріальних збитків [99].

1. . Об'єктом кримінально-виконавчого правопорушення є правовідносини, що містять у собі права та обов'язки засуджених з користування і збереження майна, яке вони використовують або було доручено. Об'єктом цивільно-правового правопорушення є цивільні правовідносини – майнові і особисто не майнові.

2. Протиправність. У кримінально-виконавчому праві воно полягає у порушенні передбачених норм права, які покладаються на засуджених обов'язки зі збереження майна, а на установу у створенні належних умов для виконання і відбування покарання. Протиправність як умова цивільно-правової відповідальності полягає в дії чи бездіяльності, що спричинили негативні наслідки.

3. Шкода. Виділяються критерії розмежування, що мають два аспекти: у цивільному праві шкода трактується ширше, ніж у кримінально-виконавчому; у кримінально-виконавчому праві значно вужча, ніж у цивільному, сфера

притягнення до відповідальності за завдану шкоду. Право відшкодування має лише засуджений.

4. Причинний зв'язок між протиправним діянням і заподіяною шкодою. На відміну від кримінально-виконавчого права, де не встановлюється причинний зв'язок, у цивільному праві в окремих випадках встановлення причинного зв'язку не вимагається (неустойка).

5. Факультативні елементи об'єктивної сторони правопорушення – час, місце, спосіб його вчинення. Вони на обсяг відшкодування збитків не впливають у кримінально-виконавчому та цивільному праві.

6. Вина. Вона є обов'язковою умовою кожного з цих видів відповідальності. Але доведення її в кримінально-виконавчому не обов'язкове, однак у цивільному праві у випадках прямо встановлених у договорі чи законі можлива відповідальність без вини.

7. Суб'єктивний склад. Суб'єкти матеріальної відповідальності чітко визначені – засуджені та установа, а цивільно-правової не завжди. Сторони матеріальної відповідальності завжди пов'язані кримінально-виконавчими правовідносинами і є не рівноправними, тоді як при цивільно-правовій відповідальності вони завжди рівноправні, але не завжди перебувають у правовідносинах один з одним.

Наступна група відмінностей і відповідних їм критеріїв розмежування стосується характеру, порядку та особливостей забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк.

1. Індивідуальний характер матеріальної відповідальності. Засуджені завжди відшкодовують збитки особисто. Але у цивільному праві існує субсидіарна відповідальність, коли збитки відшкодовують не ті особи, які її заподіяли.

2. Солідарна відповідальність. При матеріальній відповідальності в КВК України вона не передбачена, а в цивільному праві застосовується як загальне правило.

3. **Обов'язок доказування умов, необхідних для притягнення винної особи до відповідальності.** У кримінально-виконавчому праві процес збору доказів і винесення постанови про стягнення збитків покладається на установи, на відміну в цивільному праві потерпілим доводиться шкода і причинний зв'язок, а правопорушником – відсутність протиправності діяння і вини.

4. **Обсяг відповідальності.** У кримінально-виконавчому праві відповідальність засуджених обмежена, у разі виходу за її межі компетенції діє правило відповідальності на загальних підставах, а у цивільному – відповідальність є повною за загальним правилом.

5. **Обставини, які впливають на розмір відповідальності.** У кримінально-виконавчому праві основу оцінки збитків визначає бухгалтерський відділ, а у цивільному – суб'єктивний, наприклад, завдана шкода залежно від ступеня вини.

6. **Порядок стягнення шкоди.** У кримінально-виконавчому праві значні повноваження має орган виконання покарань, аналогічно у цивільному – значні повноваження має потерпіла сторона.

7. **Строки притягнення до відповідальності.** За КВК України не визначено чітких строків, у цивільно-правовій відповідальності вони є визначеними.

8. **Санкції.** У кримінально-виконавчому вони мають специфіку і способи забезпечення, порівняно з цивільним правом відповідальність передбачає специфічні види санкцій, яких немає в кримінально-виконавчому праві.

9. **Підстави звільнення від відповідальності.** Обставини, що є підставами звільнення від матеріальної відповідальності, не передбачені порівняно із цивільно-правовою відповідальністю.

Нами розкрито достатньо критеріїв, які дають змогу стверджувати, що матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк у кримінально-виконавчому та цивільному праві є різна і відрізняється

самостійними видами юридичної відповідальності. Метою яких є спільна умова відшкодування матеріальних збитків, але процес має відмінності, що спрямовані на досягнення внутрішніх і зовнішніх чинників забезпечення порядку та умов відбування покарання засудженими [99].

Отже, проблема незабезпечення відшкодування матеріальних збитків у процесі кримінально-виконавчих правовідносин є актуальною проблемою у сфері юридичної відповідальності, адже повноцінне існування правовідносин у місцях позбавлення волі неможливе без забезпечення утворення цивільно-правових правовідносин. Це обумовлено відсутністю зобов'язальної та примусової норми відшкодовувати засудженими завданої матеріальної шкоди чи збитків установам ДКВС України та майну держави, а низький рівень правосвідомості не сприяє засудженим добровільно відшкодовувати завдані збитки.

Зокрема, кримінально-виконавчі правовідносини притаманні тільки органам і установам виконання покарань у процесі виконання покарання для досягнення мети та завдань ДКВС України на відміну від цивільно-правових правовідносин, в яких процес взаємодії суб'єктів побудований у вирішенні спору. Ці правовідносини досить різняться за своєю спрямованістю на вирішенні конфлікту інтересів, але кримінально-виконавче право на певному етапі виконання покарання потребує залучення інших галузей права для розв'язання нагальних питань, які не мають шляхів вирішення, що в нашому випадку це звернення до цивільно-правових норм, це пов'язано із неможливістю доведення до логічного завершення відшкодування матеріальних збитків, завданих установам ДКВС України порушенням умов і порядку відбування покарання засудженими до позбавлення волі на певний строк. Тому виникає потреба у захисту порушених прав УВП, оскільки персонал ДКВС України не в змозі розв'язати питання цього характеру, в результаті чого відбувається економічна недоцільність забезпечення стягнення матеріальних збитків, хоч вони і не великого розміру. Проблемним питанням у кримінально-виконавчих правовідносинах залишається той факт,

що персонал УВП не використовує передбачені норми права за їх прямим призначенням, це пов'язано з недостатністю важелів (примусу чи зобов'язань) у диспозиції норми статті 137 КВК України. Хоча вчені, досліджуючи кримінально-виконавчі правовідносини, розглядали можливість наділення владними повноваженнями персонал ДКВС України, а саме юридичним важелем адміністративного стягнення, яке є дискусійним серед науковців, але така можливість залишається актуальною і досліджуваною вітчизняними науковцями. З цього приводу вчені приділяють достатньо уваги адміністративно-правовому режиму, що є важливою категорією адміністративного права, О. Адабашев вважає, що сутність полягає у сукупності заходів адміністративно-правового впливу, передбачені законом, що встановлюють межі поведінки, визначають заборони та обмеження щодо вчинених окремих дій, забезпечується засобами державного примусу, яким наділені компетентні органи чи особи, метою якого є гарантування безпеки держави загалом або в окремій, важливій для неї сфері діяльності [5, с. 39]. В. Карелін, підсумовуючи, запропонував визначення адміністративно-правового режиму у сфері виконання кримінальних покарань – це сукупність способів і засобів централізованого регулювання кримінально-виконавчих правовідносин, що регламентуються нормами адміністративного і кримінально-виконавчого законодавства, які забезпечують діяльність виконання та відбування кримінальних покарань як адміністрацією й обслуговувальним персоналом ДКВС України, так і засудженими, які безпосередньо відбувають покарання [70, с. 52].

Більш ширшим поняттям матеріальної відповідальності та наявними санкціями стягнення збитків увага приділяється цивільному праву, норми стягнення матеріальних збитків актуальні у разі направлення вектора зацікавленості ДКВС України у вирішенні стягнення збитків саме за цивільним законодавством, але похідні досягнення цілей розглянутих правовідносин різні. На нашу думку, відображення різних за спрямованістю, але близьких за значенням у сфері відшкодування матеріальних збитків,

вказує на потребу у внесенні змін до диспозиції статті 136 та 137 КВК України для врегулювання механізму у забезпеченні стягнення збитків після винесення постанови начальником УВП, що дозволило б забезпечити збільшення рівня застосування норми в роботі із засудженими без залучення інших правових механізмів впливу та стимулювання стягнення матеріальних збитків із засуджених, що є економічно не доцільним. У цьому випадку слушно зазначив І. Киреєв, що «економічна ефективність» – це результативність економічної системи, виражена у співвідношенні корисних кінцевих результатів її функціонування до витрачених ресурсів [75].

На процес реалізації норм права впливають закріплені в них принципи, що мають вплив на механізми їх реалізації та застосування. Принцип – це те, що лежить в основі певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки [172, с. 560]. З погляду вчених можна виокремити одне основне поняття, що принципи цивільного права становлять основоположні (корінні, відправні, визначальні ідеї (засади, риси), втілені чи закладені в законі, відповідно до якого здійснюється правове регулювання цивільно-правових відносин та забезпечується реалізація покладених на цивільне право функцій [57, с. 27]. За ЦК України можна виділити такі принципи: 1) юридичної рівності суб'єктів цивільного правовідношення перед законом (ст. 1 ЦК України); 2) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 3) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 4) свобода договору; 5) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 6) судовий захист цивільного права та інтересу; 7) справедливість, добросовісність та розумність (ст. 3 ЦК України) [198]. Принципи цивільного права тісно пов'язані з предметом і методом регулювання цивільно-правових відносин. Вони мають визначальне значення при застосуванні цивільно-правових норм. Вивчення принципів цивільного права має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки вони не лише визначають зміст цивільно-правових норм, а й досить широко

використовуються у правозастосовчій практиці [39, с. 125]. Щодо кримінально-виконавчих принципів, які також закріплені в статті 5 КВК України, до них належать: 1) невідворотність виконання і відбування покарань; 2) законність; 3) справедливість; 4) гуманізм; 5) демократизм; 6) рівність засуджених перед законом; 7) повага до прав і свобод людини; 8) взаємна відповідальність держави і засудженого; 9) диференціація та індивідуалізація виконання покарань; 10) раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослужняної поведінки; 11) поєднання покарання з виправним впливом; 12) участь громадськості в діяльності органів і УВП [89]. Принципи містять у собі ідеальні уявлення про реальну мету кримінально-виконавчої діяльності, бажаний результат цілеспрямованої діяльності органів та УВП. Принципи кримінально-виконавчого законодавства відображають стратегічну тенденцію його розвитку, є орієнтиром [2, с. 11]. Фундаментальні наукові й прикладні дослідження зумовлюють поступове накопичення емпіричного і теоретичного матеріалу, що своєю чергою утворює імпульс до формування на основі наявних знань про принципи кримінально-виконавчого права якісно нових теоретичних і практичних положень [134, с. 9]. Виходячи з огляду принципів кримінально-виконавчого та цивільного права помітним вбачається розмежування в умовах і механізмах їх реалізації. Кримінально-виконавчі принципи за своєю суттю спрямовані на забезпечення всіх прав і свобод осіб, які відбувають покарання, а також способи і методи впливу на осіб для досягнення цілей та завдань КВК України. У цивільному праві на задоволення порушених прав однієї із сторін цивільного процесу для забезпечення правосуддя у правовідносинах, які були утворені або порушені. Однак юридична сила рішення суду за цивільним правом має обов'язок для виконання в обох галузях права, але за кримінально-виконавчим – рішення щодо застосування норми КВК України приймає лише начальник УВП, який наділений відповідними повноваженнями, які діють у межах установи, тому в цьому випадку обов'язку до виконання засуджені не мають.

Протягом років існування і вдосконалення права законодавці дотримувались основних принципів, одні з яких це загальнообов'язковість права та рівнозначність покарання за правопорушення. Оскільки незабезпечення виконання норм КВК України у сфері матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк негативно впливає на правопорядок, законність і об'єктивність покарання та порушує порядок і умови виконання покарання в УВП. Безумовно, виховний вплив в УВП не забезпечується повною мірою, що може слугувати поштовхом для формування внутрішнього невдоволення засудженого процесом застосування до нього нерівнозначних каральних норм права стосовно скоєного ним правопорушення, тому «гештальт» не закрито і цілісності картини правових механізмів не доведено до логічного кінця. Нерівнозначність покарання може вплинути на рівень гуманізму в системі ДКВС України, механізм притягнення і забезпечення покарання за дії, які спричинили пошкодження чи знищення майна засудженими, повинен бути спрощений або вдосконалений. Свого часу Н. Петрова зазначала, що необхідність гуманізації каральної політики держави зумовлюється тим, що покарання у виді позбавлення волі тяжким тягарем лягає на бюджет держави, спричиняє розрив соціальних зв'язків засуджених, породжує криміналізацію суспільства [133, с. 31]. Політика Мін'юсту України повинна приділяти більше уваги аналізу правовідносин, які відбуваються в системі ДКВС України. Правова оцінка дій персоналу потребує альтернативну кримінально-правову характеристику, але персонал ДКВС України не завжди звертає увагу на цивільно-правові норми, їх дієвість та перспективність у вирішенні цивільно-правових спорів в УВП.

Отже, проведений нами порівняльно-правовий аналіз матеріальної відповідальності засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк показує міжгалузевий зв'язок із цивільним законодавством та потребує з боку персоналу виправних і виховних колоній знань при стягненні із засуджених до позбавлення волі на певний строк матеріальних збитків за порушення ними порядку і умов відбування покарання, що мають прямий

зв'язок із забезпеченням функціонування установи, наприклад при втечі з місць несвободи, навмисно заподіяння засудженими собі тілесних ушкоджень та завданні матеріальних збитків.

3.2. Шляхи підвищення ефективності забезпечення матеріальної відповідальності засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк

У процесі дослідження матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк, яка виражається в обов'язку засуджених бережно ставитись до майна УВП, та під час настання матеріальної відповідальності за заподіяну матеріальну шкоду відшкодовувати завдані збитки.

Важливим кроком до вдосконалення процесу виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк є наближення умов відбування покарання до загальновизнаних світових норм виконання покарання, забезпечивши процес ізоляції засуджених всебічним виховним впливом для виконання поставленої мети і завдання кримінально-виконавчого права. Вплив, який здійснюється забезпеченням відшкодування матеріальних збитків за порушення порядку і умов відбування покарання засудженими, повинен мати правове підґрунтя та об'єктивні правові наслідки. На нашу думку, недосконалість НПА, які регулюють діяльність персоналу ДКВС України, професійна підготовка персоналу та матеріальне забезпечення персоналу мають опосередкований вплив на рівень реалізації досліджуваної нами норми права, що є складовими елементами комплексного підходу до вирішення поставленого дослідженням завдання. Неправомірне застосування норм КВК України персоналом ДКВС України, які не відповідають доцільності та співрозмірності покарання за порушення порядку і умов відбування покарання, що завдали матеріальних збитків

установам, має високий ступінь негативного впливу на процес виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк. А. Богатирьов зазначає, що персонал місць несвободи у сучасному соціумі засвоює правові та моральні норми шляхом соціалізації, формує ставлення до правових або моральних вимог, приймає або відкидає їх, пропускаючи їх через свою свідомість, тобто оцінює, застосовуючи на практиці ті з них, які вважає пріоритетними з огляду на їх значущість [16, с. 80].

Більшість ключових учасників реформування системи кримінального правосуддя в сучасній Україні сходяться на думці, що основою гуманізації і подальшого розвитку заходів для зниження рівня злочинності в країні та поліпшення умов утримання в місцях позбавлення волі є реалізація заходів, за яких минулі і майбутні досягнення пенітенціарної реформи матимуть можливість покластись на національне законодавство, регулювання та практику, засновані на міжнародних і національних стандартах у сфері прав людини та професійному досвіді [30, с. 42]. Правовий підхід до забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк потребує низку змін, які дозволили б забезпечити всебічний виховний вплив на них з додержанням основних принципів права. Необхідність удосконалення та доповнення положень КВК України досліджуваних норм права безпосередньо вплинуть на забезпечення дотримання порядку і умов відбування покарання засудженими на певний строк згідно із загальновизначеними нормами стягнення завданих матеріальних збитків, що були завдані в процесі відбування покарання, матимуть вплив на збереження матеріально-технічної бази установ ДКВС України та оцінку ступеня виправлення засуджених. У процесі нашого дослідження виникла потреба в розробленні методичних рекомендацій, що будуть сприяти підвищенню рівня реалізації персоналом ДКВС України норм права, що мають на меті виховний вплив на особу правопорушника, які будуть відображати загальноприйняті норми зарубіжних країн та належну матеріальну відповідальність за правопорушення, що мають загальноприйнятий характер настання

відповідальності за них. Слушно зазначив у своєму дослідженні А. Степанюк, що для вироблення науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на розвиток і вдосконалення законодавчого регулювання виконання покарань та визначення принципової сутності кримінально-виконавчого права, в науці цієї галузі права зобов'язані проводитися теоретичні дослідження принципів діяльності органів і УВП, тобто для правильного застосування норм кримінально-виконавчого законодавства необхідне наукове визначення правових понять, до яких, безсумнівно, належить і поняття принципів органів та УВП [175]. Застосування правових норм є ефективним, коли потрібна правова регламентація та розмежування прав і свобод особистості, коли виконання юридичних норм неможливе без державного примусу, який найчастіше застосовується в регулюванні адміністративно-правових, кримінально-правових, господарських і політичних відносин у соціумі [16, с. 84].

Реалізація пенітенціарної функції передбачає наявність дієвих механізмів, націлених на максимальну нейтралізацію наслідків перебування людини у виправних установах і створення умов для ресоціалізації, досягнення такої мети обумовлює унеможливлення зусиль інших органів держави і суспільних інституцій [30, с. 43]. Ми своєю чергою приділили увагу положенням норм статей 136 та 137 Кримінально-виконавчого кодексу України, яким притаманна ознака відшкодування матеріальних збитків правопорушниками засудженими, що порушили порядок і умови відбування покарання у процесі реалізації кримінально-виконавчих правовідносин в ДКВС України, та забезпеченню відшкодування завданих збитків доступним механізмом його реалізації (за нормативною базою КВК України), передбаченому КВК України, що впливає на забезпечення вимоги дотримання режиму в установах, профілактиці злочинності та своєчасності виховного впливу на правосвідомість правопорушника. Ізоляція злочинця полягає в убезпеченні суспільства від злочинця шляхом впливу на його

правосвідомість під час виконання покарання для повернення засудженого до позбавлення волі на певний строк у суспільство із забезпеченням підвищення в нього рівня правового співіснування після закінчення строку відбування покарання. Тому процес впливу на правосвідомість засуджених із застосуванням примусових та зобов'язальних (каральних) елементів під час відбування покарання на певний строк повинно відповідати всім догмам і принципам кримінально-виконавчого права.

Розташування досліджуваної норми права в КВК України вказує нам, що в умовах ізоляції ця норма набуває характеру виховного впливу на особу засудженого до позбавлення волі на певний строк, чітко сформульована диспозиція, яка має свій правовий вплив на свідомість засуджених та їх праворозуміння, що настає в окремих передбачених випадках. Тому ми пропонуємо внести такі законодавчі зміни до статті 136 КВК України «Підстави і розмір матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі», п. 1 ст. 136 КВК України в реченні «засуджені до позбавлення волі несуть матеріальну відповідальність за заподіяні під час відбування покарання матеріальні збитки державі згідно із законодавством», замінити слова «засуджені повинні відшкодовувати збитки» на *«засуджені зобов'язані відшкодовувати матеріальні збитки»*, п. 2 ст. 136 КВК України викласти в новій редакції *«засуджені підлягають обов'язковому стягненню матеріальних збитків, які були завдані СІЗО під час відбування ними покарання, стягнення матеріальних збитків провадиться на загальних підставах цивільного чи кримінального законодавства у разі неможливості забезпечення механізму стягнення за ст. 137 КВК України»*. Таким чином, ми дозволимо забезпечити ефективне функціонування диспозиції норми права. У цьому випадку з'являється потреба зміни до Закону України «Про попереднє ув'язнення» ст. 17 абзац 2-й доповнити такими словами *«підлягають обов'язковому стягненню матеріальних збитків із засуджених, які були заподіяні СІЗО під час ув'язнення, стягнення збитків провадиться на*

загальних підставах цивільного чи кримінального законодавства у разі неможливості забезпечення механізму стягнення за ст. 137 КВК України».

Пропонуємо внести зміни також до порядку залучення засуджених до праці у зв'язку з тим, що засуджені до позбавлення волі на певний строк, які не відшкодовують витрати за своє утримання в УВП із заробітку, пенсії або інших доходів, що їм надходять на особові рахунки, ініціативи працювати вони не виявляють, тому пропонується внести зміни до ст. 118 КВК України «Залучення засуджених до позбавлення волі до суспільно корисної праці», а саме доповнити п. 2 ст. 118 КВК України *«засуджені до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами та заборгованість за утримання або за завдані матеріальні збитки УВП порушенням порядку і умов відбування покарання, зобов'язані працювати до відшкодування завданих матеріальних збитків»*. Запропоновані зміни дозволять зменшити витрати на забезпечення судових позовів та не допустити порушення основних кримінально-виконавчих принципів України. Аргументуємо тим, що засуджені за своїм суб'єктивним поглядом на право щодо необов'язковості працювати та наявною негативною спрямованістю не виявляють бажання працювати в УВП, у зв'язку з чим персонал установи в розріз із основоположними принципами прав людини забезпечує беззаперечне виконання режимних вимог за допомогою передбачених основних засобів виправлення і ресоціалізації, що призводить до не цільового застосування дисциплінарних стягнень, які сприяють покаранню засуджених за порушення ними порядку і умов відбування покарання, що спричинили додаткові матеріальні збитки УВП, але у зв'язку з неможливістю або небажанням засуджених відшкодовувати їх у добровільному визначеному законом порядку. Завдяки залученню засуджених до праці в сукупності з іншими засобами (режимом відбування покарання, соціально-виховною роботою тощо) уявляється можливим досягти позитивних змін в особистості засудженого, які створюють реальну можливість у перспективі в напрямку адаптації до життя на волі [124, с. 89].

Тісний зв'язок праці з виховним впливом так само межує із забезпеченням відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк за порушення порядку і умов відбування покарання, досліджувані положення напряду залежать від спроможності відшкодувати збитки суб'єктом кримінально-виконавчих правовідносин, а також спроможності персоналу поєднувати виховний вплив із суспільно корисною оплачуваною працею, яка є одним з основних засобів виправлення в УВП. Під час залучення до суспільно корисної праці засуджених супутньою є потреба забезпечення належних умов праці та стимулювання добровільному бажанню засуджених працевлаштовуватись. Праця і відшкодування матеріальних збитків повинні взаємодіяти для забезпечення вчасного виховного впливу на особу засудженого в УВП, несвоєчасність стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк унеможлиблює забезпечити достатній та всебічний виховний вплив на них у процесі ізоляції. Помітна тенденція заміщення відшкодування матеріальних збитків без залучення до суспільно корисної праці засуджених, а навпаки, застосовувати інші засоби кари, що може негативно відобразитися на розвиток злочинності в УВП та регресі ресоціалізації засуджених у майбутньому, не співрозмірність покарання за порушення прав і умов відбування покарання засудженими дозволить їм оскаржувати процес негуманного поводження під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк завдяки застосуванню до них неспіврозмірних та необ'єктивних (нераціональних) методів покарань за вчинені ними правопорушення під час порушення ними порядку і умов відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Для застосування і реалізації будь-яких норм права в процесі виконання покарання персоналом ДКВС України, який повинен володіти притаманними професійними якостями для пенітенціарної системи, необхідний особистісний професійний рівень персоналу, який є одним із значущих, який, з одного боку, передбачає наявність таких важливих природних якостей, як

нервово-психічна стійкість, емоційна стабільність, наявність комунікативних здібностей, природна кмітливість та інші, з іншого, можливість розвивати на цьому підґрунті такі особистісні риси, як толерантність, емпатія, людяність та інші складові професійно-психологічної компетентності майбутнього фахівця пенітенціарної системи [119, с. 181]. Професійна підготовка та підвищення кваліфікації є основними методами боротьби з утвореним нігілізмом (до досліджуваної норми) серед персоналу ДКВС України, який відображається в таких ознаках: а) розчарування в ефективності норми; б) застосування інших норм нецільового призначення (взаємозаміняючи); в) невдоволення в моменті настання бажаного результату від застосованої норми. Принциповість підходу до процесу виконання покарання не повинно містити ознак негуманного ставлення та мусить виражатися в ознаках справедливого покарання за вчинене правопорушення під час відбування покарання на певний строк. Підвищення рівня кваліфікації та формування правової культури істотно впливає на формування рівня правосвідомості персоналу, їхню переконаність діяти відповідно до вимог законодавства і на якість його службової діяльності [151, с. 96]. Для стимулювання мотивації персоналу ДКВС України та оптимального виконання ними службових обов'язків, можна віднести: негативні (незадоволення, покарання, загроза втрати роботи); фінансові (оплата праці та надбавки); натуральні (придбання чи оренда житла, надання транспорту тощо); турбота про працівника (соціальне та медичне страхування, умови для відпочинку); моральні (нагороди, заохочення) [16, с. 88]. Для запобігання професійній деформації персоналу варто щорічно вдосконалювати системи навчання, виховання та підвищення кваліфікації, формувати в персоналу почуття захищеності, впевненості в корисності та справедливості своєї роботи [17, с. 218].

Для реалізації персоналом механізму стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк, використовуваних норм, що забезпечують виконання покарання персоналу ДКВС України потребують удосконалення в статті 137 КВК України «Порядок стягнення матеріальних

збитків, заподіяних засудженими до позбавлення волі», тому відсутність попиту на імплементацію її в роботі зумовлено відсутністю передбаченої диспозицією статті зобов'язальної норми для стягнення матеріальних збитків, ми пропонуємо доповнити зобов'язальною нормою відшкодування таких збитків та забезпечувати за допомогою запропонованих нами законодавчих змін до п. 2 ст. 118 КВК України. Слушно було б наділити керівника УВП повноваженнями стягувати такі збитки із засуджених, тому ми розробили методичні рекомендації (дод. В) та запропонували відповідні зміни до положень статей 118, 136 та 137 КВК України, не передбачено максимально граничний розмір стягування матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк за порушення ними порядку і умов відбування покарання. Зокрема, потреба у функціонуванні розглянутого механізму виховного впливу актуальна у разі завдання засудженим до позбавлення волі на певний строк матеріальної шкоди УВП до одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, наприклад, пошкодження чи знищення речей загальнопобутового вжитку, засоби забезпечення режиму в УВП та інше. Вважаємо економічно не доцільно установами ДКВС України направляти позови до суду про стягнення таких збитків із засуджених у випадку завдання збитків на суму до 75 неоподаткованих мінімумів доходів громадян на момент вчинення правопорушення (дод. В). У разі, якщо засуджені вбачають неправомірність дій персоналу установ, вони мають право оскаржити постанову начальника установи до вищого органу ДКВС України або контролюючого органу. Своєчасність стягнення матеріальних збитків із засуджених правами начальника установи обумовлена необхідністю здійснення виховного впливу за порушення порядку і умов відбування покарання, відновлення матеріально-технічної бази УВП, профілактика злочинності, забезпечення режимних вимог, профілактика відчуття безвідповідальності в місцях позбавлення волі в засуджених.

Існує потреба вдосконалення механізму оцінювання та прорахування завданих матеріальних збитків УВП діями, що порушили порядок і умови

відбування покарання засудженими до позбавлення волі на певний строк. УВП мають застарілу матеріально-технічну базу, яка справляється із виконанням функцій забезпечення режимну та житлово-побутових вимог, в результаті чого залишкова балансова вартість їх зазвичай нульова, за бухгалтерським обліком вони мають повне зношення, але свою функцію виконують повною мірою. Під час застосування до засуджених постанови про стягнення матеріальних збитків повинна бути забезпечена реальна оцінка або переоцінка завданих матеріальних збитків. Тому ми пропонуємо доповнити наказ Мін'юсту України «Про затвердження Порядку обліку особистих грошей, цінностей і речей осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, а також виданого їм речового майна» [146] в п. 7 абзацу *«оцінка завданої матеріальної шкоди (збитків) проводиться або переоцінюється за середньоринковими цінами аналогічної речі, без урахування облікованої балансової вартості та суми зносу за бухгалтерським обліком»* (Д. Л.). Маємо достатньо підстав вважати, що в УВП керуються недосконалим механізмом обчислення завданої матеріальної шкоди (збитків) засудженим до позбавлення волі на певний строк для винесення постанови начальником установи та забезпечення відшкодування матеріальних збитків засудженими. Строки служби матеріальних цінностей, їх фактичний стан і здатність виконувати свою функціональність в установах можуть не збігатися з їх зношенням фактичним та бухгалтерським. О. Гриценко зауважує, що використання суспільних благ стає більш ефективним на основі *державної власності*. Згідно з методологією економічного підходу до права система спільної власності формується там, де витрати щодо специфікації і захисту індивідуальних прав власності занадто високі. Вигоди від встановлення таких прав або недостатні, щоб переважити необхідні витрати, або взагалі відсутні, якщо ресурсу є вдосталь [48, с. 102].

Під час розгляду справ стосовно позову про стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк за загальними підставами цивільного чи кримінального процесу суди можуть враховувати

Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна» [149]. Однак у реєстрі судових рішень відсутня інформація про розгляд справ щодо стягнення матеріальних збитків, завданих засудженими, які не перевищують 75 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Це також підтверджується відсутністю направлень позовів від установ виконання покарань до суду за останні 10 років щодо стягнення матеріальних збитків із засуджених, що вказано в листі-відповіді Департаменту з питань виконання кримінальних покарань № 1185/43330/4.11/8-24/12/15-25 від 24.01.2025 р. Можливо установи ДКВС України не бажають проводити заходи щодо забезпечення стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк на загальних засадах, тому що вірогідно вважають такий процес економічно недоцільним, а також необхідності сплати судового збору.

Крім того, під час детального аналізу нами фактів недосконалості процесу виховного впливу на особу засудженого, який зумовлений не притягненням до співрозмірної відповідальності (кари) за правопорушення (завдання матеріальних збитків) засудженими, ми розробили методичні рекомендації для персоналу установ виконання покарань (дод. В). Зокрема, з наукової точки зору, методичні рекомендації у сфері виконання кримінально-виконавчих покарань мають стисле розуміння алгоритму дій щодо виконання поставленого завдання та реалізації норм у роботі для досягнення максимального правового і гуманного стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк. У випадку не внесення законодавчих змін до КВК України та інших НПА розроблені нами методичні рекомендації будуть сприяти співробітникам ДКВС України в реалізації досліджуваних норм у роботі, оскільки вони мають універсальний підхід до застосування, метою якої стоять завдання досягнення максимального виховного впливу на засуджених, закріплення позитивної правової поведінки в останніх завдяки забезпеченню стягнення матеріальних

збитків із правопорушників за порушення порядку і умов відбування покарання, що матиме своє відображення в забезпеченні належних (об'єктивних) правових дій персоналу ДКВС України у процесі виконання покарання.

Ми вважаємо, що невід'ємною складовою забезпечення відшкодування завданих матеріальних збитків УВП засудженими є забезпечення таких основних чинників, як: розроблення методичних рекомендацій для персоналу ДКВС України у сфері забезпечення відшкодування матеріальних збитків засудженими та ув'язненими; внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства України для сформування зобов'язальних норм відшкодування засудженими завданих матеріальних збитків УВП чи СІЗО; поглиблення знань персоналу ДКВС України під час професійної підготовки та для службових занять в установах щодо застосування норм права виховного впливу на засуджених і забезпечення співрозмірності покарання; підвищення рівня соціального забезпечення персоналу ДКВС України.

У процесі дослідження та емпіричного аналізу отриманої інформації ми виділили низку проблемних факторів впливу, які діють на недостатньо спрямований виховний вплив в УВП та застосування досліджуваної норми права, а саме: недостатній рівень юридичної і професійної підготовки персоналу УВП для виконання покарання; нестача кадрового резерву та наявних кадрів, які достатньою мірою володіють юридичними навичками; відсутня обов'язкова праця засуджених або сприятливих для цього умов в УВП, які впливали б на потребу засуджених працевлаштовуватись добровільно для забезпечення відшкодування завданих ними матеріальних збитків у процесі позбавлення волі на певний строк; недосконалість, застарілість законодавчої та методичної бази, яка впливає на всебічність виховного впливу; відсутність всебічного ідеологічного направлення персоналу на результат виправлення і ресоціалізації засуджених; відсутні ознаки примусу або зобов'язання в нормі про стягнення матеріальних збитків

із засуджених до позбавлення волі на певний строк, накладеною постановою начальника УВП, передбаченою ст. 137 КВК України.

Однією зі складових процесу виправлення засуджених до позбавлення волі на певний строк має бути законодавча база, яка відповідно до доктрини пенітенціарної системи повинна впливати на процеси прийняття рішень персоналом УВП під час роботи із засудженими. Високий рівень духовної культури працівника пенітенціарної системи ефективно впливає на розв'язання ключових проблем діяльності УВП і, в кінцевому підсумку, на виконання його основних завдань – здійснення кримінального покарання засуджених на основі пенітенціарної педагогіки [151]. Покращення професіонального кадрового складу персоналу УВП напряду впливає на якісний вихідний результат закінчення роботи із засудженими (УДЗ чи кінець строку покарання), необхідно достатньо приділяти уваги не тільки професійній підготовці фахівців, але і їх матеріальному забезпеченню, що є більш вагомим аргументом при відтоку якісних та досвідчених кадрів ДКВС України. Сучасне реформування ДКВС потребує нової моделі керівника, який насамперед орієнтується на цінності демократичної правової і соціальної держави, служіння народові України, дотримується морально-етичних норм, здатний ефективно виконувати покладені на нього функції, що й актуалізує проблему пошуку оптимальної моделі керівника в системі державної служби [64, с. 32]. Таким чином, залежність від дієвості механізму досліджуваної норми певною мірою залежить від менеджера УВП та СІЗО, вдосконалення досліджуваних норм відіграватиме роль у бажанні законодавця в досягненні бажаної мети правового врегулювання, але без бажання реалізації їх на місцях, потреба у виконанні норм буде лише фактом існування. За часи незалежності України та самостійного функціонування ця система не зазнала принципових змін в ідеології організації тюремної справи, багато втратила в матеріально-побутовому та фінансовому забезпеченні. Через тривале знаходження поза увагою суспільства та держави система виконання

покарань перетворилась на своєрідний «відстійник» кадрів, які не виявили себе в інших державних органах [40].

Реформування ДКВС України тісно пов'язане з удосконаленням норм кримінально-виконавчого права, які мають різну функцію за обсягом перетворень. Можна виділити, що процес реформування складається не тільки із процесів перетворення і модернізації на сучасний лад процесів, які є суспільно значущими, елементами якого є частка залишених удосконалених частинок складової реформи. Таким чином, реформування ДКВС України загалом не можливе без успішних удосконалень складових її норм права.

У забезпеченні механізму стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк не враховано виховний вплив на правосвідомість і негативну спрямованість засуджених, недооцінено законодавцем, що утворена відповідальність в умовах ізоляції може мати виховний вплив на свідомість засуджених. Ми вважаємо, що досліджений нами фактор співрозмірності покарання в процесі забезпечення притягнення до матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк за порушення ними порядку і умов відбування покарання потребує чіткого правового закріплення в кримінально-виконавчому праві, що забезпечує функціонування ДКВС України з урахуванням ратифікованих документів. Потреба виникає у зв'язку з отриманими результатами анкетування засуджених і керівників УВП та СІЗО, процес заміщення матеріального стягнення на дисциплінарне ввійшов у системний алгоритм виконання покарання через спрощеність досягнення мети покарання за протиправні дії (правопорушення) засуджених до позбавлення волі на певний строк, що не завжди є доцільними методами і засобами кари. Таким чином, ми пропонуємо розкрити в кримінально-виконавчому законодавстві принцип *«співрозмірність покарання»* – будь-яке застосування покарання або виховного впливу повинно мати об'єктивну оцінку ступеня та характеру його вчинення засудженими, а правопорушення засуджених до позбавлення волі повинно бути тотожним до застосованого стягнення. Відповідно

співрозмірність або пропорційність покарання виступає у праці як загальний принцип права, який повинен потребувати співрозмірного обмеження прав і свобод людини для досягнення соціально значущих цілей. Принцип пропорційності тісно пов'язаний із принципом верховенства права. Принцип верховенства права є фундаментом, на якому базується принцип пропорційності. Натомість принцип пропорційності є умовою реалізації принципу верховенства права і водночас його необхідним наслідком [137, с. 177]. Визначення межі співрозмірності дасть змогу персоналу ДКВС України з'ясувати основні цілі з реалізації права та ціннісні орієнтири, які лежать в основі вибору того чи іншого методу примусу чи покарання до засуджених за порушення порядку і умов відбування покарання у виді позбавлення волі. Межі застосування принципу співрозмірності (пропорційності) визначають основні цілі й засоби їх досягнення (міри з реалізації), цінності та пріоритети, які лежать в основі вибору тих чи інших засобів та в сукупності становлять основні елементи методології зазначеного принципу [108, с. 45]. Співрозмірність покарання повинна входити до принципів виконання і відбування покарання в статті 5 КВК України, таким чином юридичне закріплення опосередковано вплине на процес виконання покарання. У результаті чого тлумачення цього принципу буде застосовано до службової підготовки і навчальних дисциплін, відомчих навчальних закладів підготовки працівників ДКВС України, що могло б отримати закріплення в наказі Мін'юсту України «Положення про організацію службової підготовки осіб рядового і начальницького складу ДКВС України» в третьому розділі «Структура та тривалість занять із службової підготовки» [143].

Неспіврозмірність покарання має своє відображення в накладенні дисциплінарних стягнень на засуджених за порушення порядку та умов відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, які належать до завдання матеріальних збитків ними, що повинно виявлятися в застосуванні механізмів відшкодування завданої шкоди (збитків) УВП. За настанням відповідальності за пошкодження чи знищення майна повинно йти

повне відшкодування його вартості, але досить часто мають місце заміни матеріальної відповідальності на дисциплінарне стягнення, яке за своїм ідеологічним і доктринальним спрямуванням має на меті покарання за об'єктивно інші правопорушення, що мають інші правові наслідки. Завдана без зворотна шкода неспіврозмірним покаранням засудженому до позбавлення волі на певний строк, що могло завдати йому страждань, сформувати некоректне праворозуміння та спонукати до агресивної поведінки до правоохоронних органів. Виправлення засудженого в умовах ізоляції є процесом цілеспрямованим і врегульованим, але такі досліджувані перепони заважають чітко усвідомити засудженому до позбавлення волі на певний строк правову ідеологію співіснування в правовому суспільстві. На нашу думку, персоналу установи потрібно поглибити праворозуміння основ дисциплінарної відповідальності та умов її настання, тому керуючись статтею 131-1 КВК України «Поняття дисциплінарного проступку», існує потреба недопущення формального підходу під час виконання покарання та здійснення на них виховного впливу.

У процесі дослідження матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк проаналізували розпорядження Кабміну України «Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках», в якому описано основні проблеми, які відповідають критеріям нашого дослідження, а зокрема: 1) протягом тривалого часу у соціально-виховній та психологічній роботі із засудженими і особами, взятими під варту, спостерігається формальний підхід до процесу виправлення та ресоціалізації, а також залишковий принцип уваги до відділів соціально-виховної та психологічної роботи; 2) інструменти вивчення, оцінки засуджених та виховного впливу на них були малоефективними, а їх застосування – не послідовним; 3) сучасний інструментарій впливу на засуджених ще тільки формується, а наявний – не гарантує створення умов для ресоціалізації в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, що

сприятиме зміні поведінки засуджених та запобігатиме вчиненню ними правопорушень після звільнення [151]. Викладення основної проблематики пенітенціарної системи є основою для початку шляху до вдосконалення її норм та положень, які впливають на процес виправлення засуджених та злагодженої і систематичної роботи структурних підрозділів УВП. Також вчені зазначають, що система покарань не завжди відповідає принципам гуманізму та справедливості, що ускладнює процес виправлення і ресоціалізації засуджених. Передбачені методи і стиль роботи не завжди відображають бажаний результат, що підтверджує необхідність оновлення та модернізації системи покарань [40, с. 16].

Отже, недосконалість нормативно-правової бази полягає в обмеженій правовій складовій всебічного виховного впливу на засуджених до позбавлення волі на певний строк. Виникають юридичні підстави необ'єктивної оцінки ступеня виправлення засуджених. При обранні напряму реформування ДКВС України державний апарат повинен приділяти достатньо уваги вдосконаленню процесу виправлення засуджених, які перебувають в ізоляції від суспільства і вважаються більш небезпечними для нього, приділяти достатньо уваги процесу виправлення та належної відповідальності за порушення порядку і умов відбування покарання до закінчення ізоляції. Доктрина виправлення засуджених не повинна допускати застосування до них неспіврозмірного покарання за вчинені ними правопорушення під час відбування покарання. Порушення співрозмірності персоналом ДКВС України наносить непоправну шкоду інтересам кримінально-виконавчих правовідносин та процесу виправлення засуджених. Сучасне суспільство потребує повернення засуджених осіб після позбавлення волі на певний строк із сформованою позицією і праворозуміння правових процесів та нових правовідносин, бажання до загальноприйнятого життя і правослукняної поведінки в суспільстві. Неодмінно, результати дослідження можуть містити вдосконалення правових процесів врегулювання правовідносин під час виконання покарання, що відіграє морально-правову

роль у формуванні правослухняних громадян після позбавлення волі та підготовці до звільнення засуджених у процесі відбування ними покарання в УВП. Наше дослідження вказує на гуманний механізм процесу виконання покарання в момент забезпечення належної матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк, на ознаки виховного впливу норми в умовах ізоляції для наближення виконання покарання до загальноприйнятих світових стандартів. Тому запропоновані законодавчі зміни дають змогу мінімізувати упущення у виховному впливі за допомогою вдосконалення норм права, провести економічно доцільну політику щодо стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк за порушення ними порядку і умов відбування покарання. Підготовка до звільнення буде полягати у якісному та всебічному підході до виховного впливу на засуджених до позбавлення волі на певний строк, зниження в них відчуття безвідповідальності за правопорушення, прищеплення моделі правослухняної поведінки. Співрозмірність покарання за правопорушення можна буде не розцінювати як катування чи негуманне ставлення до засуджених, а відсутність необ'єктивного застосування норм буде формувати якісне підґрунтя до сприйняття утворених кримінально-виконавчих правовідносин. Н. Атаманова узагальнила поняття «застосування норм права», що є невід'ємною частиною юридичного процесу, якщо його розглядати як певний процес правотворчості або правозастосування, що спрямований на реалізацію державної волі, волі законодавця за допомогою реалізації права в установлених законом формах і в кожному конкретному випадку, таким чином процес застосування норм права виступає складовою, яка пов'язує державу та право, дозволяючи їм існувати і гармонійно розвиватись [6, с. 167].

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що підвищення ефективності забезпечення реалізації норми полягає в удосконаленні механізмів, засобів та способів досягнення мети притягнення за порушення порядку і умов відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк до

належної відповідальності шляхом стягнення з них матеріальних збитків, що безпосередньо впливає на виправлення і ресоціалізацію, підготовку до звільнення, профілактику повторного вчинення правопорушення та відновлення матеріально-технічної бази УВП, що понесли таких збитків. Нами були розглянуто та досліджено комплексний підхід удосконалення наявної нормативної, практичної і методичної бази, а зокрема: 1) полягають у впровадженні в роботу персоналу методичних рекомендацій, що на початковому етапі імплементації норми буде підґрунтям подальшої її реалізації, поглиблення знань персоналу ДКВС; 2) удосконалення процесу поглиблення знань персоналу ДКВС України у професійній підготовці (підвищення кваліфікації) та для службових занять в установах стосовно забезпечення належного рівня застосування норм права виховного впливу на засуджених до позбавлення волі на певний строк та забезпечення співрозмірності покарання; 3) внесення запропонованих змін до КВК України та інших НПА, що будуть нівелювати своєчасність і співрозмірність правозастосовного процесу під час виконання покарання персоналом ДКВС України і сприяти забезпеченню задовільному рівню виховного впливу на особу засудженого із забезпеченням основних принципів та доктрин кримінально-виконавчого права України.

Висновки до розділу 3

1. Отже, для досягнення всебічного виховного впливу, об'єктивної оцінки результатів виправлення, гуманного поводження із засудженими до позбавлення волі на певний строк та недопущення можливих страждань доцільно за результатами дослідження внести зміни в порядок забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк та порядку стягнення збитків, забезпечивши контроль у співрозмірності покарання за завдані матеріальні збитки. Тому принцип «співрозмірність покарання» потребує внесення до основних принципів під час виконання і

відбування покарання в статті 5 КВК України. У такому випадку буде відбуватися опосередкований вплив на доцільність застосування засобів стягнення та покарання за порушення порядку і умов відбування покарання, які вчиняють засуджені до позбавлення волі на певний строк. Своєю чергою дисциплінарні стягнення не будуть виступати засобом покарання за пошкодження чи знищення майна засудженими, що негативно впливає на формування правосвідомості особи засудженого. Отже, пропонуємо розкрити та закріпити в кримінально-виконавчому законодавстві запропонований принцип таким визначенням: «співрозмірність покарання» – будь-яке застосування покарання або виховного впливу повинно мати об'єктивну оцінку ступеня і характеру його вчинення засудженими, а правопорушення засуджених до позбавлення волі повинно бути тотожним до застосованого стягнення.

2. Існує необхідність в удосконаленні механізму стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк, потребують змін ст. 136, 137 КВК України для нівелювання заміни стягнення збитків на дисциплінарне покарання (стягнення), що є недопустимим у межах виправлення і ресоціалізації засудженого. Однак удосконалення потребує не тільки сама норма, а й її елементи, що не мають ознак примусу чи зобов'язання, а також алгоритм механізму настання належної матеріальної відповідальності в наявних кримінально-виконавчих правовідносинах потребують визначених нами доповнень.

3. Персонал ДКВС України є невід'ємною частиною у процесі реалізації належного рівня виховного впливу на засуджених до позбавлення волі на певний строк, отже, є потреба у вдосконаленні забезпечення механізму настання виховного впливу та забезпечення його реалізації з дотриманням принципів кримінально-виконавчого права. Тому пропонуємо внести зміни до норм статей 136, 137 КВК України, доповнивши словами «зобов'язані відшкодовувати завдані матеріальні збитки», отже, викласти в новій редакції п. 3 ст. 137 КВК України «постанова начальника колонії про

стягнення збитків оголошується засудженому під розписку та зобов'язує відшкодовувати завдані матеріальні збитки» та статтю 118 КВК України «зобов'язані працювати до відшкодування завданих матеріальних збитків УВП», а також викласти в новій редакції п. 2. ст. 118 КВК України «засуджені до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами, зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості. У разі накладення на засуджених постанови згідно зі ст. 137 КВК України зобов'язані працювати до відшкодування завданих матеріальних збитків», що матиме позитивний виховний вплив на особу засудженого та сприятиме закріпленню основ самокерованої і правослухняної поведінки, підвищення рівня професійних навичок та накопичення коштів на особових рахунках, а також до ресоціалізації особи засудженого.

4. Для досягнення своєчасного і ефективного виховного впливу на особу засудженого стягнення матеріальних збитків, використовуючи передбачені норми КВК України, є дієвим виховним впливом, економічно доцільним та вимушеним методом для забезпечення належного рівня режиму виконання покарання за порушення порядку і умов відбування покарання. Щодо стягнення матеріальних збитків (шкоди) із засуджених до позбавлення волі на певний строк на загальних підставах за ЦК України є доцільним у разі завдання збитків у великих розмірах або не передбачено диспозицією статті 136 КВК України підстави настання такої відповідальності для подальшого стягнення завданих матеріальних збитків. Тому для досягнення бажаного результату стягнення матеріальних збитків і досягнення результату виховного впливу на засуджених до позбавлення волі на певний строк персонал УВП повинен забезпечити позовну діяльність за цивільним законодавством щодо особи правопорушника, оскільки в процесі дослідження позитивної динаміки щодо добровільного відшкодування завданих матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк за ст. 137 КВК України не відбувалося. Отже, в такому випадку УВП за завдані їм матеріальні збитки

засудженими до позбавлення волі на певний строк за порушення порядку і умов відбування покарання, що спричинили збитки в невеликих розмірах, повинні забезпечувати притягнення до належного рівня відповідальності на загальних підставах згідно з ЦК України, в результаті буде відбуватися відшкодування матеріальних збитків, але такої тенденції серед установ ДКВС України не спостерігається, винятком є вчинення засудженими тяжкого або резонансного злочину.

5. Таким чином, ми акцентуємо на потребі у врегулюванні процесу ефективного забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк і настання відповідних правових наслідків утворених кримінально-виконавчих та цивільних правовідносин для досягнення ефективної динаміки виправлення засуджених до позбавлення волі на певний строк і впливу на їх правосвідомість у процесі відбування покарання. У результаті чого потребує контроль недопущення процесу заміни не співрозмірним видом покарання (дисциплінарне стягнення) за завдані матеріальні збитки установам ДКВС України протиправними діями засуджених, що може негативно вплинути на досліджувані правовідносини. Важлива різниця при врегулюванні правовідносин за цивільним та кримінально-виконавчим правом – це наявність зобов'язання, що стимулює відшкодування завданої матеріальної шкоди потерпілій стороні за ЦК України, а за КВК України добровільне відшкодування завданих матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк без судового процесу.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження порушених положень КВК України, які мають свій визначений вплив на забезпечення належного рівня виправлення та ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі на певний строк, реалізації принципів гуманізму і раціонального застосування примусових заходів виховного впливу, нами проаналізовані підстави настання матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк полягають у бережному ставленні до речей та предметів у процесі їх взаємодії під час відбування покарання згідно зі ст. 107 КВК України, а також передбачаються підстави настання матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі за ст. 136 КВК України. Персонал ДКВС України зобов'язаний забезпечити виконання вимог норми статей 136 та 137 КВК України, але в процесі дослідження ми виявили низький рівень її реалізації у випадку пошкодження чи знищення майна засудженими під час відбування ними покарання, а також небажанням засуджених до позбавлення волі на певний строк відшкодовувати витрати на їх утримання в УВП.

Отже, за результатами дослідження ми виділяємо елементи виховного впливу, які впливають на забезпечення відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк, завданих установам ДКВС України: «своєчасність» настання відповідальності (покарання) за вчинене правопорушення (завдання матеріальних збитків) доречно впливає на процес виправлення засудженого завдяки сприятливим умовам невідворотності від настання відповідальності, що утворились внаслідок процесу ізоляції; «співрозмірність покарання» за правопорушення, яке виявляється в порушенні порядку і умов відбування покарання, що завдали матеріальні збитки УВП, у недопустимість взаємозаміни на засоби дисциплінарного стягнення, що не є тотожними до вчиненого правопорушення; у разі забезпечення матеріальної відповідальності засуджених під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі норма

служує частиною «виховного впливу» на особу правопорушника, що має опосередкований вплив на оцінку ступеня виправлення засуджених, що повинно враховуватись при їх кожній атестації; «профілактика» повторюваності подібних правопорушень в УВП, що можуть мати злочинний характер та провокувати відчуття безвідповідальності в засуджених.

Значний вплив на недостатній рівень реалізації (застосування) до засуджених досліджуваної норми кримінально-виконавчого права України відображається в таких факторах: 1) застосування персоналом ДКВС України до засуджених заходів дисциплінарного стягнення за завдані ними матеріальні збитки УВП; 2) правовий нігілізм серед персоналу стосовно норми матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі виявляється в небажанні забезпечення механізмів стягнення матеріальних збитків у невеликих розмірах із засуджених до позбавлення волі на певний строк у судовому порядку на загальних підставах; 3) відсутність у досліджуваної норми ознак обов'язковості (примусу) засудженими до позбавлення волі на певний строк відшкодовувати завдані ними матеріальні збитки УВП (СІЗО); 4) недостатній рівень професійної підготовки персоналу ДКВС України щодо всіх наявних засобів виховного впливу на особу засудженого в процесі їх ізоляції та забезпечення стягнення матеріальних збитків з них під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Таким чином, відповідно до поставлених завдань розкриємо основні напрями важливості забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк, позитивного впливу на підсвідомість засуджених, її зв'язок з основними принципами КВК України, результативність її забезпечення в комплексному і систематичному підході до виправлення засуджених загалом, аби повернути їх у суспільство після ізоляції як рівноправного громадянина із сформованою належним чином правосвідомістю.

1. У процесі теоретико-правового обґрунтування ми розкрили походження, формування та сучасне сприйняття матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк. Нормами КВК України передбачається забезпечення бережного ставлення до речей, предметів та власного здоров'я. Тим паче, наявні механізми забезпечення і реалізації відшкодування завданих збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк вказує на виховний вплив норми та її дієвість у профілактиці позитивної рефлекторної поведінки. За допомогою емпіричної бази проаналізовано причинно-наслідкові фактори відсутності достатнього рівня реалізації норми у процесі роботи із засудженими до позбавлення волі на певний строк. Тому результати нашого аналізу вказують на зв'язок забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк із оцінкою їх ступеня виправлення. А неспіврозмірність та заміна на інші види покарання, що не пов'язані із відшкодуванням матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк, має негативні наслідки для впливу на особистість засудженого загалом, що може порушувати принципи гуманізму, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання не належним чином сформовану правослухняну поведінку та розумінні сутності покарання. Отже, кримінально-виконавче право України потребує вдосконалення механізму виконання поставлених завдань та досягнення цілей, передбачених КВК України, для забезпечення принципів гуманізму, верховенства права і співрозмірності покарання, тому існує потреба у вдосконаленні та забезпеченні правового механізму стягнення матеріальних збитків за допомогою законодавчо передбачених інструментів, що своєю чергою матиме позитивний вплив на всебічність і повноту процесу виправлення і ресоціалізації особи засудженого в умовах ізоляції від суспільства.

2. Цивільно-правові і кримінально-виконавчі правовідносини, які утворюються в процесі забезпечення притягнення до матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк, мають

відмінності в механізмах і підставах реалізації, порядку стягнення та мети. В цивільних правовідносинах, за результатами яких суд виносить рішення, що має ознаки обов'язковості до виконання органами і установами держави, у відшкодуванні завданих матеріальних збитків особі, чиї інтереси були порушені. Своєю чергою юридична сила рішення суду має ознаки зобов'язання відшкодування завданих матеріальних збитків за ЦК України. Тому при забезпеченні стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк матиме безпосередній вплив на спосіб забезпечення їх відшкодування засудженими, а згідно зі ст. 118 КВК України передбачена обов'язковість праці засуджених до відшкодування збитків за виконавчими листами. На нашу думку, економічно недоцільно забезпечувати позовну діяльність до засуджених, які позбавлені волі на певний строк, на загальних підставах ЦК України за умови завдання засудженими збитків у невеликих розмірах. Щодо кримінально-виконавчих правовідносин, законодавець виклав вичерпний перелік умов та підстав, які можуть сприяти забезпеченню стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк за КВК України, але норма КВК України, не маючи зобов'язальних ознак, акцентує тільки на добровільному відшкодуванні завданої матеріальної шкоди порушенням порядку і умов відбування покарання. За нормою ст. 137 КВК України законодавець опосередковано звертає нашу увагу на виховний вплив у закладене підґрунтя добровільності відшкодування завданих матеріальних збитків, якщо не було забезпечено процесу відшкодування матеріальних збитків на загальних підставах за цивільним чи кримінальним законодавством персоналом УВП. Тому досліджувані норми потребують не лише ознак «зобов'язання» завданих матеріальних збитків за порушення порядку і умов відбування покарання, а й також механізму їх забезпечення стягнення. Отже, ми розробили методичні рекомендації «щодо стягнення матеріальних збитків, завданих засудженими до позбавлення волі на певний строк» (дод. В), що повинні сприяти ефективному забезпеченню стягнення матеріальних збитків із засуджених до

позбавлення волі на певний строк за кримінально-виконавчим і цивільним правом України.

3. Виділяємо, що однією з основних функцій матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк в умовах ізоляції є її виховний вплив на особу засудженого за вчинене ним порушення порядку і умов відбування покарання. Матеріальна відповідальність засуджених має своє відображення в правах і обов'язках засуджених до позбавлення волі у ст. 107 КВК України, що потребує від засуджених «дбайливого ставлення до майна установи», а також згідно зі ст. 136 КВК України передбачено додаткові підстави її настання за завдані матеріальні збитки засудженим до позбавлення волі на певний строк, а саме: за пошкодження майна, пов'язані з припиненням втечі, заподіяння собі тілесних ушкоджень, лікуванням та не відшкодуванні витрат за утримання. У зв'язку з тим, що норма за ст. 137 КВК України не має ознак примусу та обов'язковості засудженими до позбавлення волі на певний строк відшкодування завданих матеріальних збитків, накладена постанова начальника УВП на засуджених не сприяє відшкодуванню ними добровільно. Тому передбачений спосіб забезпечення відшкодування збитків є не ефективним та потребує відповідних законодавчих змін, що ми і пропонуємо. Досліджено необхідність наділення ознаками примусу та зобов'язання, які вплинуть на забезпечення опосередковано виховного впливу на особу порушника порядку і умов відбування покарання, за умови систематичного дотримання мети, завдань та принципів кримінально-виконавчого законодавства в процесі реалізації запропонованих нами законодавчих змін у досліджуваних положеннях ст. 136 та 137 КВК України. Законодавець, розмістивши досліджувані положення в главі 19 «Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі» КВК України, безпосередньо вказує персоналу ДКВС України на сутнісну умову і функцію норми у разі її застосування до засуджених, які позбавлені волі на певний строк. Виховний вплив, наявний при забезпеченні реалізації досліджуваної норми, є складовою основних

засобів виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк. Накладення постанови про стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк передбачає економічну доцільність спрощеного механізму стягнення, подібного до ст. 130 КЗпП України, тому обумовлено низькою балансовою вартістю пошкоджених речей для забезпечення швидкого стягнення матеріальних збитків, але на жаль, персоналом УВП не вдається успішно його реалізовувати. Своєю чергою рівень реалізації застосування досліджуваної норми опосередковано залежить від можливості залучення до суспільно корисної оплачуваної праці засуджених до позбавлення волі на певний строк для забезпечення отримання коштів на особовий рахунок, хоча праця в умовах ізоляції є одним з основних засобів виправлення згідно з п. 3 ст. 6 КВК України, може позитивно впливати на процес виправлення і ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі на певний строк та повинно сприяти щодо майбутнього рішення застосування до засуджених УДЗ. А сумлінне ставлення до праці впливає на умовно-дострокове звільнення з УВП, отже, УДЗ засуджених до позбавлення волі на певний строк залежить від застосування до них норми п. 2 ст. 81 КК України «Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення».

4. Формуючи характеристику особи засудженого до позбавлення волі на певний строк, що порушила порядок і умови відбування покарання, яка потім притягується до матеріальної відповідальності, ми з'ясували, що існують фактори впливу на вчинення повторного подібного правопорушення (завдання матеріальних збитків) в умовах ізоляції, оскільки завдання матеріальних збитків УВП є найпростішим шляхом для досягнення протиправних (злочинних) цілей і намірів. Сформована особистість правопорушника до моменту відбування покарання на певний строк зазвичай має асоціальну негативну спрямованість щодо правоохоронних органів. Також ми враховували вплив самого процесу ізоляції, режиму відбування

покарання, середовище субкультури засуджених, які впливають на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі на певний строк порушення порядку і умов відбування покарання.

5. Проаналізована ефективність виховного впливу досліджуваних положень незалежно від категорії засуджених до позбавлення волі на певний строк має позитивний вплив на формування правосвідомості. Незалежно від категорії засуджених до позбавлення волі на певний строк забезпечення настання матеріальної відповідальності за порушення порядку і умов відбування покарання виявляється в позитивній динаміці підвищення їх рівня правосвідомості. У випадку, якщо персонал установи не володіє мовою засуджених до позбавлення волі на певний строк, він повинен залучати перекладача і за його допомогою забезпечити максимальне інформування іноземних громадян та без громадянства, які спілкуються на незрозумілому діалекті, про порядок відбування покарання. Тим паче, що додаткові права та обов'язки іноземним громадянам не передбачаються кримінально-виконавчим законодавством. Метою в персоналу є не тільки забезпечення виконання покарання для іноземних громадян, а і в доступному порядку донести їхні права та обов'язки на зрозумілій їм мові, що надалі вплине на належне застосування до них правових норм у разі порушення ними порядку і умов відбування покарання.

6. Міжнародний досвід забезпечення функціонування пенітенціарних установ дозволив проаналізувати різноманітність і ефективність норми впливу в процесі реалізації забезпечення матеріальної відповідальності та вплив на правосвідомість засуджених до позбавлення волі на певний строк. Дослідили процес та механізм відшкодування матеріальних збитків, завданих засудженими, на які впливають деякі фактори забезпечення в таких країнах, як: Німеччина, Швейцарія, Франція, Японія, Республік Казахстан і Молдова. Кримінально-виконавче законодавство розглянутих країн спрямоване на забезпечення відшкодування витрат на утримання та матеріальне самозабезпечення засудженими до позбавлення волі на певний строк.

Передбачені норми Німеччини та Франції превентивно спрямовані на ефективне забезпечення наявності коштів на особових рахунках засуджених до позбавлення волі на певний строк, а також оцінки за критеріями сумлінної праці ступеня виправлення. А тому відшкодування завданих матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк у процесі відбування покарання стає доступнішим за вітчизняні норми. Тому матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк повинна відповідати загальновизнаним пенітенціарним принципам виконання покарання і базуватися на гуманізмі, співрозмірності та верховенстві права.

7. Під час дослідження ми сформуvalи основні проблемні питання, які впливають на недосконалість механізму забезпечення належних умов настання відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк за порушення порядку і умов відбування покарання, що спричинило завдання матеріальних збитків УВП. Запропоновано профілактику правового нігілізму серед персоналу ДКВС України змінами до досліджуваних положень КВК України. Першочергове, це внести до курсу підвищення кваліфікації середнього та начальницького складу персоналу ДКВС України – поглиблення праворозуміння основ дисциплінарної відповідальності та умов її настання, стаття 131-1 КВК України «Поняття дисциплінарного проступку», і недопущення формального підходу в роботі із засудженими до позбавлення волі на певний строк під час здійснення на них виховного впливу (накладення дисциплінарного стягнення чи стягнення матеріальних збитків), також підстави, умови та механізми настання і стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі за ст. 136 та 137 КВК України. Другочергове, пропонуємо враховувати обов'язок засуджених дбайливо ставитись до майна УВП та під час ув'язнення в СІЗО норму ст. 107 КВК України до оцінки ступеня виправлення засуджених до позбавлення волі, а саме розділ II «Складання висновку» Методики визначення ступеня виправлення засудженого, що вплине на рівень правослухняності

(виправлення) засуджених до позбавлення волі на певний строк, а також повинно бути врахованим при розгляді засуджених, які підпадають під УДЗ.

Співрозмірність покарання за порушення порядку і умов відбування покарання, вчинене засудженими до позбавлення волі на певний строк в умовах ізоляції, потребує закріплення в принципах кримінально-виконавчого права, що буде доповнювати принцип «раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки». Персоналу не завжди вдається дотримуватись повною мірою передбачених норм права при реалізації співрозмірності покарання, однак ми дослідили важливість впливу на динаміку виправлення та психолого-педагогічні процеси, які вивчає пенітенціарна педагогіка і психологія. Отже, пропонуємо розкрити та закріпити в кримінально-виконавчому законодавстві запропонований принцип таким визначенням: *«співрозмірність покарання» – будь-яке застосування покарання або виховного впливу повинно мати об'єктивну оцінку ступеня та характеру його вчинення засудженими, а правопорушення засуджених до позбавлення волі повинно бути тотожним до застосованого стягнення.*

Процес відшкодування матеріальних збитків, завданих засудженими до позбавлення волі на певний строк порушенням ними порядку і умов відбування покарання, та суспільно корисна праця в УВП мають тісний зв'язок між собою і відіграють важливе значення для їх виправлення та ресоціалізації. Залежність досліджуваної норми від одного з основних засобів виправлення, а саме праці, за результатами нашого дослідження, потребує відповідних законодавчих змін, а зокрема: внести зміни до п. 2 ст. 118 КВК України *«засуджені до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами та заборгованість за утримання або за завдані матеріальні збитки УВП, зобов'язані працювати до відшкодування завданих матеріальних збитків».*

Пропонуємо доповнити КВК України визначенням *виховний вплив* на засуджених до позбавлення волі на певний строк, що повною мірою буде

відображати аксіому кримінально-виконавчого права, а саме викласти в такій редакції: виховний вплив – це цілеспрямовані дії персоналу в процесі виконання покарання, що впливають на закріплення і поглиблення позитивного правового досвіду в засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, що відповідає критеріям співіснування в суспільстві та має своє вираження в доцільності, об'єктивності та співвідношенні правопорушення до заходів впливу. Однак пропонуємо доповнити принципи ст. 5 КВК України під час виконання і відбування покарання «співрозмірністю покарання», що повинно таким чином набувати юридичного закріплення принципу, яке опосередковано впливає на процес виконання покарання персоналом ДКВС України.

Для ефективного забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк та механізму стягнення завданих матеріальних збитків УВП, які були завдані порушенням порядку і умов відбування покарання, пропонуємо внести відповідні законодавчі зміни: у п. 1 ст. 136 КВК України замінити слова «засуджені повинні відшкодовувати збитки» на «засуджені зобов'язані відшкодовувати матеріальні збитки», п. 2 ст. 136 КВК України викласти в новій редакції «засуджені підлягають обов'язковому стягненню матеріальних збитків, які були заподіяні СІЗО під час відбування ними покарання, стягнення матеріальних збитків провадиться на загальних підставах цивільного чи кримінального законодавства у разі неможливості забезпечення механізму стягнення за ст. 137 КВК України». Таким чином, необхідно внести зміни й до Закону України «Про попереднє ув'язнення» ст. 17 абзац 2-й доповнити такими словами ««підлягають обов'язковому стягненню матеріальних збитків із засуджених, які були заподіяні СІЗО під час ув'язнення, стягнення збитків провадиться на загальних підставах цивільного чи кримінального законодавства у разі неможливості забезпечення механізму стягнення за ст. 137 КВК України».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автухов К. А., Яковець І. С. Механізм оптимального виконання покарання у виді позбавлення волі. Наук.-практ посіб : за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Права людини, 2013. 248 с.
2. Автухов К. А. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. (відповіді на екзаменаційні питання та питання до практичних занять) / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2016. 158 с.
3. Автухов К. А., Гель А. П., Романов М. В., Човган В. О., Яковець І. С. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України / за заг. ред. М. В. Романова; ГО «Харківська правозахисна група». Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 480 с.
4. Автухов К. А., Яковець І. С. Організаційно-правові засади діяльності Державної пенітенціарної служби України в установах виконання покарань: навч. посібник / за ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2013. 160 с.
5. Адабаш О. В. Поняття, сутність та ознаки адміністративно-правових режимів. *Європейські перспективи*, 2013. № 12. С. 36–40.
6. Атаманова Н. В. Проблемні питання застосування норм права. *Підприємництво, господарство і право: науково-практичний господарсько-правовий*. 2021. № 2 С. 164–169.
7. Бадира В. А., Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Мінаєв М. М., Хашев В. Г. Кримінально-виконавче-право : навч. посіб. 2-ге вид., зміни і доповн. / за ред. Т. А. Денисової. Київ : Істина, 2010. 479 с.
8. Балабан, С. М. До питання про причини та умови рецидивної злочинності. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2022. Вип. (5).
9. Бандурка А. М., Севастьянов В. П. Правовое положение осужденных к лишению свободы : документы и комментарии. Харьков : Основа, 1997. 242 с.

10. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2013. 309 с.
11. Бисага Ю. М., Белов Д. М., Ленгер Я. І., Митровка Я. В. Основи правознавства. Ужгород, 2008. 365 с.
12. Бігун В. С. Юридична герменевтика правосуддя (вибрані аспекти). *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 129–135.
13. Біла Ю. О., Мороз Р. Є. Способи виправлення засуджених в Японії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 530–532.
14. Білозьоров Є. В., Власенко В. П., Горова О. Б., Завальний А. М., Заяць Н. В. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва , О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
15. Білоус К. С. Досвід деяких країн із підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі. *Трибуна докторанта, аспіранта і здобувача*. 2019. Вип. 37. С. 120–133.
16. Богатирьов А. І. Запобігання професійній деформації у персоналу місць несвободи / за заг. ред. док. псих. наук. професора Медведєва В. С. Київ : ВД Дакор, 2016. 198 с.
17. Богатирьов А. І., Ведмідський О.В., Некрасов О.О. Втеча в'язнів з місць несвободи (міжгалузеве дослідження) : монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України І. Г. Богатирьова. Київ : ВД Дакор, 2015. 228 с.
18. Богатирьов А., Колодчин Д. Вплив професійної деформації на роботу персоналу місць несвободи державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*, 2024. № 4. С. 214–219.
19. Богатирьов І. Г. Корекція поведінки засуджених жінок в установах виконання покарань. Чернігів, 2003. 168 с.
20. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України : підручник. 2-ге вид. Київ : Дакор, 2014. 376 с.

21. Богатирьов І. Г. Пенітенціарна система України у ХХІ столітті: теоретико-правові та кримінально-виконавчі проблеми : монографія. ВД «Дакор», 2025. 248 с.
22. Богатирьов І. Г. Українська пенітенціарна наука : монографія. Харків : Харків юридичний, 2008. 294 с.
23. Богатирьов І. Г., Лучко С. В., Пузирьов М. С. Соціальна робота із засудженими в Україні: навч. посіб. Київ : Дакор, 2013. 200 с.
24. Богатирьов І. Г., Богатирьова О. І. Суспільно корисна праця засуджених у місцях несвободи як засіб виправлення і ресоціалізації. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2023. № 1 (13). С. 52–64.
25. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України : монографія. Київ : Дакор, 2017. 236 с.
26. Богатирьова О. І., Колодчина А. Л. Деякі засоби впливу на засудженого з метою запобігання вчиненню ним нового злочину у виправній колонії України. *Право і суспільство*, 2020. № 3. С. 195–200.
27. Богдан Ю. М. Спеціальні обов'язки засуджених до позбавлення волі на певний строк у системі їх правового статусу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 36–40.
28. Боднар І. В., Кондратов Д. Ю., Яворська С. Я. Характеристика засуджених, схильних до вчинення злочинів під час відбування покарання у виправних колоніях. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 160–167.
29. Боднарчук В. Д. Бюрократизм як феномен раціональної бюрократії: причини появи та шляхи подолання. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 4 (3). С. 29–37.
30. Борець Ю. В. Шляхи вдосконалення пенітенціарної системи України. *Актуальні проблеми модернізації законодавства та освіти в умовах євроінтеграційного поступу України* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Чернігів : Десна Поліграф, 2016. С. 42–43.

31. Борисова В. І., Баранова Л. М., Домашенко М. В. Основи римського приватного права : підручник / за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків : Право, 2008. 224 с.
32. Борщевський І. В. Доцільність в системі принципів застосування норм права. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. С. 16–20.
33. Борщевський І. В. Доцільність як мета правозастосування : матеріали 75-ї звіт. наук. конф. професорсько-викладацького складу і наук. працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 25–27 листоп. 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 19–21.
34. Бурбела Ю. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди: проблеми понятійно-категоріального апарату. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. Вип. 1. С. 214–223.
35. Бурда С. Я. Зміст кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник*. 2011. № 3. С. 213–221.
36. Василенко К. С. Про деякі змістові елементи соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях середнього рівня безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 244–248.
37. Василик В. В. Виправлення та ресоціалізація засуджених до позбавлення волі в системі засобів реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 33–39.
38. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків : Фоліо, 2005. 767 с.
39. Вівчарук Д. П. Основні засади цивільного права та їх значення. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія «Право». 2019. № 8 (20). С. 120–126.
40. Вітюк Д. Л., Олійник І. Л. Теоретико-правовий аналіз досліджень у галузі кримінально-виконавчого права. *Ірпінський юридичний часопис*. 2014. № 2 (15). С. 11–19.

41. Галай А. О. Тюремна система: як реформувати динозавра. *Центр прав людини ZMINA*. URL: https://zmina.info/articles/tjuremna_sistema_jak_reformuvati_dinozavra-2/ (дата звернення: 03.02.2025).
42. Галака С. П. Ядерне нерозповсюдження у світовій практиці : автореф. дис. ... д-ра політ. наук. Київ, 2006. 26 с.
43. Гальцова О. В. Вплив персоналу установ виконання покарань на засуджених осіб до позбавлення волі. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 трав.2019 р.). Одеса : Гельветика, 2019. С. 75–80.
44. Гальцова О. В. Щодо впливу праці на засуджених до позбавлення волі. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 21–22 черв. 2019 р.). Запоріжжя, 2019. С. 104–106.
45. Голіна В. В., Степанюк А. Х., Лисодєд О. В. Кримінально-виконавче право : підручник / за ред. Голіни В. В. і Степанюка А. Х. Харків: Право, 2011. 328 с.
46. Головкін Б. М., Степанюк А. Х., Лисодєд О. В. Кримінально-виконавче право: підручник / за заг. ред. Б. М. Головкіна, А. Х. Степанюка. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 288 с.
47. Грещак М. Г., Гребешкова О. М., Коцюба О. С. Внутрішній економічний механізм підприємства : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2001. 228 с.
48. Гритенко О. А. Процес виправлення під час відбування покарання у виді позбавлення волі як елемент прогресивної системи: деякі законодавчі проблеми. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. Ч. 1. С. 89–92.
49. Гритенко О. А., Конопельский В. Я., Резніченко Г. С. Кримінально-виконавче право : навч. посіб. Одеса : ОДУВС, 2019. 272 с.
50. Гриценко О. А. Економічна теорія прав власності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2011. № 4 (7). С. 93–103.

51. Гула Л. Ф. Детермінанти злочинності в кримінально-виконавчих установах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2018. Вип. 2. С. 235–243.
52. Гула Л. Ф., Гула Н. Л. Кримінологічна характеристика злочинів, учинених засудженими в установах виконання покарання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3131. 139 с.
53. Гуменюк О. Г. Психологічні основи ресоціалізації засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 529–534.
54. Гумін О., Якімова С. Кримінологічні особливості запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. Вип. 1. С. 65–72.
55. Гуржий В. И., Мелентьев М. П. Пенитенциарные системы зарубежных стран : учеб. практ. пособие. Киев, 1993. 104 с.
56. Данильян О. Г., Дзюбань О. П. Філософія : підручник. Харків : Право, 2015. 432 с.
57. Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Міжнародно-правові стандарти щодо виправлення та ресоціалізації засуджених. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. Вип. 1. С. 49–66.
58. Державна служба статистики України. Статистичні дані. Розділ «Злочинність та правосуддя». URL: http://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/ppr.htm (дата звернення: 05.02.2023).
59. Дзера О. В., Боброва Д. В., Довгерт А. С. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. Кн. 1. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 720 с.
60. Добренька Н. В. Загально-соціальне та юридичне розуміння поняття «доцільність». *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2011. Вип. 2. С. 197–201.
61. Європейські пенітенціарні правила. Рекомендація NR (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць : прийнято Комітетом Міністрів на

952-й зустрічі заступників Міністрів 11.01.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 01.12.2024).

62. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 15.03.2019).

63. Закон про виконання покарань у вигляді позбавлення волі та заходів покарання та безпеки. Закон про виконання покарань (StVollzG) від 16 березня 1976 р. (BGBl. I стор. 581, 2088, 1977 I стор. 436). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/BJNR005810976.html> (дата звернення: 01.06.2023).

64. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах : навч.-метод. посіб. / ДПтСУ ; за заг. ред. д-ра пед. наук, проф. Оржеховської В. М. Біла Церква, 2011. 240 с.

65. Зарадюк З. В. Правовий статус засуджених : навчально-методичні рекомендації для студ. юрид. фак. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2022. 32 с.

66. Зливко С. В. Основні завдання і функції Державної кримінально-виконавчої служби України. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2018. № 1. С. 170–181.

67. Зливко С. В. Характеристики управлінської ролі керівника в умовах реформування пенітенціарної системи України. *Актуальні проблеми освіти, науки та галузевого законодавства у світлі вимог Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки* : матеріали міжнар. заочної наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 30 черв. 2017 р.). Чернігів, 2017. С. 31–34.

68. Исполнительный кодекс Республики Молдова. От 24 декабря 2004 г. № 443-XV. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.12.2024 г.) URL: [#pos=3;-140](https://continent-online.com/Document/?doc_id=30395643) (дата звернення: 05.12.2024).

69. Кагановська Т. Є. Вплив бюрократії на організацію управлінської діяльності: історико-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2019. № 28. С. 11–18.

70. Карелін В. В. Дослідження адміністративно-правових режимів у сфері виконання кримінальних покарань як передумова реформування пенітенціарної системи України. *Підприємництво, господарство і право*, 2015. № 7. С. 49–52.

71. Карелін В. В. Правове регулювання застосування заходів заохочення та стягнення у процесі виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених : монографія / В. В. Карелін, І. С. Яковець, К. А. Автухов ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2014. 240 с.

72. Карелін В. В. Проблеми нормативно-правового забезпечення адміністративно-правових режимів у сфері організації виконання покарань. *Підприємництво, господарство і право*, 2016. Вип. 12. С. 142–145.

73. Карелін В. В. Дотримання принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки при застосовуванні до засуджених заходів стягнення і заохочення. *Форум права*. 2013. № 2. С. 216–222.

74. Кебуладзе В. І. Феноменологічна психологія і феноменологічна соціологія: навчально-методичний посібник. Київ, 2021. 134 с.

75. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Запобігання злочинності як сфера співпраці кримінально-виконавчої та кримінологічної (профілактичної) політик України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* : збірник наукових статей. 2016. Вип. 42. С. 171–181.

76. Киреев С. І. Економічна ефективність. *Енциклопедія сучасної України* / редкол.: Дзюба І. М., Жуковський А. І., Железняк М. Г. та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-18769> (дата звернення: 01.06.2023).

77. Кіраль А. Й. Формування здатності до протистояння криміналізації особистості підлітка: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 19.00.07. Київ, 2018. 273 с.
78. Клімова Г. П. Правова ментальність: сутність та умови формування. *Право та інновації*. Харків : Право, 2019. № 2 (26). С. 72–77.
79. Кльован Н. В. Концепція кримінологічної функції режиму в місцях позбавлення волі : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова ; МОН України, НУ «ОЮА», каф. крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв. ін-ту права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права». Миколаїв : Іліон, 2016. С. 552–574.
80. Коваленко К. В. Загальна та спеціальна дисциплінарна відповідальність. *Форум права*. 2008. № 2. С. 231–236.
81. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322–VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
82. Козаченко О. В., Стрельцов Є. Л. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія. Миколаїв: Іліон, 2016. 768 с.
83. Колб О. , Дучимінська Л. Сучасна політика у сфері виконання покарань України: зміст та особливості. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. Вип. 1. С. 55–64.
84. Конопельський В. Я. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі: поняття, зміст, реалізація у кримінально-виконавчій діяльності України : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 474 с.
85. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
86. Косцова І. П. Герменевтичний метод тлумачення норм права: історична та юридична дивергенція. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 827. С. 153–158.

87. Кревсун О. М., Турчина О. С. Праця засуджених до позбавлення волі в сучасних умовах. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6–1. Т. 3. С. 131–134.
88. Кримінальний кодекс Німеччини (BGBI. S. 351 351). URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB> (дата звернення: 12.12.2024).
89. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
90. Кримінальний кодекс Швейцарії від 21 грудня 1937 р. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/en (дата звернення: 03.01.2024).
91. Кримінально-виконавче право України : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2005. 256 с.
92. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 року № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
93. Кримінологія : підручник / Б. М. Грек, Л. М. Кононенко, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.
94. Кульба М. П., Теліженко Л. В. Постмодернізм у філософії права. *Правові засади функціонування публічної влади щодо забезпечення інтелектуального розвитку та безпеки суспільства* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 19–20 трав. 2016 р.). Суми : СумДУ, 2016. С. 25–27.
95. Кутепов М. Ю. Праця засуджених як шлях до ресоціалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 322–336.
96. Кутепов М. Ю. Виправлення та ресоціалізація засуджених неповнолітніх: шляхи вдосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 222–226.

97. Кушнар'ов І. В. Причини та умови корупції. Харків. *Вісник ХНУВС*. 2013. № 1 (60). С. 88–96.
98. Кушнар'ов С. В. Проблеми ресоціалізації неповнолітніх засуджених у контексті пенітенціарного процесу. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: збірник наукових праць. 2012. Вип. 16. Книга 2. С. 177–184.
99. Лапкін А. В. Критерії розмежування цивільно-правової і матеріальної відповідальності. URL: http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Pravo/21409.doc.htm. (дата звернення: 01.12.2024).
100. Левчановський Д. Е. Матеріальна відповідальність засуджених як один з чинників виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Virtus*. Монреаль, Канада, 2020. №73. С. 272–275.
101. Левчановський Д. Е. Окремі аспекти настання матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. Вип. (14). URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-14-01-05> (дата звернення: 01.12.2024).
102. Лекція до теми «Порядок та умови виконання покарання у виді позбавлення волі» / розробники: Конопельський В. Я., Резніченко Г. С. Одеса: ОДУВС. 28 серпня 2018. 48 с.
103. Лень В. В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві : монографія / передм. д. ю. н., проф. Ю. М. Антоняна. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 180 с.
104. Ліховіцький Я. О. Про деякі змістовні аспекти принципів кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*, 2017. №3 (15). С. 254–260.

105. Лобжина Т. К. Права жінок, засуджених до позбавлення волі : зб. наук. праць / ред. кол. Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. Харків, 2007. Вип. 14. С. 144–153.

106. Логвиненко Є. С. Становлення та розвиток системи покарань у давньоримській державі. *Право і Безпека*. Харків: ХНУ внутрішніх справ, 2015. № 3 (58). С. 31–35.

107. Лучко С. В. Методологія дослідження пенітенціарної системи України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Юридичні науки». 2013. № 2 (5) . С. 151–157.

108. Майданик Р. А. Пропорційність (співрозмірність) і право власності: доктрина і судова практика. *Право України*. 2016. № 1. С. 41–54.

109. Малінковська О. В., Тимощук О. І., Бруневич В. М. Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: перспективи вдосконалення законодавства України. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Право. Чернігів, 2023. №1 (18). С. 57–71.

110. Манжул І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 11–17.

111. Марчук В. Т., Богатирьов О. І. Довічне позбавлення волі : монографія / за заг. ред. док. юр. наук, проф., заслуж. діяча науки і техніки України І. Г. Богатирьова. Київ: ВД «Дакор», 2021. 228 с.

112. Мельничук І. І. Удосконалення системи виконання покарань в Україні на основі міжнародного досвіду. *Young Scientist*. Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2018. № 5 (57). С. 255–259.

113. Митрофанов І. І., Гайкова Т. В. «Шкода» та «збитки»: співвідношення понять. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2012. Вип. 3 (74). С. 196–200.

114. Михайленко О. Р. Основи держави та права : навч. посіб. Київ : Феміна.1994. 120 с.

115. Михалко І. С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослукняної поведінки засуджених : монографія. Харків : Право. 200 с.

116. Михалко І. С. Поняття примусу в кримінально-виконавчому праві. *Право і безпека*. 2010. № 3 (35). С. 156–161.

117. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 40/33 від 29.11.1985.

118. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 70/175 від 17.12.2015.

119. Мозговий В. І. Професійно-психологічні вимоги до персоналу в умовах реформування системи ДКВС. *Актуальні проблеми модернізації законодавства та освіти в умовах євроінтеграційного поступу України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. С. 180–181.

120. Мудрак І. А. Психологічне вивчення феномену пенітенціарної дезадаптації особистості в умовах позбавлення волі. *Психологічні перспективи*. 2013. Вип. 21. С. 154–164.

121. Муж В. В. Правова свідомість як мотив правомірної поведінки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 824. С. 278–282.

122. Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О. Кримінально-виконавче право України : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2018. Т. I. 364 с.

123. Наливайко О. І. Правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії права. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ, 2001. № 12. С. 18–22.

124. Олефір Л. І., Дудка Н. О. Ресоціалізація засуджених через призму їх працевикористання. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2023. № 1 (13). С. 82–92.

125. Оніка Л. П. Проблеми ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 5. С. 277–282.

126. Осауленко А. О. Вплив принципів, сформованих у міжнародних стандартах з прав людини на розвиток кримінально-виконавчої системи України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2018. Вип. 3. Том 1. С. 41–44.

127. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. 3-тє вид., стереотип. Київ : Либідь. 1997. 632 с.

128. Павлюк Н. М. Герменевтика в цивільному праві України: теоретичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 134–137.

129. Педагогічна психологія: навчально-методичний посібник. URL: https://subject.com.ua/psychology/pedagog_psychology/41.html (дата звернення: 01.12.2024).

130. Пенітенціарна педагогіка: в основних питаннях і відповідях : навчальний посібник. 2-ге вид., доповнене. Київ, 2000. 123 с.

131. Пенітенціарна система Швейцарії / Білоцерківська філія Академії ДПтС. URL: <https://i-rc.org.ua/index.php/turmi-svitu/217-pen-syst-switzerland>. (дата звернення: 01.06.2024).

132. Петренко Т. І., Дегтяренко М. Є. Соціально-демографічна характеристика засуджених, які вчиняють злочини в кримінально-виконавчих установах закритого типу // *Збірка матеріалів науково-практичних семінарів за 2014–2015 р.* ДПтС України ЧЮК, 2015. С. 111–116.

133. Петрова Н. Гуманізація покарання як засіб зниження злочинності. *Право України*. 1993. №9. С. 30–34.

134. Пилипенко Д. О. Принципи кримінально-виконавчого права: теоретико-правове дослідження: монографія. Київ : ВД «Дакор», 2023. 428 с.
135. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
136. Погребняк С. Втілення принципів права в юридичних актах. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 2 (45). С. 21–32.
137. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків, 2008. 240 с.
138. Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0735-16#Text> (дата звернення: 24.06.2024).
139. Правозастосування: навч. посіб. / Назаренко О. А. та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева. Київ : НАВС, ФОП Маслаков, 2020. 160 с.
140. Принципи юридичної відповідальності: поняття і характеристика. *Теорія держави та права : лекції*. URL: <https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4410-principi-yuridichnoyi-vd-povdalnost-ponyattya-harakteristika.html> (дата звернення: 01.06.2024).
141. Про визначення ступеня виправлення засудженого : Наказ Міністерства юстиції України від 19.01.2023 року № 294/5.
142. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2003 р. №2713-15. *Відомості Верховної Ради України*. 2005, № 30, Ст. 409.
143. Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України : наказ Міністерства юстиції України від 21 березня 2013 № 499/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0472-13#Text> (дата звернення: 01.06.2023).
144. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 17 березня 2023 № 1000/5.

145. Про затвердження Порядку відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань : постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2017 р. № 80.

146. Про затвердження Порядку обліку особистих грошей, цінностей і речей осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, а також виданого їм речового майна : наказ Міністерства юстиції України від 23 серпня 2013 № 1782/5.

147. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5.

148. Про попереднє ув'язнення : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 360. Редакція від 19.01.2024.

149. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна : постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 31.03.89. Київ. Редакція від 03.12.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-89#Text> (дата звернення: 01.12.2024).

150. Про пробацію : Закон України. Від 05.02.2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.

151. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.12.2024).

152. Проблеми пенітенціарної теорії практики. *Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ*. 1997. № 1 (2). 136 с.

153. Пузирьов М. С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.08. Ірпінь, 2018. 42 с.
154. Пузирьов М. С., Лисенко М. І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство* : науковий журнал. 2012. № 6. С. 141–145.
155. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19–29.
156. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Вид. 8-ме, стереотипне. Харків : Консул, 2005. 160 с.
157. Радов Г. О. Тюрма як особливий вид соціальної клініки. Тюремна реформа: пошук та досягнення. Харків : Фоліо, 1999. С. 52–56.
158. Радченко О. Б. Філософія постмодерну : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2011. 44 с.
159. Ребкало М. М. Правова культура пенітенціарного персоналу: сучасний стан та проблеми. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2022. № 1 (11). С. 91–100.
160. Резніченко Г. С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок : монографія. Одеса, 2009. 173 с.
161. Романов М. В. Дисциплінарна відповідальність засудженого: визначення і загальні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя : Запоріж. нац. ун-т, 2015. № 6. С. 185–188.
162. Романов М. В. Виправлення засуджених до позбавлення волі як результат діяльності системи виконання кримінальних покарань. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. Харків, 2008. № 94. С. 190–198.
163. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

164. Савченко О. І. Щодо співвідношення понять «виховний вплив» та «соціально-виховна робота» в кримінально-виконавчому законодавстві України. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 393–396.

165. Саміло Г. О. Проблеми тлумачення правових норм : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : ЗНТУ, 2017. 143 с.

166. Сидоренко О. М. Право та мораль як основні способи правового впливу на поведінку суб'єктів // Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова ; ГО «Всеукр. Асоціація крим. права». Миколаїв : Іліон, 2016. С. 405–420.

167. Сикал М. М., Ткаченко О. Г. Кадрове забезпечення Державної пенітенціарної служби. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 4 (162). С. 13–20.

168. Синьов В. М., Кривуша В. І. Організація роботи з ресоціалізації засуджених в умовах виправно-трудової колонії // Соціальна реабілітація неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі, у соціальних службах для молоді. Київ : А.Л.Д., 1995. С. 6–18.

169. Синьов В. М., Кривуша В. І. Проблема збереження психічного здоров'я неповнолітніх засуджених. *Реформа навчально-виховного процесу у виправно-трудовах колоніях: теорія і практика* : матеріали пед. читань (Самбір, 13–14 черв. 1994 р.). Київ, 1995. С. 12–17.

170. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

171. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. 1-е видання Київ : «Українська радянська енциклопедія». 1974. 776 с.

172. Словник іншомовних слів / уклад.: Морозов С. М., Шкарапута Л. М. Київ : Наук. думка, 2000. 664 с.

173. Словник української мови : в 11 томах / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/s/stymul> (дата звернення: 20.12.2024).

174. Словник української мови : в 11 томах. Том 7. Київ, 1976. 508 с.
http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 01.12.2024).
175. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. 520 с.
176. Степанюк А. Х. Каральна функція органів та установ виконання покарань. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ*. 2001. Вип. № 3. С. 131–143.
177. Степанюк А. Х. Кримінально-виконавче право : навч. посібник для студентів юридичних спеціальних вищих навчальних закладів. Харків : Право, 2006. 320 с.
178. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 393 с.
179. Степанюк А. Х., Автухов К. А. Процесуальні аспекти доктрини кримінально-виконавчого права // *Правова доктрина України : у 5 т.* Харків : Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 784–798.
180. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Кримінально-виконавчий кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. А. Х. Степанюка. 2-ге вид., доповн. і переробл. Харків : Одіссей, 2008. 560 с.
181. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 5. Київ : «Рад. школа», 1977. 639 с.
182. Сухонос В. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Суми : ВТД Університетська книга, 2005. 689 с.
183. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : монографія / за ред. проф. В. В. Голіни і доц. Л. П. Оніки. Харків : Право, 2015. 192 с.

184. Телефанко Б. М., Степанова Ю. П. Первинна класифікація осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк як засіб запобігання рецидивній злочинності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 216–225.

185. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу. Львів : Світ, 2001. 384 с.

186. Трубніков В. М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания. Харків : Основа, 1990. 173 с.

187. Турична О. С. Основні підходи до розуміння поняття «виправлення засуджених»: ретроспективний аналіз // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. Харків, 2015. С. 213–217.

188. Тюремний кодекс Республіки Франції. Останні зміни внесені 05 грудня 2024 URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000045476241?etatTexte=VIGUEUR&etatTexte=VIGUEUR_DIFF (дата звернення: 05.12.2024).

189. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.07.2024 г.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577723 (дата звернення: 01.12.2024).

190. Федеральний закон від 26 березня 1969 р. про виконання покарань у вигляді позбавлення волі та запобіжних заходів, пов'язаних з позбавленням волі (Закон про виконання покарань – StVG RIS Penitentiary Act), редакція від 27.04.2024 (дата звернення: 01.12.2024).

191. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 269 с.

192. Філософський енциклопедичний словник / голова редкол.: В. І. Шинкарук ; наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук ; Інститут філософії ім. Григорія Сковороди НАН України. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

193. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
194. Хашев В. Г. Конспект лекцій з курсу «Теорія мотивації» / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2016. 17 с.
195. Хряпінський П., Пархоменко В. Стимулювання осіб до правомірної поведінки як засіб досягнення завдання в проекті нового кримінального кодексу України. *Law. State. Technology*. 2021. № 3. С. 126–133.
196. Царюк С. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 22 с.
197. Царюк С. В. Правова природа кримінально-виконавчої характеристики засуджених. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2007. № 3. С. 249–255.
198. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
199. Чаплук Я. В. Психологічний вплив у науковій психології. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2011. Вип. 16 (2). С. 132–145.
200. Чимний Р. А. Засуджений може бути присутнім у цивільному процесі в порядку, визначеному законом. *Газета «Закон і Бізнес»*. Київ, 2023. Вип. 17 (1056). URL: <https://zib.com.ua/ua/9206.html> (дата звернення: 01.06.2024).
201. Чомахашвілі О. Ш., Микитась І. М. Зарубіжний досвід діяльності системи виконання покарань. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3. С. 133–139.
202. Шляхтун П. П. Політологія. Київ : Либідь, 2002. 574 с.

203. Шульга А. М. Теория государства и права : пособие для подготовки к государственному (выпускному) экзамену. Харьков : ХУВД, 2000. 114 с.

204. Шульга А. Юридична помилка як поняття загальнотеоретичної юриспруденції. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2023. № 35. С. 41–51.

205. Шумна Л. П. Особливості праці засуджених до позбавлення волі: право і обов'язок. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 2 (4). С. 60–167.

206. Шутак І. Д., Онищук. І. І. Юридична техніка : навч. посіб. для вищих навч. закладів. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.

207. Юзікова Н. С. Виховання правосвідомості та правової культури неповнолітніх (результати авторського кримінологічного дослідження). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 186–190.

208. Юркевич О. М. Логічні аспекти юридичної герменевтики. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2019. № 3 (42). С. 34–44.

209. Яковець І. С. Динамічна безпека в установах виконання покарань як основа профілактики правопорушень. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 189–280.

ДОДАТКИ

Додаток А

№ з/п	Питання	Результати, у %
1.	На вашу думку, чи доречна імплементація в роботі ДКВС України норма ст. 137 КВК України «Порядок стягнення матеріальних збитків, заподіяних засудженими до позбавлення волі на певний строк»? а) Так, тому що має важіль впливу на засудженого. б) Ні, тому що не має сенсу її застосовувати. в) Процедура стягнення матеріальних збитків із засудженого потребує більше часу, ніж вагомість завданих збитків.	а) 15 б) - в) 85
2.	У чому полягає складність реалізації механізму стягнення матеріальних збитків із засудженого до позбавлення волі в УВП? а) Ця норма права є важливою, але у зв'язку із складністю довести вину засудженого вона втрачає свою значущість. б) Вона є важливою, але малоцінність майна дає змогу засудженому уникнути покарання. в) Брак часу і засобів, проведення процедури стягнення матеріальних збитків із засудженого в УВП.	а) 5 б) 75 в) 20

3.	Чи впливає на процес виправлення засуджених до позбавлення волі притягнення їх до матеріальної відповідальності?	Ні – 35 Так – 65
4.	На вашу думку, матеріальні збитки, завдані УВП, повинні відшкодовуватись за аналогією норми ст. 118 п. 2 КВК України – «засуджені до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами, зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості»? а) Так, саме таким способом можливо забезпечити відшкодування. б) Ні, бо це можна розцінити як перевищення службових повноважень адміністрацією УВП. в) Так, у зв'язку з тим, що засуджені не зобов'язані відшкодовувати збитки УВП під час відбування покарання в УВП.	а) 80 б) 7 в) 13
5.	На вашу думку, чому не працює належним чином правова норма статті 137 КВК України про «Порядок стягнення матеріальних збитків, заподіяних засудженими до позбавлення волі на певний строк»? а) Значна затрата часу на стягнення матеріальних збитків із засудженого. б) Відсутність виховного впливу на свідомість засудженого. в) Не відшкодування засудженим збитків та вимушена позовна діяльність установи після звільнення засудженого з установи.	а) 20 б) 5 в) 75
6.	Чому низький рівень реалізації норми ст. 137 КВК України щодо накладення постанови начальника УВП на засуджених до позбавлення волі на певний строк для стягнення матеріальних збитків, заподіяних ними? а) Реалізуємо повною мірою. б) Завадження полягає в бюрократичному механізмі. в) Економічно недоцільно (відсутність коштів на особових рахунках засуджених).	а) - б) 15 в) 20 г) 65 д) -

	d) Не застосовується у зв'язку з відсутністю у норми елементів примусу або обов'язковості виконання накладеної на них постанови. e) Реалізовуємо, але через певний проміжок часу доводиться звертатися до суду, оскільки накладена постанова на засуджених не виконується.	

Додаток Б

Неповнолітні засуджені до позбавлення волі на певний строк.

№ з/п	Зміст інформації	Результати, у (%)
1.	Чи замислювались ви про матеріальну відповідальність за пошкодження чи знищення чужого майна до позбавлення волі?	так – 42 ні – 58
2.	Чи притягували вас хоча б раз до матеріальної відповідальності за пошкодження чи знищення майна до позбавлення волі?	так – 68 ні – 32
3.	Чи замислювались ви про відповідальність за пошкодження чи знищення чужого майна (державного) під час відбування покарання?	так – 38 ні – 62
4.	На вашу думку, можливо уникнути матеріальної відповідальності в установі виконання покарань?	так – 54 ні – 46
5.	Чи уникали ви відповідальності за пошкодження чи знищення державного майна під час перебування в СІЗО та УВП?	так – 67 ні – 33
6.	Як ви вважаєте, чи дисциплінує особистість матеріальна відповідальність під час відбування покарання?	так – 18 ні – 82
7.	Чи вплинуло перебування в ізоляції на ваше ставлення до чужого (державного) майна?	так – 9 ні – 91
8.	За період перебування в колонії скільки разів вам доводилось пошкоджувати чи знищувати державне майно (постільні речі, меблі)?	0 разів – 72 від 1-5 – 22 від 5-10 – 2

		> 10 – 4
9.	Який вид покарання до вас застосовували у разі виявлення, що ви пошкодили державне майно під час перебування в СІЗО та УВП? а) Застосовано дисциплінарне стягнення; б) провели бесіду психологічно-виховного характеру; в) зробили вигляд, що нічого не відбулося; г) накладено постанову начальником установи про стягнення матеріальних збитків.	а) 25 б) 51 в) 23 г) 1

Повнолітні засуджені до позбавлення волі на певний строк.

№ з/п	Зміст інформації	Результати, у (%)
1.	Чи замислювались ви про матеріальну відповідальність за пошкодження чи знищення чужого майна до позбавлення волі?	так – 70 ні – 30
2.	Чи притягували вас хоча б раз до матеріальної відповідальності за пошкодження чи знищення майна до позбавлення волі?	так – 70 ні – 30
3.	Чи замислювались ви про відповідальність за пошкодження чи знищення чужого майна (державного) під час відбування покарання?	так – 50 ні – 50
4.	На вашу думку, можливо уникнути матеріальної відповідальності в установі виконання покарань?	так – 61 ні – 39
5.	Чи уникали ви відповідальності за пошкодження чи знищення державного майна під час перебування в СІЗО та УВП?	так – 33 ні – 67
6.	Як ви вважаєте, чи дисциплінує особистість матеріальна відповідальність під час відбування покарання?	так – 80 ні – 20
7.	Чи вплинуло перебування в ізоляції на ваше ставлення до чужого (державного) майна?	так – 40 ні – 60
8.	За період перебування в колонії скільки разів вам доводилось пошкоджувати чи знищувати державне майно (постільні речі, меблі)?	0 разів – 72 від 1-5 – 28 від 5-10 – 0 > 10 – 0

9.	Який вид покарання до вас застосовували у разі виявлення, що ви пошкодили державне майно під час перебування в СІЗО та УВП? а) Застосовано дисциплінарне стягнення; б) провели бесіду психологічно-виховного характеру; в) зробили вигляд, що нічого не відбулося; г) накладено постанову начальником установи про стягнення матеріальних збитків.	а) 30 б) 55 в) 15 г) 1

Додаток В

Методичні рекомендації

Щодо стягнення матеріальних збитків, завданих засудженими до позбавлення волі на певний строк

1. Мета і завдання рекомендацій

Методичні рекомендації розроблені для службового користування особами рядового, начальницького складу та вільнонайнятими працівниками (державними службовцями) органів і установ виконання покарань (далі – УВП) у процесі забезпечення стягнення завданих матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк.

У процесі забезпечення виправлення та позитивного виховного впливу на засуджених персонал УВП повинен забезпечувати виховний вплив за допомогою дотримання передбачених положень статтями 136 та 137 КВК України для забезпечення досягнення цілей КВК України. Дотримання законності і принципів кримінально-виконавчого права України дозволить здійснити всебічну підготовку засудженого за самокерованого і правослухняного життя після ізоляції.

Стягнення матеріальних збитків, завданих засудженими у процесі відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, має позитивний виховний вплив на особистість засудженого, що своєю чергою забезпечує повноцінний процес їх виправлення і ресоціалізації. Категорично забороняється персоналом УВП здійснювати заміну норми стягнення матеріальних збитків із засуджених іншими нерівнозначними нормами права (наприклад дисциплінарного характеру).

Матеріальну відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк кваліфікувати як один із засобів виховного впливу. Враховувати в процесі оцінки ступеня виправлення засудженого, дотримання дбайливого ставлення до майна колонії і предметів.

Метою рекомендацій є забезпечення виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк для закріплення позитивної рефлексивної правової поведінки, забезпечення готовності їх до самокерованої правослухняної поведінки та своєчасного виховного впливу, а

також відшкодування збитків установі та недопущення порушення основних принципів виконання покарання.

У процесі реалізації норми права про стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк персонал УВП повинен дотримуватись таких принципів:

- законності;
- рівнозначності;
- гуманності;
- раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки;
- справедливості.

Процес відшкодування матеріальних збитків не повинен містити виявів дисциплінарного або іншого покарання. Основним завданням стягнення збитків із засуджених є виховний вплив за допомогою прищеплювання позитивної правосвідомої рефлексії в умовах ізоляції засуджених для проведення якісної оцінки ступеня виправлення.

Завданням персоналу УВП є забезпечення своєчасного виховного впливу на засуджених правопорушників, профілактика злочинності, недопущення повторних подібних правопорушень та організація забезпечення відшкодування засудженими до позбавлення волі на певний строк завданих збитків у процесі відбування покарання за допомогою можливих законодавчо встановлених засобів і методів.

2. Підстави та механізм стягнення матеріальних збитків

До підстав притягнення до матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк правами начальника установи можна вважати протиправні дії засуджених, передбачених статтею 136 КВК України, а також пошкодження або знищення матеріальних благ установи (побутові речі та технічні засоби забезпечення режимних вимог та інше), до яких

засуджений зобов'язаний ставитись бережно. Відсутність добровільного відшкодування вартості витрат на утримання в процесі відбування покарання відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань».

Під час розгляду питання про стягнення матеріальних збитків із засудженого до позбавлення волі на певний строк, у разі виявлення бажання добровільного відшкодування збитків засудженим, які становлять більше 75 неоподаткованих мінімумів доходів громадян на момент вчинення правопорушення, в такому разі накладається постанова начальником установи про стягнення матеріальних збитків із засудженого згідно зі статтею 137 КВК України та відбирається відповідна заява від засудженого про гарантування своїх намірів.

Економічна доцільність накладення постанови доречна у випадку, якщо завдані матеріальні збитки засудженим не досягають 75 неоподаткованих мінімумів доходів громадян на момент вчинення правопорушення, в інших випадках персонал забезпечує притягнення до відповідальності згідно з цивільним або кримінальним законодавством на загальних підставах.

У випадку, якщо балансова вартість пошкодженої речі економічно не виправдана для стягнення збитків, то у виняткових випадках оцінка завданих матеріальних збитків проводиться за середньою ринковою ціною виробу, який у продажі на території громади за місцем знаходження УВП або в найближчій територіальній громаді, з отриманням підтверджувального документа від магазину (постачальника). У разі складнощів оцінки майнових збитків залучається відповідний фахівець у цій галузі за рахунок порушника.

Застосування норми статті 137 КВК України до засудженого у виді позбавлення волі на певний строк не доцільно у випадку настання кінця строку відбування покарання через три місяці, а рекомендовано провадити на загальних підставах. Також вважати не доцільним при накладеній постанові начальника установи про стягнення із засудженого матеріальних збитків та

відсутності їх добровільного відшкодування засудженим до позбавлення волі на певний строк надавати право умовно-дострокового звільнення від відбування покарання засудженого. У інших випадках персонал забезпечує відповідальність засуджених на загальних підставах.

За відсутності добровільного відшкодування засудженими витрат на утримання згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань» від 14 лютого 2017 р. № 80 відповідальний структурний підрозділ через 3 місяці відсутності погашення заборгованості підготовлює позов до суду на загальних підставах у випадку відсутності бажання засудженого відшкодувати завдані збитки, яке виявляється в таких діях:

- відсутні надходження коштів на погашення заборгованості або надходження менше 80 % від завданої шкоди;
- відсутність бажання працювати при повній дієздатності та створених робочих місцях при установі;
- засуджений до позбавлення волі на певний строк вчиняє нові правопорушення дисциплінарного або матеріального характеру.

Додаток Г

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ОСТРОГРАДСЬКОГО

вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, Полтавська обл., 39600, т./ф. (0536) 75-81-86, т.75-83-89
e-mail: office@kdu.edu.ua, www.kdu.edu.ua, ЄДРПОУ 05385631

11.01.23 № 71-10/33
на № _____

Довідка

про впровадження в навчальний процес
результатів дисертаційного дослідження на тему: «Матеріальна відповідальність
засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк»
аспіранта Академії Державної пенітенціарної служби
Левчановського Дмитра Едуардовича

Результати дисертаційної роботи Левчановського Д.Е. на тему «Матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк» є актуальними в умовах правової реформи та з урахуванням викликів,

Начальник державної установи
«Кременчуцька виховна колонія»
полковник внутрішньої служби

Олександр САЙКО

« 05 » 12 2022 року

Акт

впровадження в практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження з теми: «Матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк»

аспіранта Академії Державної пенітенціарної служби Левчановського Дмитра Едуардовича

Комісія у складі: першого заступника начальника виховної колонії – заступник начальника виховної колонії з режиму і охорони та оперативної роботи Бондаренко Дмитра Валерійовича, заступника начальника виховної колонії з СВПР – начальник ВСВПР Удовиської Олени Валентинівни, заступника начальника виховної колонії з ІКПЗ – начальника ВІГЗ Тупигіна Віталія Петровича, склали цей акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження аспіранта Академії Державної пенітенціарної служби Левчановського Дмитра Едуардовича, здобувача ступеня доктора філософії з галузі знань 081 «Право», за темою: «Матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк» у вигляді науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, що були використані при підготовці персоналом установи матеріалів для притягнення до дисциплінарної відповідальності засуджених за заподіяну ними матеріальну шкоду у період відбування кримінального покарання.

Перший заступник начальника
виховної колонії – заступник начальника
виховної колонії з режиму і охорони
та оперативної роботи

Бондаренко Д. В.

Заступник начальника виховної колонії
з СВПР – начальник ВСВПР

Удовиська О. В.

Заступник начальника виховної
колонії з ІКПЗ – начальник ВІГЗ

Тупигін В. П.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник державної установи
«Казанківська виправна колонія (№ 93)»

полковник внутрішньої служби

Олександр САВЕНКО

« 12 » _____ 2025 року

Акт

впровадження в практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження з теми: «Матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк»

ад'юнкта Пенітенціарної академії України Левчановського Дмитра Едуардовича

Комісія у складі: першого заступника начальника з режиму і охорони та оперативної роботи підполковника внутрішньої служби Мягих Максима Олександровича, в.о. заступника начальника з СВ та ПР – начальника відділу ВСВПР майора внутрішньої служби Новосада Андрія Івановича, заступника начальника з ІКПЗ – начальника відділу ІГЗ майора внутрішньої служби Шепеля Олександра Володимировича, склали цей акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження ад'юнкта Пенітенціарної академії України Левчановського Дмитра Едуардовича, здобувача ступеня доктора філософії з галузі знань 081 «Право», за темою: «Матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк» у вигляді науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, що були використані при підготовці персоналом установи матеріалів для притягнення до дисциплінарної відповідальності засуджених за заподіяну ними матеріальну шкоду у період відбування кримінального покарання.

Перший заступник начальника
колонії з режиму і охорони
та оперативної роботи
підполковника внутрішньої служби

Максим МЯГИХ

В.о. заступника начальника колонії
з СВПР – начальник ВСВПР

Андрій НОВОСАД

Заступник начальника колонії
з ІКПЗ – начальник відділу ІГЗ

Олександр ШЕПЕЛЬ

2. Левчановський Д. Е. Матеріальна відповідальність засуджених як один з чинників виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Virtus*. Монреаль, Канада, 2020. Вип. № 73. С. 272–275.

3. Левчановський Д. Е. Причини незабезпечення відшкодування матеріальних збитків, завданих державі під час відбування покарання засудженими до позбавлення волі на певний строк. *Право і суспільство: науковий журнал*. 2021. Вип. № 6. С. 222–227.

4. Левчановський Д. Е. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк, дієвий важіль виховного впливу в умовах ізоляції, ціль, суть та умови. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Вип. № 8. С. 362–364.

5. Левчановський Д. Е. Окремі аспекти настання матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. Вип. (14).

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що опубліковані результати дисертаційного дослідження Левчановського Д. Е. «Матеріальна відповідальність засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк» використовуються у науковій діяльності науково-педагогічними працівниками кафедр Пенітенціарної академії України для підготовки монографій, навчальних посібників, наукових статей; ад'юнктами (аспірантами), слухачами магістратури, курсантами та студентами при написанні наукових статей, тез доповідей, студентських (курсантських) наукових робіт, рефератів, курсових робіт, а також при проведенні наукових і науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, круглих столів).

Голова комісії

доктор юридичних наук, професор

Вячеслав ПУЗИРНИЙ

Члени комісії:

кандидат юридичних наук

Сергій ІВАШКО

кандидат юридичних наук, доцент

Ігор БОДНАР

Додаток Д

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Левчановський Д. Е., Царюк С. В. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі: реалії та перспективи удосконалення її застосування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 153–156.

2. Левчановський Д. Е. Причини незабезпечення відшкодування матеріальних збитків, завданих державі під час відбування покарання засудженими до позбавлення волі на певний строк. *Право і суспільство* : науковий журнал. 2021. № 6. С. 222–227.

3. Левчановський Д. Е. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк, дієвий важіль виховного впливу в умовах ізоляції, ціль, суть та умови. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 362–364.

4. Левчановський Д. Е. Окремі аспекти настання матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі на певний строк. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. Вип. 14. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-14-01-05>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Левчановський Д. Е. Матеріальна відповідальність засуджених як один з чинників виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Virtus*. Монреаль, Канада, 2020. № 73. С. 272–275.

2. Левчановський Д. Е. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк як елемент виховного впливу. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і*

соціальної держави : матеріали IV заоч. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25 квіт. 2019 р.). Чернігів : Академія Державної пенітенціарної служби, 2019. С. 61–63.

3. Левчановський Д. Е. Проблема застосування норм кримінально-виконавчого законодавства щодо відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі на певний строк. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених* (м. Суми, 17 трав. 2019 р.). Суми : Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2019. С. 156–157.

4. Левчановський Д. Е. Забезпечення стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк під час відбування покарання як один із важливих чинників виховного впливу. *Щорічні читання наукової школи «Інтелект» : матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Чернігів, 25 трав. 2020 р.). Чернігів : Університет державної фіскальної служби України, 2020. С. 64–68.

5. Левчановський Д. Е. Правовий інфантилізм у реалізації норм права при стягненні матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі на певний строк. *Наукові тренди постіндустріального суспільства : матеріали IV Міжнародної наукової конференції* (м. Суми, 31 берез. 2023 р.). Вінниця : Європейська наукова платформа, 2023. С. 86–87.

6. Левчановський Д. Е. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі, визначення, мета та завдання. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави : матеріали XIV Всеукраїнської заоч. наук.-практ. конф.* (м. Чернігів, 13 груд. 2024 р.). Чернігів : Пенітенціарна академія України, 2024. С. 103–106.